

Master scriptie

Islam in de Moderne Wereld

Augustus 2009

Islamitisch godsdienstonderwijs op de openbare school

Een onderzoek naar het draagvlak onder openbare basisscholen
voor islamitisch godsdienstonderwijs

Begeleider:

Dr. Nico Landman

Door:

Suzanne Bouma
Studentnummer: 3333655

1. Inleiding	2
1.1. Achtergrond	2
1.2. Onderzoeksopzet	5
1.2.1. Deelvragen en hoofdstukindeling	5
1.2.2. Dataverzameling en dataverwerking	6
1.2.3. Bepaling van de te onderzoeken gemeenten en openbare basisscholen	7
2. Achtergrond godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs	10
2.1. Wettelijk kader	10
2.2. Aanbod godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs	13
2.3. Totstandkoming landelijke financiering	14
2.4. Nieuwe aanpak godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs	19
2.4.1. Informatieoverdracht	21
2.4.2. Respons en budgetverdeling	22
2.5. Samenvatting	23
3. Achtergrond islamitisch godsdienstonderwijs	25
3.1. Opkomst islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen	25
3.2. Huidige aanbod islamitisch godsdienstonderwijs	28
3.3. Nieuwe aanpak islamitisch godsdienstonderwijs	30
3.3.1. Beschrijven doel en inhoud islamitisch godsdienstonderwijs	31
3.3.2. Opstellen inrichtingsdocument voor de zendende instantie	32
3.3.3. Voorlichten moslimgemeenschap	35
3.3.4. Verbeteren van de bekwaamheden huidige leerkrachten	36
3.3.5. Ontwikkelen lesmethode	37
3.4. Samenvatting	39
4. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs	40
4.1. Rotterdam	41
4.1.1 Scholen met islamitisch godsdienstonderwijs	41
4.1.2. Scholen zonder islamitisch godsdienstonderwijs	44
4.2. Amsterdam (Slotervaart)	48
4.3. Utrecht (Kanaleneiland, Overvecht, Lombok)	50
4.4. Dordrecht	53
4.5. Overige lokale initiatieven	55
4.5.1. Den Haag, Ulvenhout en Zaandam	55
4.5.2. Lelystad	56
4.5.3. Vlaardingen	57
4.5.4. Venlo	58
4.5.5. Deventer	60
4.5.6. Bodegraven	60
4.6. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs	61
5. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs vergroten	65
5.1. Scholen zonder islamitisch godsdienstonderwijs: openingen?	65
5.2. Scholen met islamitisch godsdienstonderwijs: tevreden?	66
5.3. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs vergroten	71
6. Conclusie	74
Afkortingen	77
Bibliografie	78
Bijlages	81

1. Inleiding

‘Schrijf op: “Boodschapper, wat is de islam?” De profeet antwoordt: “Islam betekent goede zeden hebben.”.’ De lerares vraagt aan de zeven jongens en vijf meisjes uit groep 8 wat volgens hen goede zeden betekent. Er worden enkele vingers opgestoken. ‘Gedrag’ of ‘manieren’ wordt geantwoord. ‘Goed zo’, zegt de lerares, ‘deze hadith zegt dat je goed met anderen om moet gaan. Met moslims en met niet-moslims. Schrijf maar verder op: “Boodschapper: wat is goede zeden?” De profeet antwoordt: “Dat jij vriendschap sluit met iemand die kwaad op je is. Dat jij hem geeft wat hij jou niet geeft. Dat jij hem vergeeft als hij jou pijn heeft gedaan.” Denken jullie dat dit gemakkelijk is?’ vraagt de lerares, ‘Als iemand jou slaat, wat doe je dan? Sla je dan weer terug?’ De leerlingen beginnen lacherig ‘ja’ te schreeuwen en winden zich op bij de gedachte om laf te zijn als ze niets terug doen. ‘Maar dat is toch niet wat Mohammed bedoelt?’ vraagt de lerares. De kinderen schudden hun hoofd. ‘Is geloven dan: we doen het lekker toch niet wat profeet Mohammed heeft gezegd?’ De klas antwoordt ontkennend.

1.1. Achtergrond

Bovenstaande is een praktijkvoorbeeld van islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen. Sinds 1848 hebben ouders het recht om voor hun kinderen op de openbare basisschool godsdienstonderwijs aan te vragen.¹ In de praktijk was dit het christelijk godsdienstonderwijs. In 1963 is daar het recht op humanistisch vormingsonderwijs bij gekomen² en in 1983 heeft de regering aangekondigd dat moslimorganisaties islamitisch godsdienstonderwijs kunnen geven.³ Het recht op godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs staat beschreven in de artikelen 50 en 51 van de Wet Primair Onderwijs (Hierna: WPO).⁴ De artikelen geven de zedende organisaties de eindverantwoordelijkheid voor de leerkrachten, het lesmateriaal en de wijze waarop het onderwijs gegeven wordt. De openbare basisschool heeft geen verantwoordelijkheid en is alleen verplicht een ruimte ter beschikking te stellen.

---

¹ Grondwet 1948, artikel 194.

² ‘G-HVO informatiedocument’ (<http://www.gvoenhvo.nl/meer-informatie/publicaties.html> (13-08-2009)) 2.

³ W. van Esch en M. Roovers, *Islamitisch Godsdienstonderwijs in Nederland, België, Engeland en West-Duitsland* (Nijmegen 1987) 31.

⁴ In paragraaf 2.1. beschrijf ik het wettelijk kader van islamitisch godsdienstonderwijs en ga ik inhoudelijk in op de wetsartikelen.

Afgaande op de wet lijkt de rol van de school van ondergeschikt belang, maar in de praktijk is niets minder waar. In mijn verkennend vooronderzoek constateerde ik dat de school een schakel is tussen de zendende instanties en de ouders. Volgens de wetgeving mogen de ouders verzoeken om het godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs. In de praktijk zien we dat er voor christelijke godsdienstonderwijs vanuit de ouders het initiatief wordt ondernomen het aan te vragen. Het onderwijs wordt in de meeste gevallen gegeven door een plaatselijke dominee of pastor, die het op vrijwillige basis doet of financieel gesteund wordt door de kerk. Het humanistisch vormingsonderwijs en islamitisch godsdienstonderwijs kennen veel minder lokale initiatieven. Een oorzaak is dat de humanisten en de moslims niet een instituut als de kerk hebben waar de ouders zich kunnen wenden en die het onderwijs wil financieren.⁵ Daarbij kun je je afvragen in hoeverre ouders op de hoogte zijn van hun rechten, als er in de gemeente geen traditie is van islamitisch godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs. Om in kaart te brengen of de vraag onder de ouders leeft wordt er in veel gemeenten, op initiatief van de zendende instanties, een enquête gehouden onder de ouders. De school wordt gevraagd de enquête door te geven. De schooldirectie is echter wettelijk niet verplicht mee te werken aan de enquêtering. Mijn vooronderstelling is dat schooldirecties met een betrekkelijk lage interesse in godsdienst en/of humanistisch vormingsonderwijs niet of nauwelijks medewerking verlenen.

Op mijn stageplek bij Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (Hierna: SPIOR) wordt mijn vooronderstelling gedeeld. SPIOR biedt vanaf 1989 islamitisch godsdienstonderwijs aan, waar op dit moment dertig Rotterdamse scholen gebruik van maken.⁶ In Rotterdam zijn meer scholen die gezien hun populatie in aanmerking kunnen komen voor islamitisch godsdienstonderwijs. Volgens SPIOR is de kans groot dat er ouders zijn die behoefte hebben aan islamitisch godsdienstonderwijs voor hun kinderen, maar dat daarin niet wordt voorzien door de school. Paul Kamps, van stichting Bestuur Openbaar Onderwijs Rotterdam (Hierna: stichting BOOR), schetst in een interview hetzelfde beeld omtrent de rol van Rotterdamse openbare basisscholen in de vraag naar godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs:

Als je kijkt naar de praktijk zijn er heel veel scholen die het gewoon niet aanbieden. Ongeveer zestig procent doet het wel, veertig procent niet. Daar is niet echt een pijl op te trekken. Het zijn niet bepaalde scholen die het wel of niet doen. Het gaat echt

---

⁵ In hoofdstuk 4 zal ik enkele lokale initiatieven vanuit de ouders bespreken voor het ontvangen van islamitisch godsdienstonderwijs. Hierbij valt op dat de initiatieven niet door de moskeeën gefinancierd wordt.

⁶ Voor een overzicht van de openbare basisscholen die islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen: bijlage 1.

volkomen willekeurig dwars door de stad. Dwars door wijken, buurten. Scholen kunnen bij wijze van spreken praktisch naast elkaar staan en de ene doet het wel en de ander doet het niet. Dit is heel bijzonder. Daarvoor is al een vrij eenvoudige reden te bedenken. We hebben het namelijk altijd aan schooldirecteuren over gelaten, om er wel of niet aan mee te werken. Aan die enquête. Dat was tenslotte geen verplichting. En deden ze het dan niet, ja, dan kwam er ook geen vraag vanaf de ouders, want die waren dan niet op de hoogte van dat aanbod.

Geboeid door deze constatering besloot ik mijn onderzoek te richten op de openbare basisscholen. Hoe welwillend zijn de directies om deel te nemen aan de enquêtering en op hun openbare basisscholen het islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden? Oftewel: Wat is het draagvlak onder openbare basisscholen om islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden?

Een antwoord op deze vraag is anno 2009 van belang, omdat er aangaande godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs nieuwe ontwikkelingen plaats hebben gevonden. De wetsartikelen 50 en 51 van de WPO beschrijven de rol van de ouders, de school en de zendende instantie, maar stelt niet vast wie het onderwijs gaat financieren. Tot nu toe waren het de zendende instanties en de gemeenten, die deel droegen in het subsidiëren van de leerkrachten. In de praktijk betekent dit dat godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs niet in alle gemeenten van Nederland aangeboden wordt.⁷ Eind 2008 is er door de Tweede Kamer een motie aangenomen die het mogelijk maakt het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs vanaf schooljaar 2009/2010 structureel te subsidiëren vanuit de Rijksoverheid. Met de structurele subsidiëring zijn ouders niet meer afhankelijk van lokale geldschieters en kan het onderwijs in theorie op elke openbare basisschool in Nederland aangeboden worden.

Op dit moment verzorgt SPIOR islamitisch godsdienstonderwijs in de gemeenten Rotterdam, Lelystad en Emmeloord. Daarnaast zijn er gemeenten waarin het zonder toedoen van een islamitische organisatie, maar vanuit de school of ouders, georganiseerd wordt.⁸ Deze

---

⁷ Volgens Jan Beijer, bureaumanager HVO (humanistisch vormingsonderwijs) en projectleider van het project 'GVO en HVO' (godsdienstig vormingsonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs) hebben de helft van de Nederlandse gemeenten een verordening voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Hij vertelt me dat humanistisch vormingsonderwijs alleen in deze gemeenten aangeboden wordt. De christelijke denominaties zitten nog wel op plekken waar het humanistisch vormingsonderwijs niet zit, omdat het onderwijs gefinancierd wordt door de kerken. Het islamitisch godsdienstonderwijs onder begeleiding van een islamitisch organisatie centreert zich alleen in de gemeente Rotterdam, Lelystad en Emmeloord. De uitzonderlijke lokale initiatieven worden veelal door de ouders zelf gefinancierd. In paragraaf 2.2. zal ik het huidige aanbod van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs bespreken en in paragraaf 3.2. het huidige aanbod van islamitisch godsdienstonderwijs.

⁸ In hoofdstuk 3.2. zal ik de lokale initiatieven bespreken en in hoofdstuk 4 laten terugkomen.

lokale initiatieven zijn echter op één hand te tellen.⁹ Er zijn voldoende gemeenten te noemen waar mogelijk een grote behoefte is aan islamitisch godsdienstonderwijs, te denken aan Amsterdam en Utrecht. De overheid heeft de koepelorganisatie Contactorgaan Moslims en Overheid (Hierna: CMO) aangewezen de zendende instantie voor het islamitisch godsdienstonderwijs te worden. CMO zal in samenwerking met SPIOR op landelijk niveau de behoefte aan islamitisch godsdienstonderwijs peilen. Indien mijn vooronderstelling juist is, is het voor CMO en SPIOR van belang het draagvlak onder openbare basisscholen te kennen en inzicht te krijgen hoe dit draagvlak te vergroten. Als het draagvlak voor islamitisch godsdienstonderwijs onder de openbare scholen wordt vergroot staan ze meer open voor het aanbieden van het onderwijs en zullen ze eerder hun medewerking aan de enquêtering verlenen.

Het doel van mijn onderzoek is tweeledig: 1) Een beeld scheppen van het draagvlak onder openbare basisscholen om islamitisch godsdienstonderwijs binnen de reguliere lestijd aan te bieden en 2) een representatief overzicht geven van de tevredenheid van openbare scholen over islamitisch godsdienstonderwijs en van daaruit een antwoord geven hoe de welwillendheid te verbeteren voor het enquêteren en aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs. Om dit doel te bereiken dien ik een antwoord te geven op mijn vraagstelling: *Wat is het draagvlak onder openbare basisscholen om islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden en hoe kan dit draagvlak vergroot worden?*

1.2. Onderzoeksopzet

1.2.1. Deelvragen en hoofdstukindeling

Voor mijn onderzoek verdiep ik me eerst in godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs, en islamitisch godsdienstonderwijs in het bijzonder. In hoofdstuk twee zal ik antwoorden geven op de deelvragen:

- Wat is het wettelijk kader van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs?
- Wat is het huidige aanbod van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs?

---

⁹ De gegevens van de gemeenten die op dit moment islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden heb ik overgenomen uit de nieuwe inventarisatielijst '09/'10, waar de scholen hun huidige aanbod ook op hebben doorgegeven. (Vgl. 'Goedgekeurde G/HVO lessen tot en met donderdag 31 juli 2009' <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html>.) De gemeenten Zaandam, Bodegraven, Den Haag, Vlaardingen, Ulvenhout, Venlo, Eerbeek en Deventer geven aan op dit moment het onderwijs aan te bieden. Na telefonisch contact blijkt dat het onderwijs gegeven in de gemeenten Den Haag, Ulvenhout, Venlo en Zaandam niet onder islamitisch godsdienstonderwijs valt zoals beschreven in de WPO. In paragraaf 3.2. zal ik dit nader toelichten.

- Wat zijn de nieuwe ontwikkelingen omtrent godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs?

Bij het beantwoorden heb ik gebruik gemaakt van wetsbepalingen, kamervragen, wetenschappelijke studies, informatiedocumenten van het project ‘GVO en HVO’ en een interview met de projectleider: Jan Beijer.

Voor het in kaart brengen van het islamitisch godsdienstonderwijs heb ik me de volgende deelvragen gesteld:

- Wat is de geschiedenis van het islamitisch godsdienstonderwijs?
- Wat is het huidige aanbod van islamitisch godsdienstonderwijs?
- Welke ontwikkelingen vinden er plaats binnen CMO en SPIOR door de totstandkoming van de overheidsfinanciering?

Voor het verzamelen van gegevens heb ik gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur, gesprekken met koepelbesturen openbaar onderwijs, een interview met Rasit Bal (voorzitter CMO) en gesprekken met Ibrahim Spalburg (directeur SPIOR) en Mesut Disli (consultant SPIOR en begeleider docenten islamitisch godsdienstonderwijs). De antwoorden zijn verwerkt in hoofdstuk 3.

Zo wordt er een duidelijk beeld geschetst van de achtergrond van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, en islamitisch godsdienstonderwijs in het bijzonder. Met deze kennis kan ik me richten op het eerste deel mijn hoofdvraag en het draagvlak onderzoeken van islamitisch godsdienstonderwijs onder openbare basisscholen. Hiervoor maak ik gebruik van de nieuwe inventarisatielijst voor het schooljaar 2009/2010, gesprekken met koepelbesturen van openbaar onderwijs en diepte-interviews met directieleden van openbare basisscholen. In hoofdstuk 4 worden mijn bevindingen verwerkt.

In hoofdstuk 5 gebruik ik mijn diepte-interviews en zal ik de tevredenheid voor het onderwijs weergeven. Vervolgens combineer ik alle verkregen informatie en zal ik het hoofdstuk afsluiten met een antwoord hoe het draagvlak voor islamitisch godsdienstonderwijs te vergroten.

1.2.2. Dataverzameling en dataverwerking

Ik heb gekozen voor een semi-gestructureerde vragenlijst zodat ik, zonder mijn doelen uit het oog te verliezen, tijdens een interview de mogelijkheid heb op een aantal punten dieper in te gaan. Mijn interviewvragen heb ik opgesteld aan de hand van het boek *Interviewen. Theorie,*

techniek en training van Ben Emans.¹⁰ De interviewvragen zijn in twee delen verdeeld, welke overeenkomen met de tweedeling in mijn vraag- en doelstelling. In bijlage 2 is de vragenlijst opgenomen.

Mijn streven was om alle interviews ‘face-to-face’ af te nemen. Als interviewer is het makkelijker in te spelen op iemands antwoorden, als de gezichtsmimiek en de lichaamstaal zichtbaar is. Een bijkomend voordeel is de mogelijkheid het vraaggesprek op te nemen. Een nadeel is echter dat de werkwijze veel tijd in beslag neemt. Voor het maken van afspraken ben ik afhankelijk van de agenda van de informant en kan ik de interviews niet aaneensluitend plannen. Daarnaast zit er een reistijd aan verbonden en ben ik veel tijd kwijt met het uitschrijven van de antwoorden. Hierdoor is het me niet helemaal gelukt mijn uitgangspunt na te streven en heb ik de interviews in een later stadium van mijn onderzoek telefonisch afgenomen. Tijdens het telefoongesprek noteerde ik steekwoorden, die ik na het gesprek direct op mijn computer uitwerkte.

1.2.3. Bepaling van de te onderzoeken gemeenten en openbare basisscholen

Gezien de tijdsduur van mijn onderzoek ben ik genoodzaakt gemeenten en openbare basisscholen uit te zoeken. Mijn streven is een representatief beeld te geven. Hiervoor dien ik mijn keuze te onderbouwen. Omdat mijn vraag- en doelstelling uit twee delen bestaat, zijn de gemeenten en scholen vanuit twee oogpunten gekozen.

Voor het eerste deel van mijn veldonderzoek is mijn keuze gevallen op de gemeenten Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en Dordrecht. De keuze van de eerste drie gemeenten is mede bepaald door het aantal islamitische inwoners in de steden, maar ook door hun geschiedenis met islamitisch godsdienstonderwijs. In Amsterdam, Utrecht en Rotterdam zijn er pogingen ondernomen om islamitisch godsdienst op openbare basisscholen mogelijk te maken. Alleen Rotterdam is hier uiteindelijk in geslaagd.¹¹ Omdat de gemeenten Amsterdam en Utrecht wel kinderen met een islamitische achtergrond huisvesten, en er een kans bestaat dat ouders islamitisch godsdienstonderwijs voor hun kinderen wensen, is het van belang te onderzoeken of de openbare basisscholen bereid zijn mee te werken. De gemeente Dordrecht heb ik op aanraden van SPIOR gekozen. Zij heeft met de gemeente contact gelegd om haar expertise aan te bieden, maar tot nu toe is er nog geen islamitisch godsdienstonderwijs van de grond gekomen.

---

¹⁰ Ben Emans, *Interviewen. Theorie, techniek en training* (Noordhoff 2003).

¹¹ In paragraaf 3.1. en 3.2. zal ik hier uitgebreid op in gaan.

Voor de keuze van openbare basisscholen in de gemeenten Amsterdam, Utrecht en Dordrecht heb ik de nieuwe inventarislijst¹² als uitgangspunt genomen. Op deze lijst is te zien dat geen enkele openbare basisschool in Amsterdam, Utrecht of Dordrecht Rijksfinanciering aanvraagt voor het aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs. Wel zijn er scholen die doorgeven behoefte te hebben aan christelijk godsdienstonderwijs en/of humanistisch vormingsonderwijs. Omdat er een mogelijkheid bestaat dat de scholen wel welwillend zijn in het aanbieden van christelijk en humanistisch onderwijs, maar niet in islamitisch godsdienstonderwijs, heb ik deze scholen bij mijn onderzoek betrokken. Daarnaast heb ik, via de gemeentelijke besturen van het openbaar onderwijs, informatie gekregen omtrent de wijken waarin de meeste openbare basisscholen gevestigd zijn die qua populatie mogelijk in aanmerking komen voor islamitisch godsdienstonderwijs. Van de directies, die bereid waren mee te werken aan mijn onderzoek, heb ik telefonisch interviews afgenomen.

Onder de openbare basisscholen in Rotterdam die geen islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden, heb ik via SPIOR informatie gekregen over de scholen die interessant zijn voor mijn onderzoek en heb ik de bereidwillige directies telefonisch of ‘face-to-face’ geïnterviewd. Met de dertig openbare basisscholen in Rotterdam die wel islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden, heb ik contact opgenomen en met enkele een ‘face-to-face’ of telefonisch interview afgenomen. Tevens heb ik de openbare scholen benaderd die een vorm van islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden en/of aanvragen in de gemeenten Lelystad, Den Haag, Ulvenhout, Zaandam, Venlo, Vlaardingen, Bodegraven en Deventer. Vanwege de reistijd heb ik met de directies telefonisch mijn interviewvragen doorgenomen.

Voor het tweede deel van mijn vraagstelling, over de tevredenheid van de openbare scholen aangaande islamitisch godsdienstonderwijs en de mogelijkheid het draagvlak te vergroten, heb ik de openbare basisscholen die op dit moment islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden in Rotterdam, Lelystad, Vlaardingen, Bodegraven en Deventer gevraagd naar hun tevredenheid. De lokale initiatieven zijn los van elkaar ontstaan en bieden mogelijk een andere vorm van islamitisch godsdienstonderwijs en een andere mate van tevredenheid. Met de directie van deze scholen heb ik, naast het eerste deel, ook het tweede deel van mijn vragenlijst gebruikt. Aan de schooldirecties die geen interesse hebben in islamitische godsdienstonderwijs heb ik de vraag gesteld op welke wijze het onderwijs wel

---

¹² ‘Goedgekeurde G/HVO lessen tot en met donderdag 31 juli 2009’
<http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

binnen het interesseveld past. Op deze manier kunnen alle de directies met wie ik gesproken heb me informatie verschaffen over de mogelijkheid het draagvlak aangaande islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen in Nederland te vergroten.

2. Achtergrond godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs.

Mijn vraagstelling ‘*wat is het draagvlak onder openbare basisscholen om islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden en hoe kan dit draagvlak vergroot worden?*’ is alleen te beantwoorden indien de achtergronden van islamitisch godsdienstonderwijs en de positie van de openbare school toegelicht worden. Islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen is een onderdeel van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Om een duidelijk beeld te krijgen van islamitisch godsdienstonderwijs, dien ik de overkoepelende term te beschrijven. Dit doe ik aan de hand van het wettelijke kader, het huidige aanbod en de nieuwe ontwikkelingen. In het volgende hoofdstuk zal ik *islamitisch* godsdienstonderwijs behandelen.

2.1. Wettelijk kader

Het ontstaan van godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs voor openbare basisscholen is verbonden aan het karakter van het Nederlandse duale onderwijsbestel van openbaar en bijzonder onderwijs. In 1795 werd in Nederland door de Fransen de scheiding van kerk en staat ingevoerd. Voor het onderwijs was deze echter onvolledig. In de onderwijswet van 1806 stond nog geschreven dat openbaar onderwijs de christelijke deugden diende te onderwijzen.¹³ Met de schoolstrijd kwam hier verandering in en in 1848 werd voor het eerst vrijheid van onderwijs erkend. Er kwam vrijheid in het opzetten van bijzondere scholen. In grondwetartikel 23 is het duale onderwijsbestel beschreven.¹⁴ Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid (lid 2). Het lager onderwijs wordt uit de openbare kas bekostigd (lid 6), waarbij bijzonder onderwijs en openbaar onderwijs ‘naar dezelfde maatstaf’ worden gefinancierd (lid 7). Wel moet elk kind de mogelijkheid hebben onderwijs te krijgen op een openbare school (lid 4). Alleen voor het openbaar onderwijs wordt voorgeschreven toegang te verlenen aan iedere godsdienst of levensovertuiging (lid 3). Het openstaan voor alle godsdiensten en levensbeschouwingen wordt vaak vertaald als de ‘neutraliteits’-eigenschap. De vraag is echter hoe we het begrip ‘neutraliteit’ op moeten vatten.

Rechtsgeleerde Zoontjes bestudeerde het neutraliteitskarakter van het openbaar onderwijs in Nederland. Volgens hem kan het begrip ‘neutraliteit’ als uiterst positief, maar ook uiterst negatief geïnterpreteerd worden. De negatieve interpretatie legt hij uit aan de hand van het

---

¹³ Wim Westerman, *Ongewenste objectiviteit. Onderwijs in geestelijke stromingen in historisch en vergelijkend perspectief* (Kampen 2001) 49.

¹⁴ In bijlage 3 heb ik Grondwetartikel 23 opgenomen.

‘laïcité’ begrip (letterlijk: lekenom) van Frankrijk, waarbij religie geen plaats heeft in de openbare school. In de positieve interpretatie daarentegen krijgt religie wel een plaats in de openbare school. Volgens Zoontjes heerst er in Nederland een ‘overwegend positieve neutraliteit’.¹⁵

Uit het verkenningsrapport naar Grondwet 23 van de Onderwijsraad komt naar voren dat het openbaar onderwijs het begrip ‘neutraliteit’ door de jaren heen anders is gaan invullen: ‘Veel openbare scholen kiezen niet voor de passieve ‘neutraliteit’, maar voor actief-pluriform onderwijs, waarbij duidelijk een plaats is ingeruimd voor levensbeschouwing en religie (en dus geen sprake van absolute onzijdigheid).’¹⁶ Deze verschuiving naar het actief pluriforme karakter van de openbare school is terug te vinden in de manier waarop de landelijke Vereniging Openbaar Onderwijs (hierna: VOO) de openbare school karakteriseert: ‘Een openbare school maakt actief werk van de pluriformiteit die onze samenleving kenmerkt, gaat segregatie in zwarte en witte scholen tegen, draagt bij aan de integratie en stimuleert democratisch burgerschap’.¹⁷ In de Wet Basisonderwijs (hierna: WBO) is het actief pluriforme karakter van de openbare school opgenomen. Dit artikel is overgenomen in de vernieuwde WPO:

Artikel 46 | Wpo, Hoofdstuk 1, Titel 2, Afdeling 2¹⁸

Karakter openbaar onderwijs

1. Het openbaar onderwijs draagt bij aan de ontwikkeling van de leerlingen met aandacht voor de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden zoals die leven in de Nederlandse samenleving en met onderkenning van de betekenis van de verscheidenheid van die waarden.
2. Openbare scholen zijn toegankelijk voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienst of levensbeschouwing.
3. Openbaar onderwijs wordt gegeven met eerbiediging van ieders godsdienst of levensbeschouwing.

Lid 2 en 3 beschrijven nogmaals dat de openbare school eerbied dient te hebben voor ieders godsdienst of levensbeschouwing en ieder kind toe te laten tot onderwijs. Lid 1 zegt expliciet

---

¹⁵ P.J.J. Zoontjes, ‘Bijzonder en Openbaar Onderwijs’ in: Ton Bertens e.a. (red.), *Recht en religie*, bijzonder nummer *Ars Aequi* (Nijmegen 2003) 59-68, aldaar 66.

¹⁶ Onderwijsraad, *Verkenning. Vaste grond onder de voeten. Een verkenning inzake artikel 23 Grondwet* (juli 2002) 46.

¹⁷ http://www.voo.nl/page/Openbaar_Onderwijs/Wat_is_openbaar_onderwijs (13-08-2009).

¹⁸ <http://www.wetboek-online.nl/wet/Wpo/46.html> (13-08-2009).

dat de openbare school aandacht moet geven aan de in Nederland aanwezige godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden.

Om de pluriformiteit te waarborgen is sinds de invoering van de WBO het vak ‘geestelijke stromingen’ een verplicht onderdeel geworden van het lespakket van de openbare school.¹⁹ Het vak biedt op een informatieve manier aandacht aan godsdiensten en levensbeschouwingen. Als eis wordt door de toenmalige Minister van Onderwijs gesteld het vak op een objectieve wijze te onderwijzen. De overheid houdt zich echter afzijdig van de inhoudelijke invulling en de daadwerkelijke invoering van het onderwijs.²⁰ Zeven jaar na introductie van het vak biedt het merendeel van de openbare basisscholen ‘geestelijke stromingen’ niet als apart vak aan, maar als onderdeel van bestaande vakken als geschiedenis.²¹ In 1994 wordt geconcludeerd dat het basisonderwijs overladen is en wordt besloten geestelijke stromingen niet meer als apart vakgebied te zien, maar als onderdeel van het overkoepelende ‘oriëntatie van mens en wereld’.²²

Het verplichte en objectieve onderdeel ‘geestelijke stromingen’ staat naast het facultatieve en subjectieve onderdeel godsdienst en levensbeschouwelijke vorming.²³ In 1848 is dit recht ontstaan en het is overgenomen in de artikelen 50 en 51 van de WPO:

Artikel 50 | Wpo, Hoofdstuk 1, Titel 2, Afdeling 2.²⁴

Mogelijkheid godsdienstonderwijs of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs

Het bevoegd gezag stelt de leerlingen in de gelegenheid op de school, binnen de schooltijden, godsdienstonderwijs of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs te ontvangen. Van de tijd daaraan te besteden worden ten hoogste 120 uren per schooljaar meegeteld voor het aantal uren onderwijs dat de leerlingen krachtens artikel 8, zevende lid, aanhef en onder a, ten minste moeten ontvangen.²⁵ Voor de leerlingen die dit onderwijs niet volgen, voorziet het bevoegd gezag in andere onderwijsactiviteiten op de school.

---

¹⁹ Vgl. WPO art.9, lid 2e: ‘Bij de kennisgebieden wordt in elk geval aandacht besteed aan: geestelijke stromingen’.

²⁰ Westerman., *Ongewenste objectiviteit*, 11.

²¹ Ibidem, 128-129.

²² Ibidem, 134.

²³ Voor een duidelijk overzicht van het onderscheid tussen ‘geestelijke stromingen’ en godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs verwijs ik naar bijlage 4.

²⁴ <http://www.wetboek-online.nl/wet/Wpo/50.html> (13-08-2009).

²⁵ Artikel 8, lid 7a: ‘Het onderwijs wordt zodanig ingericht dat de leerlingen in de eerste 4 schooljaren ten minste 3520 uren onderwijs en in de laatste 4 schooljaren ten minste 4000 uren onderwijs ontvangen.’

Artikel 51 | Wpo, Hoofdstuk 1, Titel 2, Afdeling 2.²⁶

Leraren godsdienstonderwijs of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs

Godsdienstonderwijs wordt gegeven door leraren daartoe aangewezen door kerkelijke gemeenten, plaatselijke kerken, of rechtspersonen met volledige rechtsbevoegdheid die zich blijkens hun statuten het geven van godsdienstonderwijs ten doel stellen. Levensbeschouwelijk vormingsonderwijs wordt gegeven door leraren daartoe aangewezen door volledige rechtsbevoegdheid bezittende organisaties op geestelijke grondslag.

De artikelen geven kinderen de gelegenheid om binnen de schooltijden een vorm van godsdienstig of levensbeschouwelijk onderwijs te ontvangen. Omdat het kind minderjarig is, betekent dit in de praktijk dat de ouders ervoor kiezen. Het onderwijs wordt door zendende instanties verzorgd, die een rechtsbevoegdheid hebben en zelf leraren in dienst stellen. De school draagt voor de keuze van de leraren, de inhoud van dit onderwijs en de gebruikte leermiddelen geen verantwoordelijkheid.

De VOO acht godsdienstig en levensbeschouwelijk onderwijs van belang voor de actief pluriforme identiteit van de openbare school. Op hun website nemen ze de volgende stellingaanname in:

*Openbare scholen leren kinderen van jongsaf aan respect te hebben voor andere geloven, levensovertuigingen en culturen. Dat gebeurt in de dagelijkse praktijk, door te leren op een goede manier met elkaar om te gaan. Godsdienst- of humanistisch vormingsonderwijs kan hierbij een stimulerende rol spelen. In de lessen GVO of HVO leren kinderen een eigen kijk op het leven te ontwikkelen. Of ervaren kinderen wat geloof in het leven kan betekenen. Leren respect te hebben voor andere geloven, levensovertuigingen en culturen.*²⁷

2.2. Aanbod godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs

Nu duidelijk is hoe het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs is ontstaan, wat de wettelijke kaders zijn en hoe het onderwijs gedefinieerd wordt, wil ik verder naar de praktijk: Op hoeveel scholen wordt godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs gegeven?

²⁶ <http://www.wetboek-online.nl/wet/Wpo/51.html> (13-08-2009).

²⁷ http://www.voo.nl/page/Openbaar_Onderwijs/Levensbeschouwelijke_vorming (13-08-2009).

Uit onderzoek van het onderzoeksbureau Research voor Beleid blijkt dat het onderwijs in 2007 op 56,3 procent van de openbare basisscholen wordt aangeboden.²⁸ Van die mogelijkheid maken jaarlijks 73.000 leerlingen gebruik, wat omgerekend ongeveer 15 procent van alle leerlingen in het openbaar basisonderwijs is. De 56,3 procent is per denominatie onder te verdelen in 37,4 procent protestants, 28,1 procent humanistisch, 9,5 procent katholiek, 4,3 procent islamitisch en 8,7 procent ‘anders’ (zoals oecumenisch, joods en jehova).²⁹ Het onderwijs wordt gegeven door circa 300 docenten protestants godsdienstonderwijs, 300 docenten humanistisch vormingsonderwijs, een tiental docenten rooms-katholiek godsdienstonderwijs en circa 15 docenten islamitisch godsdienstonderwijs.³⁰

Volgens hetzelfde onderzoek voorziet 29,4 procent van de scholen die aan het onderzoek hebben meegewerkt, niet in de vraag van de ouders.³¹ Dit tekort wordt voornamelijk veroorzaakt door gebrek aan docenten en te weinig aanvragen van één richting.³² Beide oorzaken zijn te herleiden naar een tekortkoming van financiële middelen.

De WPO artikelen 50 en 51 geven geen verplichting voor het financieren van het onderwijs. De zendende instanties dienen het zelf te financieren of zijn afhankelijk van gemeentelijke verordeningen. De gemeenten die overgaan tot financiering van het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs kunnen eisen stellen aan de verordeningen. De meeste gemeenten eisen een minimum aantal leerlingen die het onderwijs aanvragen. Wordt het minimum niet gehaald, dan worden de uren niet vergoed. In de praktijk betekent dit dat de kans groot is de leerlingen het onderwijs niet krijgen. De laatste jaren trokken gemeenten hun handen steeds meer van de subsidiering af. Omdat de zendende instanties niet of nauwelijks over eigen middelen beschikken, krijgen de docenten vaak slechts een vrijwilligersvergoeding en neemt de omvang van het aanbod af.³³

2.3. Totstandkoming landelijke financiering

Om onafhankelijk te zijn van gemeentelijke subsidies is er door de zendende organisaties jarenlang gelobbyd naar een overheidsfinanciering voor godsdienst en humanistisch

---

²⁸ Aan het onderzoeken werkten directeurs van 46 procent van de Nederlandse openbare basisscholen mee en 16 procent van de MR-leden.

²⁹ E.K. van Aarsen, R.G.H. Hoffius en B. Verberne, *Godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Onderzoek naar huidige lesaanbod en verwachte vraag* (Uitgevoerd door Research voor Beleid in opdracht van het Ministerie van OCW Leiden 7 juni 2007) 12. De percentages komen niet uit op 100 procent omdat er basisscholen zijn die meerdere vormen aanbieden.

³⁰ ‘G-HVO informatiedocument’ (<http://www.gvoenhvo.nl/meer-informatie/publicaties.html>) 2.

³¹ van Aarsen, Hoffius en Verberne, *Godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs*, 17.

³² Ibidem, 18.

³³ ‘G-HVO informatiedocument’, 2.

vormingsonderwijs. Gezamenlijk hebben ze een platform gecreëerd waar tevens vakbonden, besturen openbaar onderwijs en besturen van het bijzonder onderwijs vertegenwoordigd zijn.³⁴ Met de komst van de Wet op de Beroepen in het Onderwijs (hierna: Wet BIO) in 2004 komt er eindelijk schot in de zaak. Wet BIO stelt bekwaamheidseisen aan docenten.³⁵ De wet is aanvankelijk niet van toepassing voor de docenten godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, maar door een amendement van mevrouw Kraneveldt (LPF, vanaf 2006 PvdA) zijn de bekwaamheidseisen ook voor hen van toepassing.³⁶

De samenwerkende organisaties vinden de aanneming van het amendement Kraneveldt redelijk mits de opleiding en het salaris van docenten, net als andere docenten, door de overheid bekostigd worden. In januari 2005 wordt deze eis in een gezamenlijke verklaring uiteen gezet.³⁷ Aan het eind van 2005 neemt de kamer een nieuw amendement van Kraneveldt aan, waardoor een eenmalig bedrag van € 200.000 beschikbaar wordt gesteld voor het verbeteren van de organisatie van het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.³⁸

In maart 2006 komt de Onderwijsraad, op advies van Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (hierna: OCW) mevrouw van der Hoeven, met het verslag ‘Dienstverband, godsdienst en de openbare school’. Het verslag bekijkt een mogelijk dienstverband van leraren godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.³⁹ De Onderzoeksraad concludeert dat een aanstelling ‘per definitie niet in strijd is met de Grondwet, grondwettelijke beginselen zoals de scheiding van kerk en staat of de artikelen in de WPO die de pluriformiteit van het openbaar onderwijs waarborgen.’⁴⁰ Als voorbeeld geven ze de aanstelling van de geestelijke verzorgers die voor de *invulling* van hun ambtelijke taak verantwoording schuldig zijn aan de Minister, maar over de *inhoud* verantwoording schuldig zijn aan het genootschap dat ze

---

³⁴ In januari 2005 waren dit: HVO (Humanistisch vormingsonderwijs), stichting IKOS (Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken), PKN (Protestantse Kerk in Nederland), Besturenraad (vereniging van het christelijk onderwijs), NKS (Nederlandse Katholieke Schoolraad), ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie), CBOO (Contactbureau Bevordering Openbaar Onderwijs), VOS/ABB (Vereniging voor Openbare en algemeen toegankelijke Scholen), VOO (Vereniging voor Openbaar Onderwijs), vereniging VBS (Vereniging Bijzondere Scholen), AOb (Algemene Onderwijsbond) en de OCNV (Onderwijsbond Christelijk Nationaal Vakverbond).

³⁵ Zie bijlage 5 voor een overzicht van de bekwaamheidseisen.

³⁶ Amendement: TK, vergaderjaar 2003-2004, 28 088, nr.34. Aanneming amendement: TK, Stemmingen, 17 februari 2004, TK 52, 52-3418. Hierdoor werd aan WPO artikel 51 het volgende toegevoegd:

‘Het bevoegd gezag ziet erop toe dat dit onderwijs uitsluitend wordt gegeven door een leraar die blijkens een daartoe strekkende verklaring van de aanwijzende instantie: a. voldoet aan de bekwaamheidseisen die krachtens artikel 32a, eerste lid, voor het geven van dat onderwijs zijn vastgesteld, en b. zijn bekwaamheid onderhoudt.’

³⁷ Vgl. *Gezamenlijke verklaring godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs (GVO en HVO) op openbare basisscholen. Naar een competente en bekwame GVO- en HVO-docent* (januari 2005). Bijlage 6.

³⁸ TK, vergaderjaar 2005-2006, 30 300 VIII, nr.115. Aanneming amendement: TK, Stemmingen, 15 december 2005 TK 35, 35-2423.

³⁹ Onderwijsraad, *Dienstverband, godsdienst en openbare school. Over de aanstelling van de leraren godsdienst en levensbeschouwelijke vorming op de openbare school* (maart 2006).

⁴⁰ *Ibidem*, 19.

vertegenwoordigden.⁴¹ Een dergelijke duplex-orde-constructie vindt de Onderwijsraad theoretisch gezien een mogelijke oplossing voor het in dienst nemen van docenten godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Omdat de schoolbesturen het financieel risico niet op zich willen en/of kunnen nemen, adviseert de Onderwijsraad de oprichting van een landelijke stichting gefinancierd uit overheidsgelden.⁴² Tot slot probeert de Onderwijsraad de minister te overtuigen met een laatste opmerking:

*De raad acht tot slot niet uitgesloten dat het faciliteren van godsdienstonderwijs op de openbare basisschool voor bepaalde groepen ouders een dusdanige tegemoetkoming kan betekenen, dat zij minder de behoefte zullen hebben scholen van hun eigen richting te stichten. Dat kan een argument zijn om de nadere facilitering te overwegen.*⁴³

Het platform is ondertussen uitgebreid met CMO en SPIOR als vertegenwoordigers van de islamitische denominatie.⁴⁴ Beide organisaties denken dat het eerste amendement van Kraneveldt, om docenten godsdienst en humanistische vorming op te nemen in Wet BIO, ontstaan is tegen het licht van de slechte reputatie van islamitische basisscholen en islamitisch godsdienstonderwijs. Om de docenten op te nemen in de eisen, zouden de lessen verbeterd kunnen worden. Of: door de lessen te financieren, krijgt de overheid de mogelijkheid de docenten te controleren op hun bekwaamheden. Een andere reden die, die hieraan is te koppelen, is het tegengaan van meer islamitische basisscholen. Volgens islamoloog Wagtendonk is de opkomst van islamitische scholen te wijten aan het gebrek aan islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen.⁴⁵ Andersom kan geredeneerd worden dat er door een herleving van het aanbod islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen minder vraag komt naar het stichten van een eigen school. De slotopmerking van de Onderwijsraad kan in dezelfde context gelezen worden.

Om een strijd tussen de besturen openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs te voorkomen, is er een overeenkomst getekend waarin vermeld wordt dat het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs geen concurrentie is van het bijzonder onderwijs.⁴⁶ De

---

⁴¹ Onderwijsraad, *Dienstverband, godsdienst en openbare school*, 12.

⁴² Ibidem, 18-21.

⁴³ Ibidem, 21.

⁴⁴ De andere organisaties die zich hebben toegevoegd zijn: CIO (Interkerkelijk Contact in Overheidszaken), HV (Humanistisch Verbond), RKK (Rooms-Katholieke Kerk), HRN (Hindoe Raad Nederland), en NIK (Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap).

⁴⁵ K. Wagtendonk, 'Islamic Schools and Islamic Religious Education. A comparison between Holland and other West European countries' in: W. A.R. Shadid and P. S. van Koningsveld (Eds.), *The Integration of Islam and Hinduism in Western Europe* (Kampen 1991) 154-173, aldaar 155.

⁴⁶ In de eerste periode, toen CMO en SPIOR nog niet in beeld waren, vertegenwoordigde Rasit Bal de ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie). Tijdens het interview vertelde hij me dat de ISBO geen problemen

lobbycampagne heeft geen onderbreking gehad en gaat op gelijke voet door. Het advies van de Onderwijsraad over de mogelijkheid van de Rijksbekostiging nemen de samenwerkende instanties over in een brief en sturen deze op 2 oktober naar Minister van der Hoeven.⁴⁷ In de begrotingsbehandeling van 11 oktober 2006 brengt kamerlid Jan de Vries (CDA) vervolgens het onderwerp naar voren. Minister van der Hoeven kan het echter niet eens worden met de voorstanders van een Rijksbekostiging.⁴⁸ Als reactie dient de Vries een motie in.⁴⁹ De aanwezige leden van de fracties GroenLinks, PvdA, VVD, CDA, ChristenUnie, SGP, Groep Nawijn, Groep Wilders en Groep van Oudenallen stemmen voor deze motie, waarmee een meerderheid behaald wordt en de Minister de motie moet uitvoeren.⁵⁰

In 2007 komt in opdracht van het Ministerie van OCW een nieuw onderzoek uit. Dit keer van onderzoeksbureau Research voor Beleid naar het huidige lesaanbod en de mogelijke groeiende behoefte aan godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.⁵¹ Op korte termijn verwacht het onderzoeksbureau dat tussen de 77.000 en de 79.000 leerlingen godsdienstig of humanistische vormingsonderwijs zal aanvragen. Dit betekent een toename van 4.000 tot 6.000 leerlingen.⁵² Het effect op langer termijn wordt geschat op 105.000 leerlingen.⁵³ Tegelijkertijd komt de Besturenraad (vereniging van het christelijk onderwijs) met een onderzoek onder de docenten godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs en de verwachte toename van het aanbod.⁵⁴ 70 procent van de ondervraagde docenten⁵⁵ denkt dat de vraag naar godsdienst en humanistisch vorming zal stijgen. Bijna de helft van de docenten wil zijn of

---

zag in de Rijksfinanciering voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Wel moest hij enkele keren de aanwezigheid van de ISBO tegenover directeurs van islamitische scholen verdedigen. In een later stadium van de totstandkoming van de Rijksfinanciering is het echter de katholieke tak die bezwaar maakt tegen de nieuwe positie van het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. De bond KBO (katholiek basisonderwijs) plaats in hun blad een open brief aan Staatssecretaris OCW mevrouw Dijkzwa waarin ze hun ontevredenheid uiten over de rijksfinanciering van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs op openbare basisscholen. Volgens de bond wordt het bijzonder openbaar onderwijs hierdoor financieel benadeeld en het openbaar onderwijs financieel voorgetrokken. (Vgl. <http://www.bondkbo.nl/files/Open%20brief%20inzake%20GHVO%20mei%202009.pdf>). In een reactie meldt de Staatssecretaris dat het geld niet ten goede komt aan het openbaar onderwijs, maar aan de zendende instanties. Het onderwijs is niet *van* de openbare school, maar *voor* de openbare school. (vgl. <http://www.vosabb.nl/openbaar-onderwijs/item/artikel/14488/84/>). Jan Beier wijst mij tijdens het interview op de noodzaak dit te benadrukken, om zo niemand tegen het hoofd te stoten.

⁴⁷ Zie bijlage 7.

⁴⁸ Begrotingsbehandeling OCW 1^e termijn 12-10-2006.

⁴⁹ TK, vergaderjaar 2006-2007, 30 800 VIII, nr.29.

⁵⁰ Begrotingsbehandeling OCW 2^e termijn 12-10-2006.

⁵¹ In paragraaf 2.2. heb ik reeds de uitkomsten van het huidige aanbod beschreven.

⁵² van Aarsen, Hoffius en Verberne, *Godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs*, 20.

⁵³ Ibidem, 22.

⁵⁴ P. Boersma, *Godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs. Onderzoek naar het huidige lesaanbod en verwachte vraag onder leraren G/HVO* (uitgevoerd door De Besturenraad Voorburg juni 2007).

⁵⁵ Er hebben 54 protestants-christelijk, 48 humanistische vorming en 5 docenten islamitisch godsdienst meegewerkt aan het onderzoek.

haar werkzaamheden uitbreiden wanneer er een volwaardige salariëring tegenover staat. 82 procent is bereid zich bij te scholen conform de bekwaamheidseisen van de Wet BIO.⁵⁶

Aan de hand van de uitkomsten van beide onderzoeken maken de samenwerkende organisaties een schatting van de structurele kosten, uitgaande van een participatie van 70.000 leerlingen: 9,6 miljoen op jaarbasis.⁵⁷ Staatssecretaris OCW mevrouw Dijkma zegt op 5 juni 2007 het gevraagde bedrag niet te bekostigen en ze hoogstens over kan gaan tot een structurele financiering van €700.000 op jaarbasis.⁵⁸ De organisaties zijn teleurgesteld en richten ditmaal een brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer met het verzoek aan de Kamer zich sterk te blijven maken voor het uitvoeren van ‘motie-De Vries’.⁵⁹

Kamerlid van Dijk (CDA) houdt ditmaal het onderwerp in de Kamer en voert in december 2007 een amendement in voor een rijksbegroting van 2,7 miljoen euro.⁶⁰ Het amendement wordt bij de behandeling van de Onderwijsbegroting aangenomen. De 2,7 miljoen euro is een eenmalige uitkering die voor het schooljaar 2008/2009 geldt en ten behoeve van de professionalisering van de docenten beschikbaar wordt gesteld.⁶¹ De organisaties zijn blij, maar nog niet tevreden. Voor het volgende begrotingsjaar overhandigt de VOO op 25 november 2008 een petitie aan de Vaste Commissie voor OCW, met de titel ‘Wie A zegt moet ook B zeggen’.⁶² Hierin vragen de ondertekende organisaties wederom voor een structurele financiering. Op 9 december wordt het onderwerp door van Dijk (CDA), Kraneveldt (PvdA) en Slob (ChristenUnie) middels een nieuw amendement in de Kamer gehouden.⁶³ Ondanks voorgaande afwijzingen van zittende Minister OCW de heer Plasterk,⁶⁴ wordt het amendement op 18 december 2008 aangenomen.⁶⁵ Vanaf schooljaar 2009-2010 wordt een maximum van 10 miljoen euro vrijgemaakt. De Rijksfinanciering is een subsidie en wordt jaarlijks uitgekeerd aan de organisaties die het onderwijs verzorgen.⁶⁶

Op 19 december staat het bericht over het akkoord op de internetsite van VOS/ABB (Vereniging voor Openbare en algemeen toegankelijke Scholen), mede-initiatiefnemer van de lobbycampagne. ‘Wij zijn zeer verheugd dat hiermee het voortbestaan van kwalitatief

---

⁵⁶ Boersma, *Godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs*, 6.

⁵⁷ TK, vergaderjaar 2006-2007, 30 800 VIII, nr.159.

⁵⁸ Idem.

⁵⁹ Bijlage 8.

⁶⁰ TK, vergaderjaar 2007-2008, 31 200 VIII, nr. 84.

⁶¹ TK, vergaderjaar 2007-2008, 31 200 VIII, nr. 199.

⁶² Bijlage 9.

⁶³ TK, vergaderjaar 2008-2009, 31 700 VIII, nr. 79.

⁶⁴ TK, vergaderjaar 2007-2008, 31 200 VIII, nr.199.

⁶⁵ Overzicht stemmingen in de Tweede Kamer, betr. wetsvoorstel 31700 VII, 18 december 2008.

⁶⁶ TK, vergaderjaar 2008-2009, 31 700 VIII, nr.144.

hoogwaardig gvo en hvo op openbare basisscholen is gewaarborgd', luidt de reactie.⁶⁷ In de media wordt rond die tijd veel aandacht besteed aan het islamitisch godsdienstonderwijs. Dit komt ook door uitspraken van Achmed Marcouch (Stadsdeelvoorzitter Amsterdam Slotervaart) die islamitisch godsdienstonderwijs ziet als een alternatief van de moskeescholen.⁶⁸ Opeens zijn er partijen die destijds voorstanders waren van de Rijksfinanciering van het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, maar nu het 'seculiere en neutrale' karakter van het openbaar onderwijs benadrukken, zoals de VVD.⁶⁹ De PVV (tijdens de stemming van 'motie-de Vries' nog Groep Wilders) ziet vooral bezwaren tegen het islamitisch godsdienstonderwijs. In kamervragen aan Staatssecretaris Dijkma pleiten ze voor afschaffing van islamscholen en af te zien van het voornemen meer aandacht te schenken aan islam in de openbare school.⁷⁰ Ondanks eerdere tegenwerking verdedigt Staatssecretaris Dijkma de Rijksfinanciering en benadrukt ze dat elk kind op de openbare basisschool recht heeft op godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.⁷¹

2.4. Nieuwe aanpak godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs

Om de ontvangen Rijksfinanciering verantwoord te besteden wordt het project 'Scholing en Organisatie G/HVO 2008' opgezet. Het project richt zich zowel op 'scholing en deskundigheidsbevordering van docenten, als versterking van de organisatiestructuur van het godsdienst- en humanistisch vormingsonderwijs (gvo en hvo)'.⁷² De zendende instanties zijn: CIO-O (protestants veld), CMO (islamitisch veld), RKK (katholiek veld) en HVO (humanistisch veld). De organisaties krijgen van de overheid tot 1 augustus 2009 de tijd om hun organisaties aan te passen aan de nieuwe landelijke situatie en daarmee de gemeentelijke financiering af te bouwen.⁷³ Op organisatorisch en operationeel gebied dient er veel werk verricht te worden.

Het organisatorische proces is vooral gericht op het opzetten van een organisatiestructuur. In 2006 hebben de samenwerkende organisaties al een blauwdruk van de structuur gepresenteerd.⁷⁴ Conform de schets dienen de organisaties een gemeenschappelijk

---

⁶⁷ <http://www.vosabb.nl/openbaar-onderwijs/item/artikel/14057/84/?L=uwekkkhsp&cHash=078769206b> (13-08-2009)

⁶⁸ Vgl. Trouw, 'Lijfstraffen tijdens les Koran', 20 juni 2008.

⁶⁹ Vgl. Nieuws.nl, 'VVD tegen plan islamonderwijs op openbare scholen', 1 juli 2008.

⁷⁰ TK, vergaderjaar 2007-2008, Kamervragen, 3285.

⁷¹ Idem.

⁷² 'Project G/HVO' <http://www.gvoenhvo.nl/organisaties/project-ghvo.html> (13-08-2009).

⁷³ N. Stuij en J. Beier, 'Duurzaam G/HVO op de openbare basisschool'. *Invoeringsplan* (Dienstencentrum G/HVO 10 maart 2009) 3.

⁷⁴ Bijlage 10.

Dienstencentrum op te richten, dat bestuurd wordt door vertegenwoordigers van de zendende instanties. De zendende instanties dienen op hun beurt een geldige rechtsvorm tot stand te brengen als werkgever van de docenten. Op deze manier kan het overheidsgeld vanuit het Dienstencentrum naar de docenten doorstromen. In maart 2009 komt het Dienstencentrum met het invoeringsplan ‘Duurzaam G/HVO op de openbare basisscholen’. In het document worden aandachtgebieden onderscheiden en verzorgd van streefdata om de gebieden af te sluiten. Op organisatorisch vlak is dit, naast het opbouwen van een organisatiestructuur, het organiseren van een administratieve organisaties, verzorgen van externe en interne communicatie, vaststellen arbeidsvoorwaarden en coördineren van het invoeringsplan.⁷⁵

Op operationeel vlak zijn de taken opgedeeld in taken voor de denominaties en taken voor het Dienstencentrum. In het volgende hoofdstuk zal ik als voorbeeld de taken voor de islamitische denominatie toelichten. Voor het Dienstencentrum is de belangrijkste operationele taak: vaststellen van vraag en aanbod. Hoeveel ouders verzoeken om een vorm van godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs voor hun kinderen? Zijn er voldoende docenten beschikbaar? Is er voldoende geld om alle aanvragen goed te keuren?

De eerste stap voor het Dienstencentrum is de ouders te informeren naar hun behoefte aan godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs voor hun kinderen. Volgens Jan Beijer is inventariseren via de scholen de beste manier om de behoefte van de ouders in kaart te brengen:

Ja...Hoe ga je dat aanpakken? Dan krijg je allemaal individuele aanvragen die iets willen. Maar is het een groep? Hoe groot moet de groep zijn? (...) De vraag van de ouders is bepalend. Hoe krijg je die in beeld? Wij zijn er al langer bekend mee en hebben gezegd: als je echt de behoefte van de ouders wilt hebben, dan moet je ze meten. Dat betekent dat er geïnventariseerd moet worden. Onder de ouders. ‘Vindt u het goed dat uw kind HVO of vormen van GVO krijgt? Zo ja: welke vorm? Stuur uw individuele briefje in bij de school en die gaat het optellen’. En dan weten we hoeveel leerlingen een groep kunnen vormen.

Deze manier van inventariseren is voor het Dienstencentrum minder tijdrovend, maar vraagt wel om medewerking van de scholen.

Voor mijn eigen onderzoek naar het draagvlak onder de openbare basisscholen is het van belang de informatieoverdracht, de deelname en het enthousiasme van de door het Dienstencentrum benaderde scholen te beschrijven. In dit hoofdstuk zal ik de

---

⁷⁵ N. Stuij en J. Beier, ‘Duurzaam G/HVO op de openbare basisschool’, 10-12.

informatieoverdracht en de deelname beschrijven. In hoofdstuk 4 wordt het enthousiasme beschreven onder openbare basisscholen omtrent deelname aan de inventarisatie voor islamitisch godsdienstonderwijs.

2.4.1. Informatieoverdracht

Medio maart heeft het Dienstencentrum een informerende brief opgesteld en naar alle openbare basisscholen in Nederland verstuurd.⁷⁶ Volgens Jan Beijer zijn dit ongeveer 2.500 scholen. Omdat de school wettelijk niet verplicht is om mee te werken aan de enquêtering, is de brief vooral gericht op informatieoverdracht. In de brief wordt veel nadruk gelegd op de zakelijke kant van het verhaal, zoals de organisatiestructuur en het wettelijke kader. Daarnaast wordt de situatie geschetst dat het vrijgekomen budget mogelijk ontoereikend is om alle aanvragen goed te keuren en dat de scholen die op dit moment reeds een vorm van het onderwijs aanbieden voorrang krijgen in de budgettoekenning.. Waar niet over gesproken wordt is het belang van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs voor het kind en de keuzevakken worden niet inhoudelijk toegelicht.

Bij de informerende brief is een ‘modelbrief’ ten behoeve van de enquêtering bijgevoegd.⁷⁷ De modelbrief kan door de scholen aangepast worden, alvorens het gedistribueerd wordt onder de ouders. Ze zijn daarom niet verplicht alle vormen van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs mee te laten inventariseren. Deze vormen zijn: protestants-christelijk, humanistisch, islamitisch, rooms-katholiek, hindoeïstisch en joods vormingsonderwijs of een ‘combinatie van...’. Volgens de modelbrief biedt het onderwijs de leerlingen ‘een mogelijkheid te werken aan hun eigen levensbeschouwelijke vorming’.⁷⁸ Het belang van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs voor het kind wordt in deze zin minimaal besproken. Daarbij wordt er in de brief niet gesproken over ‘godsdienst’, maar alleen over ‘levensbeschouwing’. De term kan als overkoepelend begrip opgevat worden, maar in de wetgeving staat ‘levensbeschouwing’ naast de term ‘godsdienst’. Vanuit de islamitische en christelijke denominatie heb ik vernomen dat ze bang zijn dat ouders de term ‘levensbeschouwing’ gelijktrekken met ‘humanisme’ en hierdoor niet voldoende geïnformeerd worden ook te kunnen kiezen voor godsdienstonderwijs. Daarnaast ontbreekt een inhoudelijke uitleg van de verschillende keuzevakken.

De informatiebrief voor de scholen wordt enkele weken later, als herinnering, nogmaals

---

⁷⁶ Bijlage 11.

⁷⁷ Bijlage 12.

⁷⁸ Citaat uit ‘MODEL brief en aanvraagformulier’ (bijlage 11).

naar de scholen verstuurd. Voor de scholen die reeds een vorm van het onderwijs aanbieden is het mogelijk desbetreffende docent(en) in te schakelen en de directie op het belang van inventariseren te wijzen.

2.4.2. Respons en budgetverdeling

Ongeveer 1.500 scholen hebben de aanvraagformulieren geretourneerd. Als we uitgaan van een totaal van 2.500 is dit zestig procent van alle openbare basisscholen in Nederland. Dit percentage ligt dicht bij de uitkomsten van het van Research voor Beleid uit 2007. Hierbij kan de vraag gesteld worden: zijn het dezelfde scholen als de 56 procent van 2007? Deze vraag is moeilijk te beantwoorden. De denominaties hebben voor hun eigen aanbod een redelijke kijk op de vraag van de scholen, maar dit jaar is het voor het eerst dat de denominaties gezamenlijk en op landelijk niveau naar de behoefte inventariseren. Om het huidige aanbod in kaart te brengen wordt de school gevraagd op het aanvraagformulier tevens het huidige aanbod in te vullen. Pas dit jaar worden ‘de witte vlekken op de kaart’, zoals Jan Beijer ze noemt, voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs in haar totaliteit duidelijk.

Om niet over het budget van 10 miljoen te komen heeft het Dienstencentrum eisen moeten stellen aan de budgettoekenning. Nieuwe scholen krijgen bijvoorbeeld maximaal twee groepen leerlingen toebedeeld. De omvang van de groepen is gebaseerd op afgesproken criteria van het Dienstencentrum:⁷⁹

- groepen dienen een minimum omvang van 7 leerlingen te hebben;
- vanaf 23 leerlingen mogen groepen gesplitst worden (maar splitsing is niet verplicht);
- waar mogelijk dienen groepen van één levensbeschouwelijke denominatie gecombineerd te worden tot een maximum van 22 leerlingen;
- bij het combineren van groepen hoeft alleen gekeken te worden naar dezelfde of aansluitende leerjaren; combinatiegroepen met meer dan 1 jaar leeftijdsverschil worden niet aanbevolen;
- bovenstaande criteria gelden per school(gebouw).

Een docent krijgt per groep uitbetaald, waarbij fulltime baan vertaald wordt in dertig groepen leerlingen. Om in het budget te blijven heeft het Dienstencentrum voor dit jaar een maximale toekenning berekend van 4.200 groepen. Jan Beijer heeft een inventarisatielijst bijgehouden

---

⁷⁹ Criteria overgenomen uit ‘Aanvraag- en toewijzingsprocedure GVO/HVO 2009/2010, te vinden op <http://www.gvoenhvo.nl/nieuws/aanvraag-gvo-en-hvo-schooljaar-20092010.html>. Het minimum aantal leerlingen per groep is hierin vastgesteld op 10. De heer Beijer vertelde me in het interview op 1 juli jl. dat de regels versoepeld zijn en een minimum van 7 leerlingen wordt gehanteerd.

om de omvang van de landelijke aanvraag in de gaten te houden.⁸⁰ Hij vertelt me dat de 4.200 groepen zijn verdeeld, maar er nieuwe groepen gevormd kunnen als er budget vrijkomt. Er komt budget vrij als een school geen docent toegewezen krijgt. Dit kan gebeuren doordat de zendende instantie in die gemeente geen docent heeft die het onderwijs kan verzorgen of doordat scholen een onduidelijke aanvraag indienen en het voor de denominaties niet duidelijk is welke vorm van godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs de ouders aanvragen.⁸¹

Om in kaart te brengen voor welke scholen een docent beschikbaar is, dienen de docenten van alle denominaties het formulier ‘gegevens GVO- en HVO-groepen m.b.t. 2009/2010’ in te vullen.⁸² De docent vult hier de lessen in die hij of zij wil gaan geven in het komend schooljaar 2009/2010 en laat het ondertekenen door de directeur en de denominatie. Als dit ingevuld is conform het voorbrekende budget van desbetreffende school, dan gaat het Dienstencentrum hiermee akkoord.

Na het distribueren van de enquêtes wordt de school hiermee nogmaals gevraagd om hun medewerking. Daarnaast is de rol van de docent van belang, die op de hoogte moet zijn van de taak om de scholen nogmaals te benaderen. Jan Beijer geeft tijdens het interview te kennen dat het HVO een duidelijk overzicht heeft van haar docenten, die door tijdig geïnformeerd worden door hemzelf. Voor de christelijke en islamitische denominaties is het lastiger medewerking te vragen van de docenten. Het is een grote opgave om de dominees, pastors en imams, die niet aangesloten zijn bij een koepelorganisatie, in kaart te brengen en te bereiken. De 10 miljoen zal uiteindelijk verdeeld worden op basis van de daadwerkelijk toegekende groepen.

2.5. Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik laten zien dat de meerderheid van de Tweede Kamer godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs niet in strijd vindt met de neutraliteit van de openbare

---

⁸⁰ De inventarislijst wordt op internet gezet en wekelijks ververs.

(<http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html>). Op deze manier konden de zendende instantie, de docenten en de scholen hun aanvragen in de gaten houden.

⁸¹ Een grote hoeveelheid scholen heeft voor de mogelijkheid ‘combinatie van...’ gekozen en hierbij een lijst van godsdiensten en levensbeschouwingen doorgegeven. Een andere veelvoorkomende terminologie is ‘GVO’ of ‘godsdienst’ waarbij niet duidelijk is welke vorm van godsdienstonderwijs bedoeld wordt. Het Dienstencentrum heeft niet de tijd kunnen vinden al deze scholen te benaderen en te vragen naar verduidelijking. Daarnaast is het de vraag of deze aanvragen onder de WPO 50 en 51 vallen en de denominaties hier overheids gelden voor kunnen krijgen. De formuleringen duiden vaak op een keuze van de school en niet van de ouders. Om een overzicht te krijgen van wie de lessen aanvraagt, wil Jan Beijer voor volgend jaar de scholen verzoeken de keuzebriefjes van de ouders mee te sturen.

⁸² Bijlage 12.

school en dat een Rijksfinanciering gewenst is. In de wetsartikelen 50 en 51 van de WPO wordt de positie van het godsdienstig en levensbeschouwelijk onderwijs duidelijk: Het is niet *van* het openbaar onderwijs, maar *voor* het openbaar onderwijs. De openbare school is gastheer van de aangevraagde lessen. De tendens van de openbare school gaat van ‘passief neutraal’ steeds meer naar ‘actief pluriform’. Naast het vak ‘geestelijke stromingen’ kan volgens voorstanders het godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs de pluriformiteit versterken.

De ouders dienen voor hun minderjarige kinderen de lessen aan te vragen. Om de ouders te bereiken heeft het Dienstencentrum de hulp van de scholen ingeroepen. Zestig procent van de scholen hebben aan de landelijke inventarisatie meegewerkt. Voor mijn onderzoek naar het draagvlak onder openbare scholen voor islamitisch godsdienstonderwijs zal ik verder ingaan op de redenen om wel of niet mee te werken aan de inventarisatie. De uitkomsten zal ik in hoofdstuk 4 presenteren. Eerst is het van belang om de achtergrond van islamitisch godsdienstonderwijs te bespreken.

3. Achtergrond islamitisch godsdienstonderwijs

In het vorige hoofdstuk heb ik de overkoepelende term godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs beschreven, om zo de positie van het islamitisch godsdienstonderwijs te verduidelijken. In dit hoofdstuk zal ik mijn kader vernauwen en het islamitisch godsdienstonderwijs nader bekijken. Wat is de geschiedenis van het islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen? Wat is het huidige aanbod? En: Welke ontwikkelingen vinden er binnen de islamitische organisaties plaats, door de totstandkoming van de overheidsfinanciering?

3.1. Opkomst islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen

Godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs was tot op heden veelal afhankelijk van gemeentelijke verordeningen, zo ook het islamitisch godsdienstonderwijs. Reeds in 1976 verrichtte de Federatie Moslim Organisaties Nederland (hierna: FOMON) onder zeventig Nederlandse gemeenten een onderzoek naar de bereidbaarheid islamitisch godsdienstonderwijs te subsidiëren. 27 gemeenten reageerden positief.⁸³ Het onderwijs werd echter niet direct ingevoerd. Dit was mede het gevolg van het negatieve advies van de regionale Stichtingen Welzijn Buitenlandse Werknemers.⁸⁴ Wagtendonk voegt daaraan toe dat de FOMON, en hiermee ook islamitisch godsdienstonderwijs, een slechte reputatie ontwikkelde en dit tot tegenwerkingen heeft geleid.⁸⁵ Onderzoekers Roover en van Esch laten in hun onderzoek zien dat er in negen jaar later slechts twee gemeenten waren die het onderwijs daadwerkelijk aanboden: Ridderkerk en Tiel.⁸⁶ Dat het in andere gemeenten niet van de grond kwam, heeft volgens hen voornamelijk te maken met de eisen die de gemeenten stelden.

In paragraaf 2.2. is al kort naar voren gekomen dat gemeenten, indien zij het onderwijs subsidiëren, eisen kunnen stellen. Als voorbeeld gaf ik de eis van het minimum aantal

---

⁸³ Nico Landman, *Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland* (Amsterdam 1992), 245; Jan Rath, Rinus Penninx, Kees Groenendijk en Astrid Meijer, *Nederland en zijn islam. Een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap* (Amsterdam 1996) 54.

⁸⁴ Nico Landman, *Van mat tot minaret*, 245. Landman verwijst naar: FOMON, *Rapport 1975-1978*, 27-29.

⁸⁵ Vgl. K. Wagtendonk, 'Islamic Schools and Islamic Religious Education', 156. De stichting werd destijds gedomineerd door een conservatieve Turkse tak die in Duitsland zorgde voor opstand onder de linkse en 'Kemalitische' Turken. De discussie vloog over naar Nederland, waardoor vooral moskeescholen negatief in de media belicht werden. Volgens Wagtendonk leidde dit tot de tegenwerkingen om islamitisch godsdienstonderwijs in te voeren. In 1980 is besloten om FOMON op te heffen. Vgl. Landman, *Van mat tot Minaret*, 247-249.

⁸⁶ M. Roover en W. van Esch, *Islamitisch godsdienstonderwijs*, 40.

leerlingen. Een andere eis, die voornamelijk een hindernis bleek voor de opkomst van islamitisch godsdienstonderwijs, is de taaleis. De wetsartikelen 50 en 51 van de WPO vermelden niets over een instructietaal. Wel zegt artikel 46 van de WPO dat het openbaar onderwijs toegankelijk moet zijn voor alle kinderen. Als dit artikel geïnterpreteerd wordt als: *alle lessen* dienen toegankelijk te zijn voor *alle leerlingen*, is de Nederlandse taal vereist voor alle lessen. De inspectie van het ministerie van Onderwijs en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) hebben de wet op deze manier geïnterpreteerd.⁸⁷ Mogelijk zagen de gemeenten de eis van Nederlands als instructietaal ook als een middel om de godsdienstlessen te controleren.⁸⁸

Gemeente Amsterdam is een goed voorbeeld van een gemeente die open stond voor islamitisch godsdienstonderwijs, maar waar als gevolg van de gemeentelijke eisen geen onderwijs van de grond is gekomen. In 1983 formuleerde de Amsterdamse werkgroep Islamitisch Godsdienstonderwijs een aantal voorwaarden, waaronder de Nederlandse instructietaal.⁸⁹ De gemeente nam de taaleis over.⁹⁰ Er kwam weerstand vanuit de Marokkaanse moskeebesturen, die van mening waren dat het onderwijs in de Arabische taal gegeven diende te worden. De Turkse organisaties hadden vooral moeite met het vinden van een geschikte kandidaat die de Nederlandse taal voldoende vaardig was.⁹¹ In 1987 was een kandidaat gevonden, maar had de gemeente de subsidie voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs ingetrokken.⁹² Tot op heden is er in Amsterdam geen islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen.⁹³

In Tiel en Ridderkerk was het destijds wel gelukt. De gemeente Tiel kende geen taaleis. In Ridderkerk had een Molukse islamitische stichting een imam kunnen vinden die de lessen in het Nederlands gaf.⁹⁴ Uit een later onderzoek van imam en theoloog Karagül blijkt echter

---

⁸⁷ Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer, *Nederland en zijn islam*, 52. De auteurs verwijzen naar een brief van de VNG aan de Raad der Kerken in Nederland op 13 maart 1990, waarin VNG drie argumenten aanleverde: 1) De WBO geeft expliciet aan wanneer het onderwijs niet in de Nederlands behoeft te worden gegeven, en dit is voor godsdienstonderwijs niet het geval; 2) voor godsdienstonderwijs is levensbeschouwelijke richting een relevante criterium, niet de taal of het land van herkomst; 3) godsdienstonderwijs op scholen is niet gericht op godsdienstbeoefening of godsdienstbelijding, maar op kennisoverdracht over de godsdienst en de geschriften, gebruiken en tradities. Daarom is het gebruik van een andere taal dan het Nederlandse niet noodzakelijk.

⁸⁸ Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer, *Nederland en zijn islam*, 53.

⁸⁹ Vgl. Roover en van Esch, *Islamitisch godsdienstonderwijs*, 32-33.

⁹⁰ Ibidem, 43.

⁹¹ Idem.

⁹² Arslan Karagül, *Islamitisch Godsdienstonderwijs op de Basisscholen in Nederland. Theorie en Praktijk. In vergelijking met enkele Europese en Moslimse landen* (Amsterdam 1994) 109.

⁹³ In hoofdstuk 4 zal ik hier op terugkomen.

⁹⁴ Roover en van Esch, *Islamitisch godsdienstonderwijs*, 41.

dat alleen in het schooljaar 1985-1986 islamitisch godsdienstonderwijs gegeven in Ridderkerk gegeven is.⁹⁵

Het onderzoek van Karagül verschijnt zeven jaar na het onderzoek van Roovers en van Esch. Op dat moment zijn er vier gemeenten bekend waar islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen wordt verzorgd: Apeldoorn, Tiel, Ede en Rotterdam.⁹⁶ In de eerste drie gemeenten zijn ze soepel in het stellen van eisen. In Tiel en Apeldoorn was geen Nederlandse taaleis gesteld. In Ede was aanvankelijk een taaleis, maar nadat er geen geschikte kandidaat was gevonden werd de eis versoepeld tot een 'in principe'.⁹⁷

In Rotterdam kwam het initiatief om islamitisch godsdienstonderwijs onder de aandacht te brengen vanuit de gemeente zelf. In het kader van bevordering van de multiculturele samenleving diende de openbare school volgens de gemeente een ontmoetingsplaats te zijn. In 1982 werden de ideeën over deze 'ontmoeting' van praktische voorbeelden voorzien: de leerlingen ontvangen van hun eigen klassenleerkracht een thema en wisselen kennis en ervaringen over hun eigen achtergrond uit, waarna de leerlingen in verschillende godsdiensten en levensbeschouwingen uiteengaan om vanuit hun eigen invalshoek hetzelfde thema te bekijken.⁹⁸ Als eis werd gesteld dat de lessen in het Nederlands moesten zijn. Om dit te bewerkstelligen riep de gemeente Rotterdam een federatie van islamitische stichtingen in het leven. Door opstartproblemen en het ontbreken van geschikte kandidaten, die ook de Nederlandse taal machtig waren, is er in het begin van de jaren '80 weinig van de grond gekomen.⁹⁹ Vanaf 1988 boekten de islamitische organisaties wel succes. Dit is te danken aan de opkomst van de koepelstichting SPIOR.¹⁰⁰

SPIOR ging nauw samenwerken met IKOS (Stichting Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken) en HVO (Humanistisch Vormingsonderwijs), om gezamenlijk bij de gemeente de positie van het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs aan te kaarten en te lobbyen naar meer gemeentelijke subsidie. SPIOR voerde de druk op door te dreigen dat bij afwijzing de wettelijk toegestane drie uur godsdienstonderwijs per week zelf te bekostigen en daarmee compleet zou opeisen.¹⁰¹ Eind 1990 besloot de gemeente een budget voor islamitisch godsdienstonderwijs toe te kennen.¹⁰² SPIOR zag geen problemen in de taaleis en

---

⁹⁵ Karagül, *Islamitisch Godsdienstonderwijs op de Basisscholen in Nederland*, 109-110.

⁹⁶ Ibidem, 110.

⁹⁷ Ibidem, 110-111.

⁹⁸ Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer, *Nederland en zijn islam*, 146. De auteurs verwijzen naar de nota: *Educatie in de multi-culturele samenleving van Rotterdam* (vervolgnota nr. 1 1982) 5.

⁹⁹ Ibidem, 146.

¹⁰⁰ Idem.

¹⁰¹ Ibidem, 147.

¹⁰² Ibidem, 147-148.

benadrukten juist het belang van de Nederlandse taal instructie. Door het islamitisch godsdienstonderwijs in het Nederlands te geven konden ze kinderen van alle nationale achtergronden bereiken en wordt de kinderen geleerd hun islamitische identiteit in het Nederlands te formuleren.¹⁰³

Vanaf dat moment deed ook SPIOR mee aan de enquête naar godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs in Rotterdam. In het schooljaar 1989-1990 werd op 17 openbare basisscholen gestart met islamitisch godsdienstonderwijs. Vijf jaar later was dit meer dan verdubbeld naar 38 scholen.¹⁰⁴

3.2. Huidige aanbod islamitisch godsdienstonderwijs

SPIOR geeft op dit moment op 30 openbare basisscholen in Rotterdam islamitisch godsdienstonderwijs. Daarnaast heeft de stichting haar expertise ingezet om ook in de gemeenten Lelystad en Emmeloord het onderwijs aan te kunnen bieden. In totaal verzorgt SPIOR op 34 openbare basisscholen in Rotterdam, Lelystad en Emmeloord de lessen islamitisch godsdienstonderwijs.

Er zijn ook lokale initiatieven van de grond gekomen, die buiten een islamitische organisatie door de ouders of scholen opgestart zijn en die aanvankelijk bij SPIOR en CMO niet bekend waren. Omdat de openbare basisscholen voor de landelijke inventarisatie tevens de gegevens van huidig schooljaar in dienen te vullen, worden enkele initiatieven zichtbaar. Daarbij moet opgemerkt worden dat er scholen kunnen zijn waar op dit moment islamitisch godsdienstonderwijs gegeven wordt, maar het aanvraagformulier niet of onvolledig geretourneerd hebben.

Uitgaande van de nieuwe inventarisatielijst wordt er in de gemeenten Apeldoorn, Tiel en Ede geen islamitisch godsdienstonderwijs meer gegeven. Een medewerker van het Bestuur Openbaar Basisonderwijs Tiel vertelt mij in een telefonisch gesprek dat ze alleen op de hoogte is van zogenaamde OAT-lessen. OAT-lessen zijn lessen ‘onderwijs aan anderstaligen’ en vallen niet onder godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, zoals beschreven in de wetsartikelen 50 en 51 van de WPO.¹⁰⁵ In Apeldoorn lijkt de verordening voor het

---

¹⁰³ Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer, *Nederland en zijn islam*, 153. De onderzoekers verwijzen naar een notitie in het verslag *Actuele plaatsbepaling godsdienst- en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs*. (SLV Rotterdam 1992), waarin de woordvoerder van SPIOR geciteerd wordt.

¹⁰⁴ Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer, *Nederland en zijn islam*, 148.

¹⁰⁵ In Tiel bevindt zich een werkgroep ‘Godsdienstonderwijs op Openbare Basisscholen’, (GOOBS) die zich inzet voor godsdienstonderwijs op openbare scholen. Ze zetten zich echter vooral in voor het christelijk godsdienstonderwijs. Dit blijkt ook uit de brief die de werkgroep in maart 2008 op internet publiceerden, genaamd ‘Brief van God’. (Vgl. <http://www.bijbelonderwijs.nl/?page=4&id=30>). Over islamitisch

godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs nog steeds in stand te zijn en in de verordening uit 2006 staat expliciet dat islamitisch godsdienstonderwijs onder de subsidieverordening valt.¹⁰⁶ In tegenstelling tot de beginjaren, moet het onderwijs in de Nederlandse taal onderwezen worden.¹⁰⁷ In Ede geldt tevens de Nederlandse taaleis.¹⁰⁸ De medewerkers van de Besturen Openbaar Onderwijs in Ede en Apeldoorn zijn niet op de hoogte van de aanwezigheid van islamitisch godsdienstonderwijs op hun openbare basisscholen. Deze informatie, plus het feit dat geen enkele openbare basisschool uit Apeldoorn, Ede en Tiel zich gemeld heeft, maakt het plausibel dat er in deze gemeenten geen islamitisch godsdienstonderwijs meer gegeven wordt.

In bijlage 13 heb ik een overzicht opgenomen van de gemeenten die, naast Rotterdam, Lelystad en Emmeloord, op het opgavenformulier ingevuld hebben dat ze op dit moment islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden. Door gesprekken te voeren met de directies van desbetreffende openbare basisscholen en/of medewerkers van de koepelbesturen openbaar onderwijs, wordt mij echter duidelijk dat de aangegeven lessen vaak niet onder de term ‘islamitisch godsdienstonderwijs’ vallen, zoals beschreven in de WPO. Vaker is er sprake van het vak ‘geestelijke stromingen’ of wordt er door een docent vanuit de humanistische of christelijke denominaties iets verteld over islam.

OBS Prinses Marijke in Den Haag geeft les in het vak ‘godsdienst’, waarbij één docent alle wereldgodsdiensten bespreekt. Op de Klokkenei in Ulvenhout wordt er door een pastor aan leerlingen vanaf groep 7 informatie gegeven over islam. OBS de Eiland te Zaandam zorgt wel voor een externe islamitische docent. Het onderwijs is echter niet op aanvraag van de ouders ontstaan, maar vanuit het initiatief van de schooldirectie. Volgens het bestuur openbaar onderwijs te Venlo wordt er op enkele openbare basisscholen in Venlo islamitisch godsdienstonderwijs gegeven door een externe leerkracht en op verzoek van de ouders. Desbetreffende scholen beschrijven het echter als OETC-lessen (onderwijs Eigen Taal en Cultuur).

---

godsdienstonderwijs wordt gezegd: ‘Eén en ander betekent wel dat het kan gebeuren dat ook het Humanistisch Verbond (Raadsman) de islam (Imam) en zelfs de Rabbi namens het jodendom, op verzoek van ouders, toegang tot de openbare basisschool vraagt.’ De zin duidt niet op het stimuleren van godsdienstonderwijs anders dan christelijk godsdienstonderwijs.

¹⁰⁶ ‘Regeling subsidiëring godsdienstonderwijs en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs 2006’ <http://www.apeldoorn.nl/smartsite.dws?id=66853> (13-08-2009) artikel 1 begripsbepalingen.

¹⁰⁷ Idem, artikel 3, lid 3.

¹⁰⁸ ‘Subsidie godsdienst- en levensbeschouwelijk onderwijs’ <http://preview.edegelderland.nl/page/1716> (13-08-2009).

De gemeenten Eerbeek, Bodegraven, Vlaardingen en Deventer blijven over.¹⁰⁹ Van deze gemeenten hebben veertien scholen aangegeven op dit moment islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden. Als ik de veertien scholen optel bij de 34 scholen waar SPIOR de islamitische godsdienstlessen verzorgt, kom ik op een totaal van 48 openbare basisscholen die in Nederland islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden. Omdat het niet bekend is welke scholen van de 1.500 aangemelde scholen ‘oud’ zijn en er een grote kans is dat er elders ook islamitisch godsdienstonderwijs wordt aangeboden (40 procent van de openbare basisscholen hebben zich immers niet aangemeld), kan ik niet inschatten of de 48 scholen een groei of een daling representeren tegenover de berekende 4,3 procent (van het totale aanbod godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs) uit het onderzoek van 2007. Wel is duidelijk dat de 48 scholen op een totaal van 2.500 een zeer laag percentage betreft.

3.3. Nieuwe aanpak islamitisch godsdienstonderwijs

Rotterdam is de enige stad waar het islamitisch godsdienstonderwijs op grote schaal en onder leiding van een islamitische organisatie wordt aangeboden. SPIOR heeft haar werkveld uitgebreid naar Lelystad en Emmeloord, en geprobeerd dit verder uit te breiden naar de gemeenten Amsterdam, Almere, Dordrecht en Utrecht.¹¹⁰ Tot op heden is hier nog niets van de grond gekomen. Met de komst van de Rijksfinanciering is de afhankelijkheid van gemeentelijke subsidies vervallen en liggen er weer kansen in het verschiet. Ouders kunnen nu op eigen initiatief op elk gewenste openbare basisschool islamitisch godsdienstonderwijs voor hun kinderen ontvangen, mits de groepsgrootte voldoet aan de criteria en er een docent beschikbaar is.

Voor CMO en SPIOR de taak om de kansen te grijpen. Deze taak is veelzijdig. CMO heeft in november 2008 vier doelstellingen opgesteld om samen met SPIOR voor april 2009 te realiseren:¹¹¹

1. Inrichtingsdocument voor de zendende instantie.
2. Voorlichting moslingemeenschap.

---

¹⁰⁹ Met de gemeenten Bodegraven, Vlaardingen en Deventer heb ik met de directies en medewerkers van de besturen interviews kunnen afnemen. In hoofdstuk 4 zal duidelijk worden dat zij islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden conform de omschrijving in de WPO. Van Jan Beijer heb ik de informatie gekregen dat de aangevraagde lessen in Eerbeek goedgekeurd zijn en dat er al een docent werkzaam is.

¹¹⁰ Vgl. http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50 (13-08-2009).

¹¹¹ Informatie uit verslag eerste expertmeeting CMO ‘Islamitisch godsdienstonderwijs op Openbare Basisscholen’ 12 november 2008 te Driebergen.

3. Verbetering van de bekwaamheden van de huidige leerkrachten (bijvoorbeeld door assessments en bijscholing).
4. Introductie godsdienstlesmethode.

Een eerste vraag die beantwoord dient te worden is echter: Wat is islamitisch godsdienstonderwijs voor openbare basisscholen?

3.3.1. Beschrijven doel en inhoud islamitisch godsdienstonderwijs

Op de website van SPIOR wordt uitgelegd wat er in de lessen islamitisch godsdienstonderwijs wordt onderwezen:

*Tijdens de lessen islamitisch onderwijs krijgen de deelnemende kinderen onderricht in de basisbeginselen van de islam, over belangrijke religieuze gebeurtenissen zoals feestdagen en wordt een verband gelegd tussen de theorie en de dagelijkse praktijk van de godsdienst.*¹¹²

CMO heeft op hun website deze uitleg in zijn geheel overgenomen.¹¹³ Ook het geformuleerde doel van islamitisch godsdienstonderwijs heeft CMO van SPIOR overgenomen:

*Het doel is leerlingen te helpen zich te ontwikkelen tot zelfstandig denkende mensen, die open staan en respect hebben voor andersdenkenden en - gelovigen, zonder de verbinding met de eigen identiteit te verliezen. De opgedane kennis en inzichten dienen functioneel te zijn in de pluriforme samenleving waarin ze opgroeien.*¹¹⁴

Waar SPIOR op hun site aan toevoegt: ‘Het is dan ook toegespitst op de Nederlandse context.’¹¹⁵

CMO heeft vier bijeenkomsten georganiseerd om met de aangesloten koepels, vakdeskundigen en docenten te discussiëren over islamitisch godsdienstonderwijs. Vanaf de eerste bijeenkomst wordt het belang van het onderwijs benadrukt: kinderen uit een islamitisch gezin kunnen vragen hebben die ze thuis of in de moskee niet beantwoord krijgen. De aanwezigen willen het islamitisch godsdienstonderwijs zien als aanvulling van het moskeeonderwijs, waar veelal geen inhoudelijke uitleg wordt gegeven van de koranteksten. Onder de aanwezigen zijn tevens vertegenwoordigers van de ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie) en moskeebesturen. Om hen gerust te stellen wordt er gezegd dat het islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen geen concurrent mag zijn van

¹¹² http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50 (13-08-2009).

¹¹³ Vgl. http://www.cmoweb.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=61 (13-08-2009).

¹¹⁴ Idem.

¹¹⁵ http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50 (13-08-2009).

moskeescholen of islamitische basisscholen. De aanwezigen pleiten daarnaast voor een interreligieuze vorm van godsdienstonderwijs, waarbij het noodzakelijk is dat de docent het islamitische geloof belijdt. Maar de docent mag zijn of haar geloof niet aan de kinderen opleggen.¹¹⁶ Voorzitter van CMO Rasit Bal legt het mij als volgt uit:

Wij moeten het openbare karakter van de school als uitgangspunt nemen. We willen geen zieltjes winnen. Het mag ook geen ‘geestelijke stromingen’ zijn. De kinderen moeten echt les krijgen in de islamitische traditie. Niet over de islamitische traditie. (...) Islamitisch godsdienstonderwijs mag anders zijn, nee, moet anders zijn dan godsdienstonderwijs op islamitisch scholen. (...) We gaan wel duidelijk maken bij de leraar: “Je gaat niet je eigen religieuze overtuiging op de tafel leggen, jij gaat de religieuze overtuiging van het kind op tafel leggen”. Dus om de kinderen van de ene stroming te overtuigen van een andere stroming is not done. Dat is een doodszonde.

Ook werd er tijdens de bijeenkomsten nadruk gelegd om vanuit het perspectief van het kind te kijken: het onderwijs dient aan te sluiten op de belevingswereld van het kind. In de ontwikkeling van het lesmateriaal wordt dit uitgewerkt, waar naast de belevingswereld van het kind ook het verschil van het onderwijs ten opzichte van de moskeescholen en islamitische basisscholen wordt gedefinieerd. In de bespreking van het vierde doel, het ontwikkelen van de lesmethode, zal ik hier verder op in gaan. Maar eerst zal ik de eerste drie doelen bespreken.

3.3.2. Opstellen inrichtingsdocument voor de zendende instantie

CMO heeft de verantwoordelijkheid op zich genomen de organisatorische en inhoudelijke knelpunten in kaart te brengen. Samen met SPIOR willen ze een landelijke zendende instantie voor het islamitisch godsdienstonderwijs oprichten. De samenwerking tussen SPIOR en CMO zal resulteren in een expertisecentrum, dat verantwoordelijk is voor de lesmethode, de docenten en het informeren van ouders. Dit moet gebeuren zonder het doel uit ogen te verliezen: het bestaande aanbod verbeteren.¹¹⁷ Daarnaast wordt er een Commissie Islamitisch Godsdienstonderwijs (CMO-G) opgericht, die als zendende instantie het islamitisch godsdienstonderwijs in goede banen moet leiden.¹¹⁸ Als laatste is het noodzakelijk dat de

---

¹¹⁶ Informatie verkregen door deelname aan de laatste twee bijeenkomsten en het lezen van verslagen, verkregen van CMO, omtrent de eerste twee bijeenkomsten.

¹¹⁷ Projectteam CMO, *Basisdocument Islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen* (29 juni 2009 Den Haag), 7.

¹¹⁸ *Ibidem*, 22-23.

islamitische denominatie vertegenwoordigd wordt in het landelijke Dienstencentrum. Over uitvoering van deze laatste taak is Jan Beijer niet echt te spreken:

CMO zit niet consequent met dezelfde persoon om de tafel. (...) En dat is jammer. En daarmee doen ze zichzelf tekort, want er worden soms wel dingen besloten. Dan kun je niet achteraf zeggen: 'onze scholen dit, onze scholen dat'. Soms mis je de boot. Voor een deel. We kunnen het wel herstellen, maar op een gegeven moment houdt het op.

Jan Beijer voegt hieraan toe dat het vanaf zijn kant lijkt dat de organisatie 'nog niet helemaal op rolletjes loopt' en dat de islamitische denominatie 'veel energie nodig heeft om zichzelf op orde te houden'. Rasi Bal bevestigt de constatering van Jan Beijer. Hij legt mij uit dat er op organisatorisch vlak enkele vertragingen zijn opgelopen. Als eerste oorzaak noemt hij de samenwerking tussen CMO en SPIOR:

In de eerste periode is het niet goed gegaan met de samenwerking van SPIOR en CMO. SPIOR nam zichzelf in bescherming...alsof CMO...zij verwezen naar SIGV, geestelijke verzorging en denken "CMO heeft SIGV van ons afgepakt via een trucje en daar moeten we nu niet intrappen". De eerste acht à negen maanden na de toekenning van de 2,7 miljoen is er tussen SPIOR en CMO een kloof ontstaan. We konden hierdoor moeilijk binnenkomen bij SPIOR.

Rasi Bal refereert hier naar een samenwerkingsverband in het verleden. CMO heeft in 2004 als doel gesteld de islamitische geestelijke verzorgers een erkende status te geven. SPIOR was hier al mee bezig, door in Rotterdam met SIGV (Stichting Instanties Geestelijke Verzorging) een project op te zetten. CMO heeft dit uiteindelijk van hen overgenomen, omdat de overheid de keuze liet vallen op een landelijke organisatie als CMO.

Ik heb gemerkt dat deze overname bij de medewerkers van SPIOR inderdaad gevoelig ligt. Ze voelen geen erkenning voor de resultaten die ze op eigen krachten behaald hebben. Nu CMO voor het islamitisch godsdienstonderwijs de trekkerspositie inneemt, is SPIOR bang dat hun opgebouwde netwerk, de expertise (waar twintig jaar aan gewerkt is) en de positie die SPIOR op dit moment heeft met betrekking tot het islamitisch godsdienstonderwijs, in z'n geheel overgenomen wordt door CMO.

Op initiatief van SPIOR is er een convenant tussen beide partijen getekend die een samenwerking van vijf jaar vaststelt. Op mijn vraag of SPIOR een partner blijft van CMO antwoordt Rasi Bal: 'In de overgang wel. Wij hebben een convenant getekend van vijf jaar. In die periode gaan we samenwerken en na vijf jaar wordt CMO de hoofdeigenaar van het godsdienstonderwijs'. Jan Beijer ziet voor de islamitische denominatie eerder een

samenwerking vergelijkbaar met de humanistische denominatie, waar het Humanistisch Verbond de zendende partij is en de vereniging HVO de uitvoerende organisatie:

SPIOR kan zijn netwerk uitbreiden. (...) Die 'R' in Rijnmond kan vervangen worden door 'NL' van Nederland. Dat lijkt mij het meest voor de hand liggend. SPIOR heeft volgens mij een gezonde manier van over islamitisch godsdienstonderwijs nadenken. (...) Waarom gebruikt CMO SPIOR niet als uitvoerende tak? De infrastructuur ligt er.

Wanneer ik deze optie voorleg aan Rasit Bal antwoordt hij: 'De kans is groot dat we regionale aanspreekpunten maken. Dat we gebruik maken van lokale koepelorganisaties. Maar daarover hebben we nog niet nagedacht.'

Naast dat CMO ondervertegenwoordigd is in het Dienstencentrum en de kloof tussen CMO en SPIOR tot vertraging heeft geleid met de oprichting van het expertisecentrum, geeft Rasit Bal aan dat ook de oprichting van CMO-G beter had gekund. De 21 organisaties die aangesloten zijn bij CMO¹¹⁹ dienen gezamenlijk zorg te dragen voor de totstandkoming van CMO-G.¹²⁰ Rasit Bal:

De achterban. De koepels moesten het accepteren zeg maar. De structuur, statuten en het kader. Dat heeft niet voor problemen gezorgd, maar we hadden het wel nog veel beter kunnen doen. Maar dat lag niet echt aan het projectteam, dat lag aan het CMO. CMO was natuurlijk druk bezig met zendtijd en er moest tijd gemaakt worden.¹²¹ En we konden alleen maar zeggen: "Het gaat goed jongens, de volgende stap komt eraan". Dat deden we dan elke keer. Dat kon veel beter.

De vertraging van het organisatorisch proces heeft ook voor vertraging gezorgd van de operationele processen: voorlichten moslimsgemeenschap, verbeteren van de bekwaamheden van de huidige leerkrachten en introductie van de godsdienstlesmethode.

---

¹¹⁹ Dit zijn: ISN (Islamitische Stichting Nederland), UMMON (Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland), STICF (Stichting Turkse Islamitische Culturele Federatie), NIF (Nederlandse Islamitische Federatie), MGNN (Milli Görüs Noord Nederland), WIM (World Islamic Mission Nederland), SICN (Stichting Islamitisch Centrum Nederland), SIR (Sjiitische Islamitische Raad), VIN (Vereniging Imams Nederland), LIR (Limburgse Islamitische Raad), RVM (Raad van Moskeeën Noord-Nederland), Islamitische Vereniging van Bosniaks in Nederland, ALNISA (Landelijke moslimvrouwenorganisatie), ACV (Afghaanse Culturele Vereniging te Utrecht), SOMVAO (Somalische Vereniging Amsterdam en Omstreken), DOR (Diyanet Organisaties Rotterdam en Omgeving), SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond), STIPU (Stichting Islamitisch Platform Utrecht), BIR (Brabantse Islamitische Raad), IHSAN (Islamitisch instituut voor maatschappelijk activering) en IBW (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen).

¹²⁰ Projectteam CMO, *Basisdocument Islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen*, 22.

¹²¹ Tijdens de periode van het opstarten van CMO-G is er veel discussie rond de zendtijd van de islamitische organisaties. De twee organisaties, die toestemming van de overheid hebben gekregen uitzendtijd te gebruiken, liggen in een clinch, wat breed uitbelicht wordt in de media en waar veel kamervragen over gesteld worden.

3.3.3. Voorlichten moslimgemeenschap

Conform de wet zijn het de ouders die om het islamitisch godsdienstonderwijs verzoeken. Karagül heeft in 1994 vier belemmeringen herkend voor de moeilijke start van het godsdienstonderwijs. Naast financiële tekortkomingen van de organisaties, gebrek aan gemeentelijke gelden en de Nederlandse taaleis, is het volgens hem een belemmering dat de meeste ouders niet op de hoogte zijn van hun rechten en de mogelijkheden die de wet hun biedt.¹²² De tweede doelstelling, het voorlichten van de moslimgemeenschap, is daarom van groot belang.

Rasit Bal legt me uit dat ook de voorlichting beter had kunnen verlopen: ‘Ik moet zeggen: de tijd was kort en de spanning tussen SPIOR en CMO heeft ons veel tijd gekost. Voor ons was het lastig om veel aandacht te besteden aan voorlichten. We hebben bijeenkomsten gehad: expertmeetings.’ Het CMO heeft drie expertmeetings georganiseerd en afgesloten met een conferentie op 4 juli jl. Tijdens de eerste expertmeeting werden de aanwezigen¹²³ gevraagd of er behoefte is aan islamitisch godsdienstonderwijs. Door in de rol van ouder te kruipen en te luisteren naar geluiden binnen hun netwerken, erkent een overgrote meerderheid van de aanwezigen een behoefte.¹²⁴ De aanwezigen vinden het dan ook een slechte zaak dat maar weinig ouders op de hoogte zijn van de mogelijkheid islamitisch godsdienstonderwijs aan te vragen en adviseren CMO zoveel mogelijk partijen te betrekken, om zo de bekendheid te vergroten.¹²⁵

De constatering dat er behoefte is aan islamitisch godsdienstonderwijs, is niet gebaseerd op meningen van ouders die kinderen hebben op de openbare basisschool. Op mijn vraag of er bij de expertmeetings ook ouders aanwezig waren, antwoordt Rasit Bal:

Eigenlijk koepels. Een paar ouders en docenten waren er ook. En via de koepels hebben we de informatie beschikbaar gesteld aan de achterban. Maar: het kon veel beter. Ik had veel meer willen doen via de koepels. Dat koepels hun eigen achterban informeren. (...) Ons projectteam was niet constant bezig met het uitbreiden. We hebben ons moeten richten op de meeste essentiële dingen. Voorbereiden van de oprichting van het aanbod: de oprichting van het expertisecentrum. Min of meer documenteren. Statuten. Zakelijk. Dat ook gedragen wordt door de achterban.

---

¹²² Arslan Karagül, *Islamitisch Godsdienstonderwijs op de Basisscholen in Nederland*, 105-106.

¹²³ Aanwezig waren vertegenwoordigers van CMO (Contactorgaan Moslims en Overheid), ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie), Besturenraad (vereniging van het christelijk onderwijs), IHSAN (Islamitisch instituut voor maatschappelijk activering), SICN (Stichting Islamitisch Centrum Nederland), NIO (Nederlandse Islamitische Omroep) en ISN (Islamitische Stichting Nederland).

¹²⁴ Informatie afkomstig uit verslag eerste expertmeeting CMO van 12 november 1008 te Driebergen.

¹²⁵ Idem.

De directeur van SPIOR, Ibrahim Spalburg, heeft met een medewerker van CMO nog enkele scholen bezocht die zelf SPIOR of CMO hebben benaderd voor informatie. Omdat het een nieuwe regeling betreft wilde SPIOR graag dat de inventarisatiebrief eenmalig in het Arabisch en het Turks vertaald werd, om zo ook ouders die de Nederlandse taal niet machtig zijn te benaderen. De wens is niet uitgevoerd. Medewerkers van CMO hebben nog wel een folder gedrukt en op straat aan voorbijgangers uitgedeeld. Het voorlichten van de moslimgemeenschap heeft zich echter voornamelijk vertaald in het organiseren van expertmeetings, met de hoop dat de koepels hun achterban over het recht op islamitisch godsdienstonderwijs gaan inlichten. Dit doel blijkt in ondergeschikt belang te zijn ten opzichte van het eerste doel: inrichtingsdocument ontwikkelen voor de zendende instantie.

3.3.4. Verbeteren van de bekwaamheden huidige leerkrachten

De komst van de Rijksfinanciering is gebaseerd op het verbeteren van het huidige lesaanbod. Het opleiden van de docenten tot Wet BIO niveau is daar een onderdeel van. De huidige docenten hebben vijf jaar de tijd om op dit niveau te komen.¹²⁶

Om in kaart te brengen welke bekwaamheden de docenten missen, wilden SPIOR en CMO assessments organiseren. Tijdens het assessment worden de docenten getoetst op hun didactisch-pedagogische en theologische kennis. In de beginfase van samenwerking was de taakverdeling tussen SPIOR en CMO nog onduidelijk. Vielen de docenten nog steeds onder de verantwoordelijkheid van SPIOR of al onder CMO? In januari 2009 heeft SPIOR uiteindelijk op eigen initiatief een assessment georganiseerd voor haar groep docenten. CMO bleek het niet eens te zijn met de manier waarop het assessment is uitgevoerd en vond dat het opnieuw moest gebeuren. Pas in juli is er besloten dat er geen tijd meer was de docenten nogmaals te testen en werden de uitkomsten van de assessment door Rasit Bal goedgekeurd.¹²⁷

De tweede Rijksfinanciering van 2,7 miljoen was deels voor het opleiden van de huidige docenten. Om hier nog voor in aanmerking te komen, dienen SPIOR en CMO de docenten voor 1 oktober 2009 aan te melden voor een opleiding. Op dit moment wordt er gezocht naar een opleidingsinstituut of een combinatie van opleidingen, die de docenten de ontbrekende bekwaamheden kan bijleren.

---

¹²⁶ Wet BIO, artikel XII 'Overgangsrecht van godsdienst of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs en verrichten van onderwijsondersteunende werkzaamheden daarvoor' lid 2.

¹²⁷ Informatie afkomstig door bijwonen bijeenkomst 'Werkgroep Lesmateriaal' 8 juli 2009 te Rotterdam.

De andere docenten, die bijvoorbeeld in de gemeenten Eerbeek, Bodegraven, Vlaardingen en Deventer werkzaam zijn¹²⁸, dienen ook binnen vijf jaar op Wet BIO niveau te functioneren. Rasit Bal vertelt me dat deze docenten zelf het initiatief moeten ondernemen: ‘Dan moeten ze eerst bij ons komen. Ze kunnen niet via de scholen of de gemeente geld krijgen. Ze moeten eerst bij ons aankloppen. En dan gaan wij kijken of we er achter kunnen staan. Of het onderwijs voldoet aan de criteria, die de denominaties samen opgesteld hebben’. De docenten hebben echter een sleutelrol in de toekenning van groepen.¹²⁹ Daarom is het voor CMO en SPIOR van belang zelf actie te ondernemen en contact te leggen met de docenten of de scholen waar ze werkzaam zijn.

Indien er meer vraag is naar islamitisch godsdienstonderwijs dan tot op heden gegeven wordt, zijn er mogelijk nieuwe docenten nodig. Rasit Bal vertelt me dat er wel degelijk ruimte is voor groei: ‘We hebben nu ruimte voor 8 fte’s. (...) Het SPIOR aanbod is 5 fte’s, dus er is ruimte’. Uit de nieuwe aanvraag moet blijken of er behoefte is aan meer docenten.

3.3.5. Ontwikkelen lesmethode

Vanaf september 2007 kunnen docenten islamitisch godsdienstonderwijs gebruik maken van ‘*Bismallah!*’ (‘ik begin met de naam Allah’), de lesmethode die ontwikkeld is door de ISBO (Islamitische Scholen Bestuurs Organisatie) en SLO (Stichting Leerplanontwikkeling). Daarnaast heeft SPIOR eigen materiaal ontwikkeld met de oorspronkelijke titel: ‘7 wegen naar Mekka’.¹³⁰ Later is de titel veranderd in: ‘Lesboek islamitisch godsdienstonderwijs: leerkrachten en leerlingboeken.’ De SPIOR-docenten gebruiken zowel het SPIOR- als het ISBO/SLO-materiaal. In een vroeg stadium wordt door de docenten geconstateerd dat het materiaal in de praktijk niet toereikend is. Vervolgens wordt er een Werkgroep Lesmateriaal opgezet.

In de werkgroep bevinden zich twee vakdeskundigen (Imam Abdulwahid van Bommel, en tevens medeontwikkelaar SPIOR-materiaal en Pedagoog en Onderwijsadviseur Hogeschool Windesheim Edu Dumasy) en enkele docenten van SPIOR. Gezamenlijk bekijken ze het bestaande materiaal op tekortkomingen en ontwikkelen ze nieuw materiaal,

---

¹²⁸ Vgl. §3.2.

¹²⁹ Vgl. §2.4.2.

¹³⁰ In de ‘7 wegen naar Mekka’ werden zeven hoofdlijnen en thema’s uitgewerkt: 1. *Aqida* – Geloofsleer; 2. *Ybada* – Geloofspraktijk; 3. *Achlâq* – Geloofskarakter; 4. *Moela Nasroeddîn* – korte humoristische verhalen; 5. Een korte biografie van de profeet; 6. De levensverhalen van de profeten; 7. Over het zevende thema was een verschil van opvatting: De ‘islamitische mystiek’ of ‘begrijpen lezen van de Koran’. Vijf van de zeven thema’s zijn uitgebracht. Deel 4 werd bij nader inzien ongeschikt bevonden binnen SPIOR en niet uitgewerkt. Informatie afkomstig uit: CMO Projectteam, *Basisdocument Islamitisch Godsdienstonderwijs op Openbare Scholen* (29 juni 2009), 14-15.

dat als aanvulling zal dienen op het huidige ISBO/SLO materiaal.¹³¹ Zonder in detail te treden is de algemene conclusie over het SPIOR-materiaal:

*Het SPIOR-materiaal is nu in zekere zin nog bruikbaar maar de docentenhandleiding voldoet pedagogisch didactisch zeker niet en vraagt om verdere aanvulling en verbetering.*¹³²

En over het ISBO/SLO-materiaal:

*Samenvattend kunnen we zeggen dat het materiaal niet klakkeloos voor islamitisch godsdienstonderwijs kan worden gebruikt omdat de kinderen daar in een hele andere situatie en context zo'n les bijwonen dan op een islamitische basisschool. De taal is vaak te stroef en de onderwerpen worden zonder glimlach of relativering, dus nogal zwaar op de hand, gepresenteerd.*¹³³

Ook tijdens de expertmeetings werd gediscussieerd over de inhoud van het nieuwe materiaal. De docenten gaven aan dat het huidige materiaal niet aansluit op de belevingswereld van het kind, die in een Nederlandse pluriforme maatschappij opgroeit. Volgens de aanwezigen was het belangrijk dat de lessen in het Nederlands gegeven worden en aandacht geven wordt aan alle godsdiensten en levensbeschouwingen in Nederland. Ook de pluriformiteit van islam zelf moet in het lesmateriaal verwerkt worden. Daarbij is het bij de deze onderdelen van belang de overeenkomsten te benadrukken.¹³⁴

Voor de laatste bijeenkomst wordt Pedagoge Wilna Meijer uitgenodigd, die in 2006 het boek 'Traditie en toekomst van het islamitisch onderwijs' uitbracht. Wilna Meijer spreekt tijdens de conferentie over het belang van 'reflectief leren'. 'Uit het hoofd leren zal essentieel blijven voor het religieuze leven van moslims, maar islamitisch onderwijs moet over begrip en reflectie van het eigen geloof te gaan.'¹³⁵ De docenten dienen hierbij open te staan voor alle vragen die kinderen hebben en moeten de kinderen leren, op basis van de vergaarde informatie, onafhankelijke beslissingen te nemen.

Abduwahid van Bommel en Edu Dumasy hebben alle adviezen meegenomen en gaan samen een 'docentenhandleiding' ontwikkelen. De handleiding zal bestaan uit een theoretische onderbouwing, leerdoelen en werkvormen. De werkvormen worden rond een thema uitgewerkt en kunnen door de docent vrij gebruikt worden. Het is de bedoeling dat het

---

¹³¹ Abdulwahid van Bommel en Edu Dumasy, *Islamitisch godsdienstonderwijs voor openbare scholen. Concept docentenhandleiding* (3 juli 2009) 3.

¹³² Idem.

¹³³ CMO Projectteam, *Basisdocument Islamitisch Godsdienstonderwijs op Openbare Scholen*, 18.

¹³⁴ Informatie verkregen door deelname aan de laatste twee bijeenkomsten en het lezen van verslagen, verkregen van CMO, omtrent de eerste twee bijeenkomsten.

¹³⁵ Citaat afkomstig uit conferentie CMO 'Islamitisch Godsdienstonderwijs op Openbare Scholen' 4 juli 2009 te Den Haag.

concept in theorie en praktijk verder ontwikkelt. In theorie door terugkoppeling vanuit de werkgroep, in de praktijk door het materiaal te testen tijdens de lessen. Het ontwikkelen en uittesten zal gelijktijdig plaatsvinden.¹³⁶

Ook bij het ontwikkelen van het lesmateriaal is vertraging ontstaan, omdat de taakverdeling tussen CMO en SPIOR en de positie van de docenten onduidelijk waren. Het contact met de docenten, die tijdens de bijeenkomsten bij SPIOR aanwezig waren, is hierdoor verloren gegaan. Abdulwahid van Bommel en Edu Dumasy zullen nu gezamenlijk de thema's uitwerken en voorzien van werkvormen, met als doel voor het begin van het nieuw schooljaar de werkvormen in praktijk te laten brengen. Tevens zal wederom contact gezocht worden met de docenten van de eerste werkgroep.

3.4. Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik laten zien dat de invoering van islamitisch godsdienstonderwijs gestaag is verlopen. Dit kwam onder andere door een negatief advies van een belangrijke en gehoorde organisatie, de slechte reputatie van de organisatie die het aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs in praktijk wilde brengen en de Nederlandse taaleis die veel gemeenten opstelden. Daarnaast is de kans groot dat de ouders niet op de hoogte waren van hun recht op islamitisch godsdienstonderwijs voor hun kinderen.

In Rotterdam nam de gemeente zelf het initiatief en liet SPIOR zien dat ze geen moeite hadden met de taaleis. Naast de gemeenten waar SPIOR op dit moment islamitisch godsdienstonderwijs organiseert, lijken er slecht vier andere gemeenten te zijn waar het onderwijs wordt aangeboden.

CMO heeft de verantwoordelijkheid op zich genomen het huidig aanbod in kaart te brengen en te verbeteren. Dit doet de organisatie in samenwerking met SPIOR. Het opbouwen van een organisatiestructuur was de eerste prioriteit. Doordat de samenwerking tussen CMO en SPIOR niet voorspoedig is verlopen en er problemen ontstonden op een ander gebied binnen CMO, heeft het veel tijd gekost het organisatorisch proces af te ronden. Hierdoor hebben ook de operationele processen vertraging opgelopen. In de volgende hoofdstukken zal blijken of dit invloed heeft gehad op het draagvlak van islamitisch godsdienstonderwijs.

---

¹³⁶ Informatie gekregen door bijwonen overleg 'Werkgroep Lesmethode' op 8 juli 2009.

4. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs

Voor het nieuwe schooljaar hebben zich 1.583 openbare basisscholen aangemeld om godsdienst en humanistisch vormgeving te ontvangen.¹³⁷ Hiervan vragen 61 scholen islamitisch godsdienstonderwijs aan.¹³⁸ Omgerekend is dat 3,8 procent van de totale aanvraag, wat in de buurt ligt van de 4,3 procent uit 2007. Twee redenen zijn voor de lage percentages snel te bedenken. Ten eerste is het islamitisch godsdienstonderwijs later erkend dan het christelijk godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs.¹³⁹ Ten tweede zijn er minder moslims in Nederland, dan christenen en humanisten.¹⁴⁰ Echter: In Rotterdam vragen 32 openbare basisscholen islamitisch godsdienstonderwijs aan. Dit is meer dan 45 procent van alle Rotterdamse openbare basisscholen.¹⁴¹ Doordat het aanbod zich centreert in Rotterdam en in andere grote steden zich niet voordoet, wordt het landelijke gemiddelde flink omlaag gehaald. Qua populatie is Rotterdam te vergelijken met steden als Amsterdam en Utrecht.¹⁴² Hier wordt echter op geen enkele openbare basisschool islamitisch godsdienstonderwijs gegeven.

Volgens de WPO dienen ouders om het onderwijs te verzoeken. We kunnen er niet blind vanuit gaan dat islamitische ouders in Rotterdam *wel* interesse hebben voor islamitisch

---

¹³⁷ Vgl. <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

¹³⁸ Zie bijlage 14 voor een overzicht van alle binnengekomen aanvragen islamitisch godsdienstonderwijs tot 13 augustus 2009.

¹³⁹ Vergelijk paragraaf 1.1.: 1848: godsdienstonderwijs (praktijk christelijk godsdienstonderwijs), 1963: humanistisch vormingsonderwijs en 1983: islamitisch godsdienstonderwijs.

¹⁴⁰ Het is moeilijk exacte aantallen te geven als het gaat om godsdienst of levensbeschouwing. Wanneer is iemand gelovig? Als degene naar de kerk of moskee gaat? Als degene zich houdt aan alle religieuze plichten? Of als degene over zichzelf zegt een gelovige te zijn? Is iemand zonder religie een humanist of dient degene eerst lid te zijn van het humanistisch verbond? Exacte cijfers durf ik daarom niet te geven, maar voor een globaal overzicht refereer ik naar het verslag van de wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid (WRR): W.B.H.J. van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee en R.J.J.M. Plum (red.) *Geloven in het publieke domein. Verkenning van een dubbele transformatie* (Amsterdam 2006). Op pagina 90 zeggen Ton Bernts, Gert de Jong en Hasan Yar dat 44 procent van de Nederlandse bevolking christen is en 6 procent islamitisch. In hetzelfde onderzoek wordt op pagina 176 door Gerrit Kronjee en Martijn Lampert een cirkeldiagram gegeven van levensbeschouwelijke categorieën. Het percentage inwoners van Nederland die (gemiddeld) humanistisch zijn wordt geschat op 28 procent. Volgens dit diagram is echter 25 procent christen en 3 procent 'overig gebonden religieuzen', waaronder we ook islam moeten beschouwen. De enige conclusie die ik uit de geboden cijfers wil halen: er zijn beduidend minder moslims in Nederland, dan christenen en humanisten.

¹⁴¹ Rotterdam telt volgens stichting BOOR 70 openbare basisscholen (verg. http://www.stichtingboor.nl/overzicht_scholen.php?type=1&onderwijsvorm=1). Dit is $(32 / 70) \times 100\% = 45,7\%$.

¹⁴² Ook hier geldt dat het moeilijk is exacte aantallen te geven. Voor een globaal overzicht verwijs ik naar het rapport: Projectbureau sociale integratie, *Sociale integratie...en de islam in Rotterdam. Feiten, teksten, publicaties over de islam en moslims in Rotterdam* (april 2004). Op pagina 34 wordt een tabel weergegeven van het percentage moslims in Rijnmond en grote steden, gebaseerd op onderzoek van het CBS (Centraal Bureau Statistiek) uit april 2004. Groot Rijnmond telt volgens dit onderzoek 9,9, groot Amsterdam 12,7 en Utrecht 7 procent moslims.

godsdienstonderwijs en de islamitische ouders in bijvoorbeeld Amsterdam of Utrecht per definitie *niet*. De behoefte van de ouders wordt dit jaar op landelijk niveau gemeten. Daarvoor worden de directies van openbare basisscholen ingeschakeld als intermediair. Mijn vooronderstelling is dat de scholen een belangrijke rol innemen in de aanvraag van de ouders. Door scholen te benaderen en te vragen naar hun beweegredenen wel of geen islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden, zal ik kijken of er voor islamitisch godsdienstonderwijs draagvlak is onder de openbare scholen. Daarbij kijk ik of mijn vooronderstelling juist is en of het draagvlak onder openbare basisscholen invloed heeft op de aanvraag islamitisch godsdienstonderwijs.

4.1. Rotterdam

Vanaf 1955 bestaat er in Rotterdam een verordening voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Op dit moment biedt driekwart van de openbare basisscholen in Rotterdam een vorm van godsdienst of humanistisch onderwijs aan.¹⁴³ Dit percentage ligt hoger dan het landelijk gemiddelde van zestig procent. Iets meer dan 55 procent van de aanvragen betreft islamitisch godsdienstonderwijs.¹⁴⁴ Dit is ver boven het vooronderstelde landelijk gemiddelde van 3,8 procent.

4.1.1 Scholen met islamitisch godsdienstonderwijs

Van de 32 scholen die voor het nieuwe schooljaar islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen, heb ik 12 directies bereid gevonden mee te werken aan mijn onderzoek. Op de vraag waarom de scholen islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen zijn er twee scholen die het zien als verplichting.

We zijn openbaar en ik juich het in principe niet toe. (Anoniem)

Wij zijn echt een openbare school. Dat betekent dat je van alle godsdiensten zegt: je laat ze toe, maar ook dat je ze bespreekbaar maakt. Maar dan proberen met een neutrale houding te geven naar de kinderen toe. (...) Ook wij voeden op, natuurlijk, maar hoort daar godsdienst bij: Nee. Daar zijn we heel duidelijk in. En natuurlijk mag het binnenkomen en je moet het aanbieden. En zo stellig zijn we er ook niet in van: we

---

¹⁴³ $(53 / 70) \times 100\% = 75,7\%$. Zie bijlage 15 voor een overzicht van de 70 openbare basisscholen en hun toegekende uren godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.

¹⁴⁴ $(30 / 53) \times 100\% = 56,6\%$.

bieden het niet aan. De ouders verzoeken erom. (Adjunct-directrice OBS de Vierambacht)

Beide scholen beschrijven zichzelf als ‘openbaar’ en juichen het islamitisch godsdienstonderwijs dat ze aanbieden niet toe. De adjunct-directrice van OBS de Vierambacht geeft me enkele redenen waarom ze het liever niet aanbieden. Ten eerste zegt ze dat ze zelf ook aandacht aan godsdienst besteden, door godsdiensten te bespreken in ‘wereldoriëntatievakken’ en aandacht te besteden aan verschillende feestdagen. Er wordt dan informatie gegeven, ‘niet meer, niet minder’. Ten tweede vraagt ze zich af of godsdienst een onderdeel moet zijn van de openbare school, ‘want eigenlijk vind ik het een zorg van de ouders’. Als derde reden geeft ze me dat er andere lessen zijn, die voor haar voorrang krijgen. ‘In die drie kwartier kunnen we de kinderen ook andere lessen aanbieden. Waarom moet dat godsdienst zijn?’

Voor beide scholen geldt dat niet alle ouders godsdienst en/of humanistisch vormingsonderwijs aanvragen. Voor de eerste school, die een populatie heeft van ‘bijna 100 procent islamitisch’, krijgt een kwart van de leerlingen islamitisch godsdienstonderwijs. Op de OBS de Vierambacht, die een gemêleerde populatie heeft, krijgt de helft een vorm van godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs. De reden dat niet alle ouders voor hun kind het onderwijs aanvragen is volgens beide directieleden de angst vanuit de ouders dat hun kinderen lessen missen. WPO artikel 50 stelt vast dat de kinderen die het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs niet volgen in andere onderwijsactiviteiten op de school worden voorzien. Dit impliceert dat de kinderen die wel gekozen hebben voor het onderwijs, geen vakken mogen missen. Dit wordt door de directies niet aan de ouders uitgelegd.

De andere tien scholen die islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen vinden godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs belangrijk in het openbaar onderwijs. Deze directies zien de openbare school als actief pluriform en vinden dat godsdienst een plek moet krijgen binnen de openbare school. ‘We zijn een pluriforme maatschappij’, legt de directeur van OBS Charlois me uit, ‘daarom besteden we zoveel mogelijk aandacht aan verschillende religies. Dat is toch een deel van ons karakter.’ Enkelen hebben het onderwijs in het verleden op eigen initiatief opgestart. Zoals de directrice van OBS de Margriet:

Ik kom uit het christelijk onderwijs en op die school had je ook een gemêleerd publiek, dus had je ook moslimkinderen waar je dan trouw bijbelverhalen aan zit te vertellen. (...) Op de openbare school kreeg ik voor het eerst te maken met GVO en HVO en ik was heel benieuwd hoe dat zou werken. (...) Toen kwam hier alleen bijbelsonderwijs,

maar ik had zoiets van: als je het aanbiedt, dan moet je ook alle drie aanbieden.

Anders moet je het niet doen.

Deze school richt zich op het gelijkheidsbeginsel: als je het één aanbiedt, moet je ook het andere aanbieden. Uit eigen initiatief heeft de directrice acht jaar geleden contact gelegd met SPIOR.

Ik zei eerst wel: “De kinderen gaan toch naar de moskee voor lessen?”. Dat was tegen de voorzitter van SPIOR. “Ja. Maar daar lezen ze alleen maar uit de koran. Daar wordt niet verteld wat het één betekent en wat het ander.” En dat wordt binnen de christelijke traditie wel gedaan. Dat is de hoofdreden dat we het zo belangrijk vinden op openbare scholen: omdat het verder nergens anders gebeurt.

De directeur van OBS Bloemhof ziet het islamitisch godsdienstonderwijs ook als aanvulling op de opvoeding van het kind:

Ik ben heel erg blij met het gegeven dat hier in Rotterdam kinderen godsdienstonderwijs krijgen en dat ze niet afhankelijk zijn van een moskeeschool. En daarmee veroordeel ik de moskeescholen niet. (...) Ik denk dat er zachtere manieren zijn en ik denk dat het islamitisch godsdienstonderwijs, in een openbare school, een zachtere manier is voor sommige kinderen om om te gaan met de verschillen dan het harde standpunt van moskeeën. Ik zeg dan heel nadrukkelijk: sommige.

Anders dan de twee scholen die het religieus onderwijs meer een taak van de ouders vinden, zien deze scholen het als noodzakelijke taak van de school. Noodzakelijk in de zin van: de informerende vorm van islamitisch godsdienstonderwijs heeft een minimale positie binnen de opvoeding van de ouders en de moskeescholen en de scholen zien zich genoodzaakt die rol over te nemen. ‘Maar het blijft lastig’, legt de locatieleider van OBS Blijvliet me uit.

Als jij (voor zover kinderen ervoor kiezen) en als je ouders ervoor gekozen hebben dat het islamitische geloof belangrijk is, vind ik dat dit wel een onderdeel van jouw vorming is. En daarom speelt school daar zeker een rol in, maar wel een lastige. Ik weet niet precies waar de grens ligt.

‘Gezien de wijk kan er bij ons wel wat meer in opvoeden en zaken liggen, dan in een andere wijk’, voegt de directeur van OBS de Boog toe. De directeur van OBS de Bloemhof geeft me een voorbeeld: ‘Weet je wat ook een deel is van de opvoeding van de ouders? Dat de kinderen bijvoorbeeld de dierentuin bezoeken. Dat doen ouders dus ook niet. Ik chargeer nu, maar sommige taken moet wij overnemen.’ Volgens de directrice van OBS de Klimop kan het aanbieden van islamitische godsdienstonderwijs op deze manier een brug slaan tussen ouders en school:

Je moet er wel rekening mee houden dat kinderen altijd in twee werelden zitten, waar de belangen daar misschien anders zijn dan hier. De kunst is om daar een goed pad naar te krijgen. Het islamitisch godsdienstonderwijs kan een vorm zijn om kinderen recht te doen.'

De tien scholen die het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs vinden passen binnen het openbaar karakter van de school, verlenen intensief hun medewerking bij de enquête. De volgende uitspraak van de directeur van OBS de Zonnekorf is in overeenstemming met de meningen van de andere negen directies:

Als er niets wordt ingeleverd dan gaan we weer terug, want iedereen levert 'm in. Ook al wil je niet, dan staat er 'geen'. Die optie is er gewoon en kom er dan ook voor uit.

Interessant is dat het percentage van kinderen die een vorm van godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs krijgen op deze scholen veel hoger ligt, dan de twee scholen die niet achter het onderwijs staan. In de meeste gevallen bijna 100 procent. Bij de scholen, die islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden en door mij geïnterviewd zijn, is er een correlatie tussen het enthousiasme van de directie en de hoeveelheid aanvragen vanaf de ouders.

4.1.2. Scholen zonder islamitisch godsdienstonderwijs

Van de 38 openbare basisscholen die geen islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen heb ik de directieleden van 21 scholen mogen interviewen. Op de vraag 'Waarom biedt uw school geen islamitisch godsdienstonderwijs aan?' geven alle scholen het antwoord 'Er is geen animo voor'. Door verder door te vragen blijken er verschillende beweegredenen achter dit antwoord schuil te gaan. De eerste vervolgvraag die ik stel is: 'Hoe weet u dat er geen belangstelling voor islamitisch godsdienstonderwijs op uw school aanwezig is?'

Bij tien van de geïnterviewde scholen is er geen belangstelling voor islamitisch godsdienstonderwijs, omdat ze een zogenaamde 'witte' school zijn. De scholen huisvesten geen of enkele allochtone kinderen, waarvan wederom een klein gedeelte met de islamitische godsdienst opgroeit. Het minimum van 7 kinderen om een groep te vormen, wordt op deze 'witte' scholen voor het islamitisch godsdienstonderwijs niet gehaald. Naast deze tien scholen zijn er nog drie scholen die het criterium van het minimum aantal leerlingen niet halen. Ditmaal doordat de school een kleine populatie heeft van 50 tot 100 leerlingen en er sprake is van een gemêleerd publiek. De drie scholen nemen ieder jaar deel aan de enquête, maar komen voor geen enkele vorm van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs in aanmerking.

De overige acht scholen zijn zogenaamde ‘zwarte’ scholen of hebben een grote en gemêleerde populatie. Op deze scholen bestaat de kans dat er meer dan 7 kinderen zijn voor wie de ouders om islamitisch godsdienstonderwijs verzoeken. Op de vraag ‘Hoe weet u dat er geen belangstelling voor islamitisch godsdienstonderwijs op uw school aanwezig is?’ zijn er twee scholen die hun antwoord baseren op de uitkomsten van de enquête van vorig jaar, waarbij er minder dan 12 leerlingen islamitisch godsdienstonderwijs aanvroegen.¹⁴⁵ De directies geven elk hun eigen verklaring voor de desinteresse:

Tot nu toe is er alleen animo geweest voor humanisme en godsdienst. Er zijn wel islamitische kinderen, maar ze vragen het niet aan. Ze kiezen eerder de westerse kant.

(Anoniem)

Voor alle drie zijn weinig aanbiedingen. Vroeger boden we wel alle drie, maar de bevolking is veranderd. Er zijn meer allochtonen van het soort, ja hoe zeg je dat netjes, die sociaal gezien minder vaardig zijn. Ze hebben wel inspraak, maar gebruiken het niet. (Adjunct-directrice OBS de Tuimelaar)

De adjunct-directrice van OBS de Tuimelaar geeft de verklaring dat ouders afstand doen van hun recht op inspraak. Ze legt me uit dat deze ouders minder betrokken zijn bij de schoolzaken van hun kinderen. Meestal omdat ze erop vertrouwen dat de school weet wat goed is voor hun kind. De directeur van de andere openbare basisschool geeft de verklaring dat de islamitische ouders verwesterd zijn en ze eerder kiezen voor ‘humanisme’ of ‘geen’. Als ik vraag of godsdienstonderwijs volgens hun past binnen de openbare school, krijg ik een ontkennend antwoord. ‘We geven aandacht aan verschillende religies, dat is voldoende’, legt de directeur van de eerste school me uit. De adjunct-directrice van OBS de Tuimelaar antwoordt:

Nee. Islamitisch godsdienstonderwijs past niet binnen de openbare school. Als openbare school richten we ons al voldoende op wereldgodsdiensten met wereldoriëntatievakken. Hier geven we godsdienst op een breed vlak. Na schooltijd is beter. (Bedoelt u in het kader van de brede school?) *Nee. Helemaal erbuiten.*

De adjunct-directrice vindt het islamitisch godsdienst niet binnen de openbare school passen. Hierboven heb ik geconstateerd dat het enthousiasme voor het onderwijs vanuit de directie invloed kan hebben op de enquête-uitslagen. Er is een kans dat de mening van de directies invloed heeft gehad op de uitkomst van de enquête van afgelopen jaar.

---

¹⁴⁵ In Rotterdam gold een minimumeis van 12 leerlingen per denominatie.

De andere zes scholen hebben niet geparticipeerd in de enquête van SPIOR, HVO en IKOS. Enkelen hebben in het verleden wel meegewerkt, maar zijn er mee gestopt. Anderen hebben er nooit aan meegewerkt. Eén basisschool heeft de enquête in al die jaren nog nooit gezien. Omdat de zes scholen niet participeren in de enquêtering, wordt er geen enkele vorm van godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs aangeboden. Graag wil ik weten wat de reden was om niet (meer) aan de enquête deel te nemen. Van allen krijg ik het antwoord: ‘er is geen behoefte’. Dit lijkt echter op een cirkelredenering: de enquête is bedoeld om de behoefte onder de ouders te peilen; er is geen behoefte, dus wordt de enquête niet rondgedeeld. Wie bepaalt dat er geen behoefte is?

Vervolgens heb ik de vragen gesteld: ‘Is het openbaar onderwijs volgens u seculier of actief pluriform?’ en ‘Past godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs binnen het karakter van de openbare school?’. De directies antwoorden op de laatste vraag ‘seculier’, ‘openbaar’ of ‘actief pluriform in culturele zin’, maar nooit ‘actief pluriform’. De plaats van godsdienst in de openbare school wordt als volgt opgevat:

We zijn een openbare school en besteden daarom niet apart tijd aan andere godsdiensten. Ook niet aan de christelijke overigens. (Anoniem)

De openbare school heeft een seculiere identiteit. De lessen zouden niet belijdend mogen zijn. In de praktijk kan dat niet werken met lessen godsdienst en humanisme. Ook humanisme is een overtuiging. De lessen zullen altijd ‘evangelisch’ zijn. Ze willen toch zeggen: dit is hoe het hoort. (Directeur OBS de Catamaran)

Religie wordt open besproken onder de kinderen, maar daar hebben ze niet speciaal godsdienst voor nodig. Dat is een zaak van de ouders.(...) Voor de identiteit van het kind vind ik wel dat kennis van eigen religie en andere religies belangrijk is, maar dat is hoofdzakelijk de verantwoordelijkheid van de ouders. (Directrice OBS de Clipper)

De schooldirecties vinden dat godsdienst alleen een plaats heeft binnen school in de vorm van informatieoverdracht. Het is de taak van de ouders om het kind in de eigen religie groot te brengen. Daarnaast vinden ze dat ze zelf voldoende aandacht besteden aan religie binnen de school, door de aandacht die ze geven aan vakken als ‘wereldoriëntatie’ en de viering van verschillende religieuze feesten. Eén school, die liever anoniem wil blijven, formuleert de plaats van godsdienst in zijn openbare school als volgt:

Bij het vak wereldoriëntatie besteden we er voldoende tijd aan. En dan kunnen de ouders zelf nog kiezen voor koranschool. Of ze gaan naar een islamitische

basisschool. Er is keuze bij de mensen. Dat zeggen we ook tegen de mensen met extremere dingen. (Wat verstaat u onder 'extreem'?) Nou ja...feesten en partijen. Kinderen die niet mee mogen doen aan schoolzwemmen. Zaken die voor last zorgen. Dat zeggen we van te voren tegen de mensen als hun kinderen hier naar school gaan. (En de feesten?) Ja. Daar wordt hier op school geen aandacht aan besteed. Ze kunnen wel verlof aanvragen. Maar dat moeten ze zelf wel aanvragen. Ze krijgen het niet automatisch. Het initiatief zit bij de mensen. Bijvoorbeeld met kerst dit jaar, dat viel tegelijk. Toen hadden ze 's ochtends vrij, maar moesten ze 's middags naar school om kerst te vieren. Voor wat hoort wat.

De directeur vindt islamitisch godsdienstonderwijs alleen passen in het vak 'wereldoriëntatie' en maakt aan de ouders duidelijk dat de school geen rekening zal houden met religieuze voorschriften en geen expliciete aandacht zal schenken aan religie. Daarnaast geeft hij wel duidelijk een voorkeur aan het christelijke kerstfeest. Ik kan me voorstellen dat de ouders op deze school een behoefte aan islamitisch godsdienstonderwijs niet zo snel zullen uiten.

De scholen die de religieuze feesten als reden aanhalen voor het voldoende aandacht besteden aan islam, formuleren de feesten vaak in negatieve termen.

We zijn wel bezig met aandacht te geven aan verschillende feesten. Zoals het lichtfeest, kerst en het eh...slachtfeest...offerfeest. Daar hebben we ook al mappen voor aangeschaft. (Anoniem)

Er zijn verschillen, maar die moet je niet benadrukken, daar krijg je alleen maar problemen van. Dus kerst, maar ook het slachtfeest wordt gevierd. (Directeur OBS de Catamaran)

Onder de scholen zijn enkele schooldirecties die toegeven specifiek bezwaar te hebben op het islamitisch godsdienstonderwijs. Vaak is dit gebaseerd op slechte ervaring met het onderwijs in het verleden.

We hebben ook ervaring met een SPIOR leerkracht. Die kwam de eerste les opeens met een hoofddoekje op, terwijl ze dat bij de sollicitatie niet droeg. Nu hebben we meer leerkrachten met hoofddoek, maar ze droeg het een paar weken daarvoor niet. Daarnaast zei ze tegen alle meisjes in de klas dat ze een hoofddoekje moesten dragen tijdens de les. Dit is zo'n tien jaar geleden, dus het kan zijn dat dit nu veranderd is. (Directrice OBS de Clipper)

We hebben in het verleden een leerkracht van buitenaf gehaald, maar dat was geen succes. Het bleek dat ze in haar eigen taal les gaf. Hierdoor weten wij niet wat er aan de kinderen onderwezen wordt. Daarnaast zijn er stromingen in de islam die extreme ideeën erop na houden. We hadden geen controle op wat de kinderen onderwezen werd. Er was onvoldoende grip. (Anoniem)

Veel van de door mij geïnterviewde directies hebben een vooronderstelling van het islamitisch godsdienstonderwijs, die niet klopt met de werkelijkheid. Dit is gebaseerd op slechte ervaringen in het verleden of een vergelijking met moskeescholen. ‘We hebben geen koranonderwijs op school, dat krijgen ze al in de koranscholen’, formuleert de directeur van OBS de Catamaran. Ze denken dat de lessen in de eigen taal gegeven worden en dat de docent de leerlingen wil overtuigen van zijn of haar geloofsovertuiging

4.2. Amsterdam (Slotervaart)

Zoals ik reeds heb beschreven is in Amsterdam het islamitisch godsdienstonderwijs nog niet van de grond gekomen. Nu het landelijk gefinancierd wordt, liggen er kansen het onderwijs binnen de openbare basisscholen aan te bieden. Echter, voor het nieuwe schooljaar hebben zich slechts acht, van de tachtig openbare basisscholen in Amsterdam, aangemeld voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.¹⁴⁶ Dit is tien procent van het totaal aantal openbare basisscholen en daarmee ver onder de gemiddelde aanvraag van zestig procent. De acht scholen vragen enkel humanistisch vormingsonderwijs of christelijk godsdienstonderwijs aan.

Het islamitisch godsdienstonderwijs is in 2008 wel ter sprake gekomen door de uitspraken van stadsdeelvoorzitter van Slotervaart, Ahmed Marcouch¹⁴⁷ Vanaf dat moment werd het islamitisch godsdienstonderwijs in de deelraden een onderwerp van gesprek. De algemene directeuren van de Federatie Basisonderwijs Amsterdam stuurden, in reactie op de ophef die de uitspraak van Marcouch in de media veroorzaakte, een open brief naar de Volkskrant. In de brief wijzen ze op de wettelijke mogelijkheid van islamitisch godsdienstonderwijs voor het openbaar onderwijs, dat al jaren bestaat. Ze noemen de opmerkingen van Markouch in dat opzicht een ‘non-issue’. De brief wordt afgesloten met

---

¹⁴⁶ <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009)

¹⁴⁷ § 2.3.

‘Godsdienstlessen voor ouders die dat wensen en daaraan gerelateerde verhalen over cultuuruitingen zijn mogelijk. We werken aan actieve pluriformiteit.’¹⁴⁸

Tijdens een debatavond in Slotervaart in augustus 2008 geven de directeuren van OBS Ru Paré en OBS de Huizingaschool hun bereidheid aan islamitisch godsdienstonderwijs in hun school aan te bieden.¹⁴⁹ Tot op heden is dit echter nog niet van de grond gekomen. Mevrouw Tawfik, beleidsadviseur stadsdeel Slotervaart, vertelt me dat er vanuit de bijdrage van ouders in de discussie en het feit dat een aantal ouders contact hebben gezocht met het stadsdeel, er wel degelijk een behoefte is aan islamitisch godsdienstonderwijs. ‘Of in ieder geval informatie over de mogelijkheid van godsdienstonderwijs binnen het openbaar onderwijs.’

Omdat de discussie van het aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs zich in Amsterdam centreert in stadsdeel Slotervaart, heb ik met de zes openbare basisscholen in dit stadsdeel contact opgenomen. OBS Ru Paré heb ik niet kunnen interviewen, maar directrice van OBS de Huizingaschool kon me voldoende informatie geven over hun initiatief. Ik vraag haar wat de reden is het islamitisch godsdienstonderwijs aan te willen bieden. Ze antwoordt:

Ik sta er achter, maar misschien door een andere reden dan de ouders. We hebben als school groot bezwaar tegen lijfstraffen die kinderen krijgen in de moskeescholen. Die verhalen horen we van kinderen. En het herhalen van koranverzen vind ik ook niet een pedagogische manier om kinderen les te geven. Als wij dan een leerkracht kunnen vinden die de lessen op een goede manier op deze scholen kan geven...Dat het educatief is en pedagogisch verantwoord.

De directrice vindt religie in de openbare school passen en probeert hier ook zoveel mogelijk aandacht aan te besteden met vakken als ‘religieuze stromingen’, maar vertrouwt me toe dat ze het nog wel sterk een privé-zaak vindt. Om bovenstaande reden kan islamitisch godsdienstonderwijs echter een plek krijgen binnen haar school. ‘Op voorwaarde dat het in het Nederlands gegeven wordt en dat het na schooltijd gebeurt.’ Vervolgens ben ik erg geïnteresseerd in de reden waarom het op dit moment nog niet wordt aangeboden:

Er was onenigheid binnen het stadsdeel en dat heeft ook veel stof doen opwaaien in de media. We werden bestookt door kranten en media. We wilden een proef draaien met een andere directeur [Ru Paré], maar het is niet van de grond gekomen.

De directrice is op de hoogte van de nieuwe ontwikkelingen en het vrijkomen van de landelijke subsidie, maar heeft ergens gelezens dat er te weinig geld is en dat alleen de scholen worden goedgekeurd die op dit moment al godsdienstonderwijs krijgen.

---

¹⁴⁸ Trouw, ‘Openbare school biedt al ruimte voor les over islam’, 27 juni 2008.

¹⁴⁹ Parool, ‘Islamles openbare scholen’, 30 augustus 2008.

Naast OBS de Huizingaschool hebben twee scholen zich bereid gevonden mee te helpen aan mijn onderzoek. Elk hebben een populatie van 80 à 90 procent islamitische kinderen. Tijdens de debatbijeenkomst hebben beide scholen aangegeven tegen het aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs te zijn. De middenbouw-coördinator van OBS Louis Bouwmeester legt me uit dat ze als openbare school ruimte wil bieden voor alle godsdiensten en niet één godsdienst wil benadrukken. Religie komt onder schooltijd ter sprake bij religieuze feesten en voor volgend schooljaar staat er een nieuw lesonderdeel op het programma: ‘sociaal emotionele ontwikkelingen’. Ik vraag haar wat de school gaat doen als de ouders zelf om het onderwijs gaan verzoeken. ‘De school zal er niet blij mee zijn,’ legt ze me uit, ‘Helemaal niet als het binnen de schooltijd valt. De kinderen hebben al genoeg te doen.’ Ze denkt zelf dat de behoefte er niet is. ‘Als ze echt willen kunnen ze naar een islamitische basisschool,’ voegt ze toe. ‘Wij zijn openbaar’.

Bij de andere basisschool, die liever anoniem blijft, krijg ik een administratief medewerkster aan de telefoon. Ze is zelf islamitisch en vindt islamitisch godsdienstonderwijs niet binnen de openbare school passen. Voor haar kinderen heeft ze bewust gekozen voor de openbare school, omdat ze vindt dat ‘religie een zaak voor thuis’ is. ‘Ik heb gehoord dat er ouders zijn hier in Slotervaart die het wel willen, maar we hebben ouders er nog niet over gehoord’. Vervolgens vraag ik of de ouders over het onderwerp geïnformeerd worden, of dat de enquête rondgestuurd wordt. Hierop wordt stellig ‘nee’ geantwoord.

4.3. Utrecht (Kanaleneiland, Overvecht, Lombok)

De onderzoekers Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer hebben in 1996 hun onderzoek naar de institutionalisering van islam en de reactie van omringende samenleving gepubliceerd.¹⁵⁰ In het tweede deel van het onderzoek richten ze zich op het lokale niveau en vergelijken Rotterdam en Utrecht met elkaar, waarbij ze ook aandacht besteden aan islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen.¹⁵¹ Zoals reeds beschreven in paragraaf 3.1. heeft de gemeente in Rotterdam zelf het onderwerp islamitisch godsdienstonderwijs op tafel gelegd. De gemeente Utrecht heeft geen verordening voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs gekend. De rayonmanagers van de dienst Onderwijs vonden het toendertijd niet wenselijk het godsdienstonderwijs te bekostigen, omdat dan ‘de kans groot [is] dat ook de islamitische ouders van het recht op godsdienstonderwijs gebruik willen

---

¹⁵⁰ Jan Rath, Rinus Penninx, Kees Groenendijk en Astrid Meijer, *Nederland en zijn islam. Een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap* (Amsterdam 1996).

¹⁵¹ Zie ook: Jan Rath en Astrid Meijer, ‘Ruimte voor islamitisch godsdienstonderwijs op openbare basisscholen’, *Migrantenstudies*, 10 (1) 1994, 33-53.

maken'¹⁵². Nadat er steeds meer islamitisch basisscholen in de omgeving opgericht werden, wilden enkele directeuren het onderwijs toch invoeren.¹⁵³ Het is echter nooit van de grond gekomen.

Voor het nieuwe schooljaar hebben slechts twee van de 32 openbare basisscholen in Utrecht¹⁵⁴ het aanvraagformulier voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs geretourneerd. In beide gevallen gaat het hier om het humanistisch vormingsonderwijs.¹⁵⁵ De aanvraag vanuit Utrecht ligt percentueel nog lager dan in Amsterdam: 6,25 procent.

Stichting Primair Onderwijs Utrecht (SPO Utrecht) is van mening dat 'binnen de openbare school alle vormen van godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs passen.' Mijn contactpersoon geeft aan dat het bestuurskantoor geen inzicht heeft in de mate waarin godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs op hun scholen aan bod komt en adviseert me contact op te nemen met openbare scholen in de wijken Kanaleneiland en Overvecht.

Aan het advies heb ik de multiculturele wijk Lombok toegevoegd. In de drie wijken bevinden zich zeven openbare basisscholen, waarvan ik zes scholen heb kunnen spreken. Alle scholen hebben een meerderheid aan kinderen met een islamitische achtergrond. De contactpersonen zien hun scholen als actief pluriform in de zin van: de school is toegankelijk voor elke religie en levensbeschouwing. Religie krijgt in de schoolcultuur een plek als 'aandacht geven aan', door middel van het vieren van religieuze feesten en vakken als 'kosmisch onderwijs'.

Een apart vak voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs zien vijf van de zes scholen niet zitten. Alle vijf directies zijn het erover eens dat religie als vak niet binnen het openbaar onderwijs past en dat het een particuliere bezigheid is. Daarbij hebben de kinderen het volgens de schooldirecties 'druk genoeg met belangrijke vakken, als rekenen, taal, geschiedenis en aardrijkskunde'. 'En er is geen vraag naar', wordt me door alle vijf uitgelegd. Een directeur, die graag anoniem wil blijven, spreekt zijn voorkeur uit voor humanistisch vormingsonderwijs:

In ieder geval heb ik persoonlijk iets meer met humanisme dan met islamitisch

---

¹⁵² Rath, Penninx, Groenendijk en Meijer, *Nederland en zijn islam*, 149. Citaat afkomstig uit 'Brief van C.C.O.-vertegenwoordiger van de rayonmanagers aan Van Lidth de Jeude, Wethouder van Onderwijs, d.d. 11 juli 1990. Gemeente Utrecht.

¹⁵³ Ibidem, 150.

¹⁵⁴ Voor een overzicht van alle Utrechtse openbare basisscholen:

http://www.openbaaronderwijsutrecht.nl/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=3&Itemid=4 (13-08-2009).

¹⁵⁵ <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

godsdienstonderwijs. Dat kan nog binnen de openbare school passen. Als de ouders hun kind met een geloof willen opvoeden binnen de school, kunnen ze naar een islamitische school gaan of een katholieke school. Of ze doen het in een ander gebouwtje. Dat heeft voor mij de voorkeur.

Op mijn vervolgvraag of hij de landelijke enquête heeft ontvangen en bereid is om deze aan de ouders uit te delen antwoordt hij: ‘Nee. Want dan is er waarschijnlijk wel behoefte aan.’

De directrice van OBS Overvecht legt uit hoe zij constateert dat er geen behoefte is: ‘Er zijn hier ouders die hun hart op de tong hebben en als ze er behoefte aan hebben, dan had ik dit wel gehoord. Daarbij krijgen ze op de moskee les. Blijkbaar is dat voldoende’. Op mijn vraag of ze de landelijke enquête ontvangen heeft antwoordt ze: ‘Ja. Ik heb de brief en enquête formulieren ontvangen, maar die heb ik weggegooid. Ik heb het druk genoeg met andere zaken.’ De andere drie scholen zeggen de landelijke brief en enquête nog niet te hebben gezien. Alleen de internbegeleider van OBS Oog in Al is bereid ‘verder te kijken’ als er behoefte blijkt aan islamitisch godsdienstonderwijs. ‘Maar ik vraag me af hoe dit onderwijs handen en voeten krijgt’.

De school die wel interesse heeft in het islamitisch godsdienstonderwijs wil graag anoniem blijven, omdat de interesse nog niet officieel geuit is in de school. De adjunct-directrice vindt dat religie meer besproken moet worden in haar school en geeft me haar beweegredenen:

We hebben onlangs een project ‘wereldgodsdiensten’ gehad en dat was een groot succes. We merkten tijdens het project dat de kennis over de koran heel erg beperkt is onder de kinderen. Ze wisten bijvoorbeeld niet dat Jezus een profeet was en dat Mozes ook in de koran voorkomt. Dat leren ze blijkbaar niet in de moskee.

De adjunct-directrice kan zich voorstellen dat binnen of buiten het reguliere lesaanbod meer aandacht kan worden besteed aan islam. De enige voorwaarde die ze stelt is dat alle stromingen binnen de islam besproken worden en het in het Nederlands gegeven wordt: ‘zodat je ook weet wat er gezegd wordt’. Alvorens ze de enquête uitdeelt, wil ze zich echter nog oriënteren op de mogelijkheden. Met CMO of SPIOR heeft ze nog geen contact opgenomen, maar ze sluit een samenwerking niet uit. ‘Het wiel hoeft niet nogmaals uitgevonden te worden’, beargumenteert ze.

4.4. Dordrecht

Op advies van SPIOR heb ik, naast Rotterdam, Utrecht en Amsterdam, de gemeente Dordrecht betrokken bij mijn onderzoek. De gemeente heeft een verordening voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs en doet jaarlijks een enquête onder de ouders, waarbij de ouders kunnen kiezen uit drie opties: HVO (Humanistisch vormingsonderwijs), IKOS (Inter Kerkelijk Overleg in Schoolzaken) en ‘geen’. Het islamitisch godsdienstonderwijs is niet in het keuzepakket opgenomen. SPIOR heeft contacten gelegd met de gemeente Dordrecht, maar van een samenwerkingsverband is tot op heden geen sprake.

In de gemeente Dordrecht bevinden zich vijftien openbare basisscholen, waarvan twaalf scholen zich hebben aangemeld voor de Rijksfinanciering. Hoewel het Dienstencentrum de scholen de keuze laat ook te kiezen uit islamitisch godsdienstonderwijs, zijn er alleen aanmeldingen voor het christelijk godsdienstonderwijs en humanistische vormingsonderwijs.¹⁵⁶ Dat betekent dat tachtig procent van de openbare basisscholen zich hebben aangemeld, waarvan geen enkele het islamitisch godsdienstonderwijs aanvraagt. Mijn taak om het draagvlak onder de openbare scholen voor islamitisch godsdienstonderwijs te meten. Kan het zijn dat er op deze scholen bij de ouders wel een behoefte bestaat aan islamitisch godsdienstonderwijs ?

Aan zeven scholen heb ik mijn vraag kunnen stellen. Vier scholen leggen me uit dat ze een populatie hebben die vrijwel ‘wit’ is en weinig kinderen hebben met een islamitische achtergrond. ‘Ik juich het wel toe hoor’, vertelt een medewerker van OBS Noordhove me, ‘maar het wordt hier gewoon niet gegeven’. ‘HVO en christelijk godsdienstonderwijs is ook het enige wat hier in Dordrecht aangeboden wordt’, legt de directeur van OBS de Driehoek me uit. ‘Ik vind wel dat als je christelijk godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs aanbiedt, je ook islamitisch godsdienstonderwijs moet aanbieden. Maar ik vraag me af of dit in de praktijk haalbaar is. Qua subsidie en leerkrachten.’

De drie scholen die een gemêleerde of ‘zwarte’ populatie hebben, staan minder open voor godsdienstonderwijs in het algemeen en islamitisch godsdienstonderwijs in het bijzonder. De directeurs hebben duidelijk hun eigen voorkeur. De directeur van OBS de Albatros geeft de leerlingen in groep 8 de mogelijkheid humanistisch vormingsonderwijs te volgen. ‘En vanaf volgend jaar vanaf groep 5, omdat er meer geld beschikbaar is’. De school biedt verschillende projecten aan waarin godsdienst verweven is, maar vindt het vak ‘godsdienst’ niet in de

---

¹⁵⁶ <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

openbare school passen: ‘Ik denk dat je daar specifieke scholen voor hebt. Wij zijn openbaar.’ De landelijke enquête, waarbij er nu ook de mogelijkheid bestaat te kiezen voor islamitisch godsdienstonderwijs, heeft de directeur nog niet gezien. Dat is vreemd, want de behoefte aan humanistisch vormingsonderwijs is wel doorgegeven aan het landelijke Dienstencentrum.

Zijn collega van OBS Wezigtschool deelt de opvatting over het humanistisch vormingsonderwijs: ‘Wij maken een voorselectie voor de ouders. Openbare achtergrond en humanisme hebben raakvlakken met elkaar. Zelf ben ik het daar mee eens. Ik vind dat religie in de kerk hoort en niet op school. Laten we alsjeblieft die zaken gescheiden houden.’ Er wordt aandacht aan godsdienst gegeven in vakken als ‘wereldoriëntatie’ en ze hebben een ‘feestenlijst’ met informatie. ‘We vieren wel bijvoorbeeld kerst, maar niet op de christelijke manier met Jezus zeg maar. Meer hoe de gemiddelde Nederlander kerst viert.’

OBS John F. Kennedy vraagt voor het nieuwe schooljaar HVO en een ‘g-groep’ aan.¹⁵⁷ De directeur legt mij echter uit dat zijn voorkeur gaat naar de zogenaamde ‘g-groep’: ‘We bieden geen humanistische vorming, dat heeft teveel raakvlakken met het vak ‘sociaal emotionele ervaring’. Op dit moment hebben ze een leerkracht die verschillende godsdiensten bespreekt. ‘Ze komt van IKOS geloof ik. We zijn heel tevreden met haar’. De directeur vindt dat godsdienst in de school past, als het op een informatieve manier gebracht wordt en niet op een ‘evangelische’. ‘Er moet niet een rabbi of imam komen. Voor een projectweek is dat goed, maar niet elke week. Daar heb je moskeescholen voor en islamitische basisscholen.’ Ik vraag hem waarom een docent vanuit IKOS, een christelijke denominatie, wel neutraal kan zijn. ‘Ze is niet christelijk.’ is zijn antwoord, ‘En we hebben met haar afgesproken dat ze alle religies behandelt.’ Ook ziet hij organisatorische problemen: ‘Ik weet niet hoe ik dat allemaal in mijn lesrooster kwijt kan’.

Enkele directeurs wijzen me op twee andere scholen, die niet in de inventarislijst staan maar mogelijk interessant zijn voor mijn onderzoek. Beide scholen zijn zogenaamde ‘zwarte’ scholen. Eén van hen, die liever anoniem blijft, geeft aan dat er geen interesse is voor godsdienst of humanistisch vormingsonderwijs. De school enquêteert jaarlijks naar de behoefte aan een IKOS of HVO leerkracht, maar krijgt geen respons. Dit heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met het feit dat 90 procent van de kinderen een islamitische achtergrond heeft. De school probeert wel in de reguliere lessen informatie over verschillende godsdiensten aan de kinderen over te brengen. De directeur is niet op de hoogte van de

---

¹⁵⁷ <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

landelijke ontwikkelingen en de mogelijkheid nu ook islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden, maar staat open voor informatie.

De andere school, OBS de Wantijschool, vindt godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs bij het openbaar onderwijs passen en doet jaarlijks mee aan de enquête. Er wordt door de ouders alleen voor het humanistische vormingsonderwijs gekozen. ‘Ook door islamitische ouders.’ vertelt de directrice. ‘Ze sturen hun kind volgens mij liever naar de moskee in de buurt’. Daarbij heeft ze geconstateerd dat veel ouders, die overgestapt waren naar de islamitische basisschool in de buurt, weer terug zijn gekomen nadat het pendelvervoer niet meer mogelijk was. ‘Ik denk dat de keuze voor het islamitische basisonderwijs meer gericht was op gemakszucht, dan een religieuze keuze. Ik denk niet dat de ouders naar de school zijn gegaan, omdat we hier geen islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden.’ De landelijke enquête heeft ze wel gezien, maar nog niet uitgedeeld omdat ze denkt dat er geen interesse is.

4.5. Overige lokale initiatieven

Naast Rotterdam zijn er andere gemeenten die islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen voor de kinderen op de openbare basisschool.¹⁵⁸ In de gemeenten Lelystad, Den Haag, Ulvenhout, Zaandam, Venlo, Vlaardingen, Bodegraven en Deventer heb ik contact gezocht met desbetreffende scholen en/of schoolbesturen, met de intentie antwoord te krijgen op de vraag: ‘Waarom vraagt u islamitisch godsdienstonderwijs aan?’

4.5.1. Den Haag, Ulvenhout en Zaandam

De gemeenten Den Haag, Ulvenhout en Zaandam bespreek ik gelijktijdig, omdat van hen de vraag gesteld kan worden of de aangevraagde lessen onder de regels van de WPO vallen. De directeur van OBS Prinses Marijke uit Den Haag wijst me gelijk op ‘de fout’ die er gemaakt was. De school geeft les in een vak die ze ‘godsdienstles’ noemen, waarbij één docent alle wereldgodsdiensten bespreekt. Interesse voor een apart vak islamitisch godsdienstonderwijs heeft de school niet. In Ulvenhout wordt er op OBS de Klokkebei een pastor les gegeven in het Oude en Nieuwe Testament. Vanaf groep 7 wordt er in deze lessen over andere wereldgodsdiensten gesproken, waaronder de islam. De school wordt door de directeur beschreven als een ‘witte’ school. Onder de ouders is niet geïnventariseerd en de vraag om

---

¹⁵⁸ Zie bijlage 14.

Rijksfinanciering voor islamitisch godsdienstonderwijs is daarmee niet op basis van de vraag van de ouders.

OBS de Eiland te Zaandam is ook een ‘witte school’. Om de kinderen in contact te brengen met andere godsdiensten geeft de school voor alle kinderen van groep 7 en 8 vijf lessen per wereldgodsdienst. De lessen worden verzorgd door externe leerkrachten, die zelf de godsdiensten praktiseren. Dit is conform de wet WPO. Toch kan het niet binnen de term ‘godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs’ geschaard worden, omdat er een belangrijke voorwaarde ontbreekt: de ouders dienen het onderwijs aan te vragen. De adjunct-directrice geeft toe dat ze alleen geïnventariseerd heeft naar de behoefte aan humanistisch vormingsonderwijs. Ze is in de veronderstelling dat de openbare school verplicht is het humanistische vormingsonderwijs te inventariseren, en een keuze heeft om de behoefte aan godsdienstonderwijs te peilen. ‘Het is verplicht voor een openbare school humanistisch vormingsonderwijs aan te bieden, dus dat doen we er nog naast.’ Ik vraag haar wie die verplichting stelt: ‘Dat is landelijk een verplichting. Als openbare school ben je dat verplicht. De ouders kunnen wel aangeven of ze er wel of geen gebruik van willen maken.’ De adjunct-directrice hoopte aanvankelijk dat ze in aanmerking zou komen voor de Rijksfinanciering voor het godsdienstonderwijs, omdat de school het nu zelf financiert en ze niet weet hoe lang ze dit nog kunnen doen. Omdat er niet geïnventariseerd is naar de behoefte aan godsdienstonderwijs heeft het Dienstencentrum alleen de aanvraag voor humanistisch vormingsonderwijs goedgekeurd.

4.5.2. Lelystad

In Lelystad zijn op dit moment drie scholen die islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden. Voor de nieuwe aanvraag hebben ze zich wederom aangemeld. OBS de Optimist en OBS de Vuurtoren heb ik benaderd. Van OBS de Optimist is de conciërge bereid mijn vragen te beantwoorden. ‘Ik ben meer dan een conciërge’, probeert hij me te overtuigen, ‘ik praat veel met de directie en vang alles op in de wandelgangen’. Hij vertelt me dat de meerderheid van de kinderen een islamitische achtergrond heeft en dat de school ‘ondanks dat openbaar onderwijs afzijdig is van religie’ wel islamitisch godsdienstonderwijs aanbiedt. Zelf vindt hij het niet passen binnen de openbare school. ‘Maar we kennen de islamitische scholen. Daar zijn veel niet goed van’. Hoe het aanbod is ontstaan, kan hij me niet beantwoorden.

De directeur van OBS de Vuurtoren geeft me later het antwoord. Eerst legt hij uit waarom hij zich heeft aangemeld voor islamitisch godsdienstonderwijs:

Vijf jaar geleden ben ik hier directeur geworden en kwam ik van een school waar ook heel veel allochtone kinderen zaten. Ik zag dat er wel pc-onderwijs gegeven werd, maar dat de meerderheid islamitisch was. Ik vond eigenlijk dat die kinderen ook islamitisch godsdienstonderwijs moesten kunnen krijgen.

De directeur richt zich hier op het gelijkheidsbeginsel. Uit eigen initiatief peilt hij de interesse onder de ouders en ondervindt dat er behoefte is naar islamitisch godsdienstonderwijs. Samen met de ouders hebben ze gebrainstormd hoe het onderwijs vorm moest krijgen. Omdat er verschillende stromingen in de islam zijn en ze niemand voor het hoofd willen stoten, besluiten ze gezamenlijk om interpretaties achterwege te laten. Vervolgens is er een profielschets van de docent gemaakt: ‘De ouders wilden dat de docent een moslim was, die goed geïntegreerd was in de Nederlandse samenleving’. In samenwerking met SPIOR is er een docent gevonden. De school waar de directeur voorheen werkzaam was, heet nu OBS de Optimist. ‘Mijn directeur was het er destijds niet mee eens. Grappig is dat de gemeente gezien heeft hoe het hier functioneert en dat er op die school nu ook islamitisch godsdienstonderwijs gegeven wordt.’

4.5.3. Vlaardingen

Stichting de Wijzer is de overkoepelende organisatie van de openbare basisscholen in Vlaardingen en telt vijftien scholen. Acht van de tien aangemelde openbare basisscholen hebben voor het nieuwe schooljaar islamitisch godsdienstonderwijs aangevraagd. Dat betekent dat ruim 65 procent van de scholen zich hebben aangemeld voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, waarvan tachtig procent het islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen.

Een medewerker van Stichting de Wijzer kan me niet vertellen waar het initiatief vandaan is gekomen, maar wel dat het al langer dan 10 jaar mogelijk is. Via de scholen sturen ze inventarisformulieren naar de ouders die kunnen kiezen tussen christelijk godsdienstonderwijs, islamitisch godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs. In het verleden is het besluit genomen het onderwijs alleen voor de bovenbouw aan te bieden. Alle scholen zijn volgens haar bereid mee te werken. Daarbij denkt ze dat de resultaten van de enquêtes een afspiegeling vormen van de populatie van de scholen: zitten er kinderen met islamitische achtergrond op de school, dan wordt dit ook aangevraagd. Voor het islamitisch godsdienstonderwijs is er één imam die langs alle scholen gaat. Hij wordt vanuit de gemeente gefinancierd.

Ik heb twee scholen die islamitisch godsdienstonderwijs aanvragen kunnen interviewen: OBS de Wereldwijzer en OBS Holy de Klimop. Op beide scholen wordt het onderwijs al meer dan tien jaar gegeven en beide vinden ze het bij het karakter van de openbare school passen. ‘We zijn een openbare school, waarin het belangrijk is van elkaar te leren’, legt de directrice van OBS de Wereldwijzer me uit, ‘Als je hier niet voor open staat, dan ben je ook niet openbaar. Dit onderwijs maakt juist het verschil tussen confessionele scholen en openbare scholen. Als je hier niet aan meewerkt spreek je jezelf eigenlijk tegen.’ De locatiedirecteur van OBS Holy de Klimop deelt deze mening: ‘Het past binnen de openbare school, want zo krijgen ze de mogelijkheid met hun eigen religie in contact te komen.’ Hij staat er ook op dat de ouders de inventarisatieformulieren invullen. ‘Er staat ook ‘nee’ op. Maar in de praktijk kiest bijna niemand dat’.

4.5.4. Venlo

In een telefonisch interview met de algemeen directeur van Stichting Akkoord (het bestuur van het openbaar onderwijs in vijf gemeenten van Noord-Limburg, waaronder Venlo) wordt mij de informatie gegeven dat de stichting in samenwerking met stichting TON (Turks Onderwijs Nederland) islamitisch godsdienstonderwijs verzorgt. De directeur van stichting Akkoord staat achter godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs voor de openbare basisschool. In Limburg zijn geen islamitische basisscholen en hij vertelt me dat ze actief zijn geweest kinderen met islamitische achtergrond onder te brengen op de openbare basisscholen. ‘Ik vind ook dat kinderen een plek moeten krijgen binnen de eigen wijk, zodat ze deel worden van de omgeving en niet afgezonderd moeten worden door ze in een busje naar een andere school te brengen. We vieren bijvoorbeeld ook allemaal het suikerfeest en dan zijn de kinderen ook vrij.’

Het initiatief om islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden is ongeveer 3,5 jaar geleden vanuit de ouders ontstaan en zij zijn ook degene die het financieren. De stichting heeft zich voor het nieuwe schooljaar aangemeld voor de Rijksfinanciering, maar de directeur is wantrouwend omtrent veranderingen. ‘Er wordt argwanend naar gekeken. Gaan we de boel nu weer opnieuw organiseren, waarbij de kans bestaat dat we met onze goede bedoelingen stil blijven staan? Of gaan we verder met waar we nu mee bezig zijn?’ De directeur legt uit dat de voorlichtingscampagne hem niet van zijn twijfel afgezet heeft:

De informatie die we kregen was lastig. De campagne is onbegrijpelijk geweest voor het veld en de doelgroep: de ouders. (...) De ouders zijn de doelgroep en vanuit hun zou het proces op gang gezet moeten worden. (...) Nu worden er folders uitgedeeld die

de helft van de doelgroep niet bereikt. Wij moeten nu vragen: 'willen jullie...'. Dat is toch de omgekeerde wereld?

De Stichting heeft de nieuwe mogelijkheid tot Rijksfinanciering aan hun openbare scholen uitgelegd, waarbij de scholen het initiatief kunnen nemen te willen inventariseren onder de ouders. Daarbij mogen de schooldirecties bepalen voor welke vorm van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs geïnteriseerd wordt. Van de directeur krijg ik twee namen van basisscholen, waar volgens hem in het huidige schooljaar islamitisch godsdienstonderwijs wordt gegeven.

De directeuren van de twee basisscholen vertellen me echter een andere versie. Zowel de directeur van OBS de Vossener als van OBS de Harlekijn zeggen geen islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden voor de kinderen. Er komt wekelijks een leerkracht vanuit stichting TON, maar deze geeft buiten de lestijden onderwijs in de Turkse taal en cultuur.

OBS de Vossener heeft de landelijke enquête nog niet doorgestuurd, maar heeft vanuit de medezeggenschapsraad wel een plan gemaakt. 'We willen het anders aanpakken: 'HVO uitpakken en verdiepen'. De directeur legt me uit waarom hij kiest voor het humanisme: 'We hebben vroeger naast HVO ook wel GVO gehad, de christelijke variant, maar ik merkte een scheefgroeï in mijn lesprogramma. De kinderen die naar GVO gingen kregen een waarheid gepredikt en misten een stukje humanistische vorming, dat de rest van de kinderen wel mee kreeg.' Ongeveer de helft van de kinderen hebben een islamitische achtergrond, maar de directeur wil de openbare identiteit van de school waarborgen en door islamitisch godsdienstonderwijs zal zijn rooster weer 'scheef trekken'. Aan het eind van het gesprek geeft de directeur me nog een reden: 'Als ik islamitisch godsdienstonderwijs ga aanbieden trekt dat ook andere mensen aan en wordt ik in no time een zwarte school. Ik wil geen islamitische school worden. Daarom ga ik zorgvuldig om met de openbare identiteit.'

De directeur van OBS de Harlekijn denkt er anders over. Zij hebben ook van stichting Akkoord de keuze gekregen zelf te beslissen voor welke godsdiensten ze willen inventariseren: 'Met de MR hebben we besloten islamitisch godsdienstonderwijs op het inventarisatieformulier te laten staan'. Ze weet dat andere scholen er anders over denken, omdat ze geen zwarte school willen worden. 'Die hebben ook meer allochtone kinderen. Hier hebben we maar een handje vol per klas. Ik vind gewoon: als je het ene aanbiedt, dan moet je ook het andere aanbieden. Ik weet dat het lastig is te organiseren, maar dat is nou eenmaal zo'. Ze ziet haar school als actief pluriform en geeft te kennen de nieuwe gelden voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs als positief te ervaren. Als ik haar vraag hoe ze staat tegenover de wetgeving die het onderwijs mogelijk maakt en de positie van de school,

antwoordt ze: ‘Dat weet ik niet. Daar hebben we nog niet over nagedacht. Hebben we daar geen controle over? Als het om het pedagogisch klimaat gaat wil ik daar wel enig invloed op hebben. (...) En over de inhoud: ik zal het waarschijnlijk niet eens verstaan. (...) Ik denk dat je nu al niet moet uitgaan van een negatieve inhoud. Ik vind dat je daar vertrouwen in moet hebben.’

4.5.5. Deventer

Stichting Openbaar Primair Onderwijs Deventer (OPOD) heeft twintig openbare basisscholen onder zich. Van de elf scholen (55 procent) die zich hebben aangemeld voor de Rijksfinanciering, kiezen drie (27 procent) voor islamitisch godsdienstonderwijs.

De directeur van OBS de Wizard doet elk jaar een inventarisatie naar humanisme, christendom en islam. De school biedt het aan voor de groepen 7 en 8. Hij vindt godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs zo belangrijk dat hij het graag verplicht zou willen stellen. ‘Het is belangrijk van elkaars achtergrond te leren. HVO geeft daar ook wel aandacht aan, maar niet voldoende.’ Liever ziet hij dat een moslim of christen zelf de informatie geeft. Op dit moment zijn er echter nog maar vier kinderen die zich hebben aangemeld voor islamitisch godsdienstonderwijs. ‘Als er een docent is die de vier kinderen les wil geven: graag.’

Interim-directeur van OBS de Mozaïek en tevens medewerker van Stichting OPOD, legt me uit dat Deventer al jaren de mogelijkheid aanbiedt om godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs op de openbare school te krijgen. ‘Het is niet alleen wettelijk verplicht, het is ook aantrekkelijk omdat de kinderen dan in gesprek met elkaar gaan over hun achtergronden en respectvol met elkaar omgaan. (...) Het versterkt de identiteit van de openbare school.’ Op dit moment hebben ze voor het islamitisch godsdienstonderwijs een vrouw die soms langs komt.

4.5.6. Bodegraven

In de gemeente Bodegraven heeft de openbare basisschool 't Vogelnest zich aangemeld voor islamitisch godsdienstonderwijs. De directeur vertelt me dat de school drie jaar geleden met het onderwijs is gestart, omdat de ouders erom vroegen. In het verleden bood de school christelijk godsdienstonderwijs, islamitisch godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs aan. Enkele jaren geleden is de gemeente gestopt met het verlenen van subsidie, waarmee het humanistisch vormingsonderwijs niet meer gegeven werd. Het christelijk godsdienstonderwijs wordt vanuit de kerk gefinancierd. De moskee wil niet meebetalen, zodat de ouders genoodzaakt zijn zelf elk jaar 50 euro per kind betalen. Op dit

moment is er een Irakese ouder die de lessen verzorgt. ‘De docent is wel van de verkeerde soort zeg maar, maar dat is voor de ouders geen belemmering.’ De directeur legt me uit dat de docent shiitisch is en het merendeel van de kinderen soennitisch. ‘Ik krijg geen klachten van de ouders. Alleen als de kinderen het niet leuk vinden. (...) Ouders vragen nog wel eens naar humanistisch vormingsonderwijs. Ook moslim ouders. Dat had ik van te voren nooit gedacht. Dat is mooi om te zien.’

De directeur vindt het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs bij de openbare school passen:

Zolang er in het Nederlands les gegeven wordt en op een Nederlands geaccepteerde wijze. In de moskee weet ik dat ze koran citeren, dat hoort niet in de basisschool. Ik vind het een plicht voor de openbare iets met godsdienst te doen. Ik deel niet de mening van mijn collega's, die alleen vakken als 'wereldoriëntatie' geven. Godsdienst is godsdienst. (...) Het is niet voldoende om alleen 'wereldoriëntatie' te geven. Dat is te vergelijken met Aardrijkskunde. Daar komen we ook wel geloven en culturen tegen, maar de volgende dag gaat het weer over het bruto nationaal product van Zweden. Godsdienst is ook een bepaalde levensovertuiging. Het is prima als de leerkracht over hun eigen religie vertellen, en daarbij ook aangeven dat er andere overtuigingen bestaan.

4.6. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs

Om een overzicht te krijgen van het draagvlak onder openbare basisscholen voor islamitisch godsdienstonderwijs heb ik in dit hoofdstuk schooldirecties aan het woord gelaten. De uitkomsten zijn divers.

De gemeenten Vlaardingen en Deventer hebben een lange geschiedenis met het islamitisch godsdienstonderwijs. De schooldirecties die ik gesproken heb vinden het meer dan logisch het islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden. Dit vertaalt zich in de hoge uitkomsten van de enquête. In Lelystad en Bodegraven is het initiatief vanuit één school gestart. In Lelystad heeft het, door medewerking van de gemeente, zich uitgebreid naar andere openbare basisscholen. In Venlo is de overkoepelende stichting een voorstander van islamitisch godsdienstonderwijs, maar laat de schooldirecties de keus ervoor te inventariseren. De twee scholen, die door mij benaderd zijn, verschillen in populatie. Hoe meer islamitische kinderen, hoe groter de angst een ‘zwarte school’ te worden.

Over de gemeente Rotterdam, waar percentueel gezien een groot aantal scholen islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden, zou je kunnen zeggen dat er onder de openbare basisscholen draagvlak is voor het onderwijs. Van de scholen die geen islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden hebben 62 procent¹⁵⁹ de praktische reden niet aan het minimumaantal leerlingen te komen. Van de door mij geïnterviewde schooldirecties zeggen dertig procent geen voorstander te zijn van het islamitisch godsdienstonderwijs.¹⁶⁰ Daarvan biedt twintig procent het echter wel aan.¹⁶¹ Interessant is dat er op deze scholen minder kinderen islamitische les krijgen, dan de scholen die het onderwijs uit overtuiging aanbieden. De schooldirecties die het uit overtuiging aanbieden staan erop dat het formulier weer teruggestuurd wordt. Uitspraken als ‘Er staat ook ‘nee’ op, durf er dan ook voor uit te komen.’ duiden op een duidelijke voorkeur voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, wat zich vertaalt in de hoeveelheid leerlingen die de lessen volgen.

Van de ondervraagde schooldirecties uit de gemeenten Amsterdam, Utrecht en Dordrecht is een overduidelijke meerderheid geen voorstander van islamitisch godsdienstonderwijs voor hun openbare school. Op deze scholen wordt het ook niet aangeboden. De drie steden hebben geen geschiedenis met het onderwijs en dat vertaalt zich naar het heden. In Amsterdam is er een discussie op gang gezet, maar in Utrecht houdt het bestuur van het openbaar onderwijs zich van deze zaken afzijdig. In Dordrecht zijn de scholen alleen gewend om voor het humanistisch vormingsonderwijs of het christelijke godsdienstonderwijs te kiezen en spreken ook duidelijk hun voorkeur uit voor één van beiden.

In een telefonisch gesprek vertelt mevrouw Evers van de VOO (Vereniging Openbaar Onderwijs) me dat ze op de hoogte is van scholen die niet meewillend staan tegenover het aanbieden van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs en zich ‘actief neutraal’ noemen. Uit mijn onderzoek komt inderdaad een correlatie naar voren tussen de zelfdefiniëring en het aanbieden van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. De scholen die zichzelf ‘actief pluriform’ noemen staan veelal open voor het onderwijs en bieden het in de praktijk ook aan. De scholen die zich ‘seculier’, ‘openbaar’ of ‘actief pluriform in culturele zin’ noemen, zijn geen voorstander van het onderwijs en bieden het vaak niet aan. Mevrouw Evers vindt de diversiteit in zelfdefiniëring een karaktereigenschap van openbaar

---

¹⁵⁹ Van de 21 scholen (van de 38 die geen islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden) hebben 13 scholen een praktische reden geen islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden. $(13/21) \times 100\% = 61,9\%$.

¹⁶⁰ Ik heb in totaal 33 scholen geïnterviewd (van de 70 openbare basisscholen), waarvan 2 scholen uit verplichting islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden en acht scholen uit overtuiging geen islamitisch godsdienstonderwijs aanbieden. $(10/33) \times 100\% = 30,3\%$.

¹⁶¹ Twee van de tien scholen die islamitisch godsdienstonderwijs niet willen aanbieden, bieden het uit ‘verplichting’ wel aan. $(2/10) \times 100\% = 20\%$.

onderwijs en heeft er geen moeite mee, mits het breed gedragen wordt. ‘Dus niet dat de directeur en de directie uitmaken of het in de school past, maar dat de ouders en de school in z’n geheel vinden dat het niet in de school past’.

Er zullen zeker ouders zijn die bewust voor een openbare school kiezen die het onderwijs niet aanbiedt, omdat de ouders dezelfde mening delen als de directie en godsdienst niet binnen het karakter van de openbare school vinden passen. Uit mijn onderzoek blijkt echter dat er ook scholen zijn die het voor de ouders beslissen. Het beste voorbeeld is het antwoord van één van de schooldirecties in Utrecht op de vraag ‘Bent u van plan de enquête nog uit te delen?’: ‘Nee, want dan is er wel behoefte aan’. Ook gemeente Venlo is een goed voorbeeld van de rol die de school speelt in de uitkomst van de enquête. Op het enquêteformulier, dat het Dienstencentrum naar alle openbare scholen heeft gestuurd, mag een school zelf bepalen voor welke vormen van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs er geïventariseerd wordt. Stichting Akkoord communiceert deze vrijheid naar haar scholen. De twee scholen die ik gesproken heb, hebben een verschillende mening over islamitisch godsdienstonderwijs en nemen die mening mee in het besluit wel of niet te enquêteren naar de behoefte onder de ouders. In Dordrecht, waar alleen een geschiedenis is van het christelijk godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs, hebben de directeuren duidelijk een voorkeur en geven enkele toe dat ze voor de ouders een keuze maken.

Ook de directies van de openbare basisscholen waar wel draagvlak is voor islamitisch godsdienstonderwijs beïnvloeden de uitkomsten van de enquête. Naast bovenstaande voorbeelden in Rotterdam, waar een correlatie is tussen het enthousiasme van de schooldirectie en het aantal aanvragen, is Lelystad een goed voorbeeld om mijn vooronderstelling te bevestigen. Uit initiatief van één directeur en tevredenheid van de gemeente, werden de andere scholen ook verzocht te enquêteren naar islamitisch godsdienstonderwijs, met als gevolg dat er nog twee scholen zijn waar het onderwijs nu gegeven wordt. Hiermee wordt duidelijk dat we er niet per definitie van uit kunnen gaan dat de ouders in gemeenten waar islamitisch godsdienstonderwijs aangeboden wordt *wel* interesse hebben en de ouders in de andere gemeenten per definitie *niet*. De school neemt een belangrijke positie in tussen de zendende instanties en de ouders.

Het draagvlak onder openbare basisscholen voor islamitisch godsdienstonderwijs centreert zich op dit moment in de gemeenten Rotterdam, Vlaardingen, Deventer en enkele basisscholen in Lelystad, Bodegraven en Venlo. In de grote steden Amsterdam en Utrecht is het draagvlak uiterst klein. En op landelijk niveau is het draagvlak klein. In het volgende, en

tevens laatste hoofdstuk, zal ik kijken of het draagvlak voor islamitisch godsdienstonderwijs onder openbare basisscholen vergroot kan worden.

5. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs vergroten

Uitgaande van het landelijke aanbod van islamitisch godsdienstonderwijs en de meningen van schooldirecties over de plaats van het onderwijs binnen hun openbare school, kunnen we concluderen dat het draagvlak voor islamitisch godsdienstonderwijs onder openbare basisscholen klein is. In dit hoofdstuk probeer ik een antwoord te geven hoe het draagvlak te vergroten. Daarbij laat ik wederom de schooldirecties aan het woord en stel aan hen de vraag ‘Wanneer bent u tevreden over de lessen islamitisch godsdienstonderwijs?’.

5.1. Scholen zonder islamitisch godsdienstonderwijs: openingen?

De schooldirecties uit Rotterdam, Amsterdam, Utrecht, Dordrecht en Venlo, die het islamitisch godsdienstonderwijs niet binnen het karakter van de openbare school vinden passen, definiëren zichzelf vaak als ‘seculier’ of ‘openbaar’. Degenen die zichzelf zien als ‘actief pluriform’ bedoelen hiermee: iedereen is welkom, maar er is geen plaats voor het vak ‘godsdienst’. Een meerderheid heeft de mening dat ze zelf voldoende aandacht besteden aan godsdiensten en levensbeschouwingen in vakken als ‘wereldoriëntatie’ waar informatie wordt gegeven. Een vak specifiek gericht op één godsdienst hoort volgens hen niet binnen het karakter van de openbare school, maar is onderdeel van de opvoeding van de ouders.

Enkele directieleden spreken hun specifieke tegenstand uit tegenover het islamitisch godsdienstonderwijs. Ze hebben een vooronderstelling van het onderwijs, waarbij ze bang zijn voor ‘de extreme kant’. De meerderheid vergelijkt islamitisch godsdienstonderwijs met het onderwijs dat in de koranscholen gegeven wordt. Ze denken dat het onderwijs op een ‘evangelische’ manier gegeven wordt en niet volgens pedagogische richtlijnen van de school. Bij enkele scholen in Rotterdam speelt mee dat ze slechte ervaringen hebben met islamitisch godsdienstonderwijs. De school in Venlo denkt dat hij met dit onderwijs een ander publiek aantrekt en ‘wil geen islamitische school worden’.

De laatste vraag die ik alle schooldirecties stel is de vraag of ze binnen hun school een mogelijke toekomst zien van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, en dan specifiek het islamitisch godsdienstonderwijs. De directrice van OBS de Clipper te Rotterdam ziet een mogelijke toekomst voor islamitisch godsdienstonderwijs. ‘Maar dan wel buiten schooltijd’ voegt ze eraan toe. Daarbij zou ze het leuk vinden om ‘10 verschillende godsdiensten aan te bieden, want we hebben niet alleen islamitische, maar ook hindoeïstische kinderen, sikhs, christenen, etc.’ Van haar mag dat vanuit de zendende instanties georganiseerd worden. ‘Dat

hoeft niet één leraar te zijn die alle godsdiensten bespreekt.’ De internbegeleider van OBS Oog in Al te Utrecht is bereid ‘verder te kijken’ als er behoefte blijkt te zijn, maar vraagt zich af hoe het islamitisch godsdienstonderwijs vorm zal krijgen binnen zijn school.

Enkele scholen in Amsterdam, Utrecht en Dordrecht antwoorden positiever op de vraag of er een mogelijke toekomst is voor islamitisch godsdienstonderwijs binnen hun school. De OBS de Huizingschool in Amsterdam heeft zich een jaar geleden reeds aangeboden het onderwijs te verzorgen, maar door de mediagekte die rond dit onderwerp is ontstaan is de invoering nog niet gerealiseerd. De directrice heeft de voorwaarde dat het in het Nederlands gegeven wordt en dat het na schooltijd gebeurt. Ze heeft de landelijke enquête nog niet doorgestuurd omdat ze in vooronderstelling was dat nieuwe scholen niet gehonoreerd zouden worden. De adjunct-directrice van de school in Utrecht, die haar interesse geuit heeft voor het aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs, heeft tevens de wens dat het onderwijs in het Nederlands gegeven wordt. Omdat ze eerst wil kijken of haar mening in de rest van haar team gedeeld wordt, heeft ze de landelijke enquête nog niet onder de ouders verdeeld. De directeur van de school in Dordrecht zegt niet op de hoogte te zijn van de landelijke ontwikkelingen, maar staat open voor informatie. Hij heeft geen wensen geuit voor de vorm die het islamitisch godsdienstonderwijs mag aannemen.

5.2. Scholen met islamitisch godsdienstonderwijs: tevreden?

De scholen in Rotterdam, Vlaardingen, Lelystad, Deventer, Venlo en Bodegraven die het islamitisch godsdienstonderwijs reeds aanbieden definiëren zich veelal als ‘actief pluriform’. De pluriforme maatschappij, waar het kind in opgroeit, dient ook in de school zichtbaar te zijn. De schooldirecties zien het als een mogelijkheid een brug te slaan tussen de opvoeding thuis en de opvoeding op school. De meerderheid vindt het een taak van de school de opvoeding in godsdienst op zich te nemen. Vaak omdat ze het idee hebben dat er thuis en/of in de moskeescholen te weinig aandacht aan wordt besteed. Om naast humanistisch vormingsonderwijs en christelijk godsdienstonderwijs ook islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden, zien de meeste scholen als logische stap door het gelijkheidsbeginsel dat alle religies en levensbeschouwingen gelijk behandeld moeten te worden.

Aan de twee scholen in Rotterdam die het onderwijs wel aanbieden, maar er geen voorstander van zijn vraag ik op welke manier ze wel tevreden kunnen zijn met het aanbod

godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, en specifiek islamitisch godsdienstonderwijs.

Ze antwoorden:

Nog meer op vrijwillige basis en nadrukkelijker naar de ouders toe. Nu schrijf je je wel in, maar als ouders heb je er helemaal geen zicht op. Het wordt onder schooltijd gedaan. Is het een naschoolse activiteit, dan moeten de ouders om half vijf hun kind ophalen en dan zijn ze er veel meer bij betrokken. (...) Idealiter zou ik zo'n ontmoetingsstukje leuk vinden. Maar hoe gaat dat praktisch? (...) Ik denk dat een groepsleerkracht dat moet leiden, want die is neutraal. En die hebben ervaring in het onderwijs. Dat hebben de andere docenten nog niet echt onder de knie, om het op een hoger niveau te tillen. Dat zou ik met hun ook wel willen doen, maar het zijn geen onderwijzers. (Adjunct-directrice de Vier Ambacht)

Ik zou graag willen zien dat de kinderen les krijgen in alle godsdiensten. Van alles een beetje. Hier is geen vraag naar christelijk of HVO. (...) Als het buiten schooltijd gegeven wordt. In het kader van de brede school. Zo iets. (Anoniem)

Beide directieleden geven twee verbeterpunten: het onderwijs buiten de reguliere lestijd aanbieden en meerdere godsdiensten en levensbeschouwingen bespreken. Daarnaast zegt de adjunct-directrice van de Vierambacht impliciet dat haar docent te weinig ervaring heeft en niet gedefinieerd kan worden als 'onderwijzer'.

Aan de directies in Rotterdam, Vlaardingen, Bodegraven, Deventer en Lelystad die wel voorstander zijn van het onderwijs heb ik tevens gevraagd of ze tevreden zijn met het onderwijs en of ze nog wensen hebben voor de toekomst. De directies antwoorden allen tevreden te zijn, maar hebben nog wel 'kleine verbeterpunten' die de tevredenheid zou vergroten.

De scholen of schoolbesturen hebben in Bodegraven, Deventer en Vlaardingen het onderwijs op eigen initiatief gestart. De gemeenten Rotterdam en Lelystad vanuit de islamitische organisatie SPIOR. De mate van tevredenheid en de mogelijke wensen van het onderwijs is echter vrijwel overeenkomstig. Er zijn enkel kleine verschillen op te merken. Zo wenst de directeur van OBS 't Vogelnest in Bodegraven dat er een islamitische commissie opgericht wordt, waarmee hij dan één of twee keer per jaar mee om de tafel kan zitten. Voor het christelijk godsdienstonderwijs heeft hij één keer per jaar een gesprek met de kerk, maar de islamitische godsdienstlessen worden niet door de moskee, maar door de ouders zelf gefinancierd en gedoceerd. Omdat het islamitisch godsdienstonderwijs in de andere

gemeenten op grote schaal en onder toezicht van een bestuur of islamitische organisatie, is er in deze gemeenten geen vraag naar een dergelijke commissie.

Een tweede punt van verschil is dat de directeur van OBS 't Vogelnest en de interim-directeur van OBS de Mozaïek, en tevens medewerker van het bestuur van openbare scholen in Deventer, de taalvaardigheid van hun docenten 'niet 100 procent' vinden. 'Kinderen moeten goed luisteren om het te volgen', verduidelijkt de directeur van OBS 't Vogelnest. SPIOR vindt de Nederlandse instructietaal erg belangrijk, waardoor de kans klein is dat de directies in Rotterdam en Lelystad hierover een verbeterpunt zouden formuleren. De directies in Vlaardingen vertellen me dat hun imam in de Nederlandse taal lesgeeft.

Een derde punt van verschil is dat er enkele scholen in Rotterdam het woord 'ontmoeting' in de mond nemen. Rotterdam heeft in de schooljaren '04/'05 een pilot gekend van het zogenaamde 'ontmoetingsonderwijs', waarbij de drie zendende organisaties IKOS, HVO en SPIOR elk een docent verzorgde die voor de hele klas les gaf in zijn of haar godsdienst of levensbeschouwing. Er was sprake van 'ontmoeting' omdat een islamitische docent zijn of haar overtuiging doorgaf aan de christelijke en niet-gelovige kinderen in de klas, en andersom. Ondanks enthousiaste reactie van de openbare scholen die deelnamen aan de pilot, heeft de gemeente de subsidie in het schooljaar erop stopgezet.¹⁶²

Dat het woord 'ontmoeting' vaak in de mond gelegd wordt interpreteert het bestuur van openbare scholen in Rotterdam, stichting BOOR, als een afname van draagvlak onder de schooldirecties voor godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. In een tv-uitzending van de IKON zegt Paul Kamps, beleidsadviseur stichting BOOR: "Je zou kunnen zeggen: We moeten gewoon de wet veranderen. Die drie artikelen in de wet, die moeten er gewoon uit. Het is niet van deze tijd."¹⁶³ In de praktijk wordt het woord 'ontmoeting' echter op verschillende manieren gebruikt.

De directrice van OBS de Margriet heeft meegewerkt aan de pilot en hanteert nu ook een vorm van 'ontmoetingsles', waarbij vanaf groep zes aan alle kinderen les gegeven wordt vanuit de drie zendende organisaties. Haar collega's zien dit niet gebeuren binnen hun school.

---

¹⁶² Vgl. http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50 (13-08-2009).

¹⁶³ Lux Magazin/IKON 'Godsdienstles' zondag 15 maart 2009 om 23.15 op Nederland 2. In het programma wordt de school DUO2002 te Rotterdam aangehaald als voorbeeld van 'ontmoetingsonderwijs'. Deze vorm van ontmoeting is niet hetzelfde als de pilot van IKOS, HVO en SPIOR. De school heeft een islamitische docent in dienst die aan alle kinderen (waarvan de meerderheid ook van islamitische achtergrond zijn) les geeft in verschillende godsdiensten en levensbeschouwingen. De directrice heeft inspraak over de inhoud van de lessen en zit geregeld om de tafel met de docent om de volgende lessen op het programma te bespreken. Deze lessen lijken meer op 'geestelijke stromingen', waarbij één docent over meerdere godsdiensten en levensbeschouwingen spreekt.

Zij hebben veelal een populatie met een meerderheid aan islamitische kinderen, waardoor humanistisch vormingsonderwijs en christelijk godsdienstonderwijs niet aangevraagd wordt. ‘Ik weet dat het uitgetoet is op scholen die niet gelijk zijn aan mijn populatie’, vertelt de directeur van OBS de Charlois, ‘Daar is het eenderde, eenderde, eenderde. Dat is natuurlijk wel wat anders’. De directeur van OBS de Bloemhof is er zelfs op tegen: ‘Nee. Dat kun je nooit regisseren. Dat moet spontaan gaan.’ De directeur van OBS de Boog ziet een ‘ontmoeting’ wel zitten, maar wil daarnaast de lessen godsdienst en humanistische vormingsonderwijs blijven aanbieden. ‘Omdat ik me voor kan stellen dat er ouders zijn die zeggen: wij willen nog wel’.

De tendens achter het woord ‘ontmoeting’ is vaker dat één docent meerdere godsdiensten en levensbeschouwingen bespreekt en dat kan ook vanuit een docent islamitisch godsdienstonderwijs die spreekt over overeenkomsten met andere geloofsovertuigingen. De directrice van OBS de Klimop legt me uit:

Er zijn scholen die alle drie aanbieden, dat doen wij niet. (...) En dan heb ik liever dat de SPIOR-docent andere godsdiensten aanhaalt. (...) Ik denk dat als het een islamitische leerkracht is voor islamitische kinderen, dat het voor de kinderen makkelijker te accepteren is. In de zin van: “jij kunt dat wel makkelijk vertellen maar jij bent een ongelovige.” En als ze het van een islamitische leerkracht horen denken ze misschien eerder: “ok”.

In deze context verschillen de schooldirecties in Rotterdam niet van de wensen uit andere gemeenten, waar ook de wens uitgesproken wordt dat de docent meerdere godsdiensten en levensbeschouwingen bespreekt. Vooral de scholen waarbij de ouders alleen kiezen voor islamitisch godsdienstonderwijs als vorm van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs vinden het belangrijk dat er in de lessen ook aandacht aan andere godsdiensten en levensbeschouwingen gegeven wordt.

Om er zeker van te zijn dat de docent de wensen uitvoert en de lessen binnen de grenzen van de school blijven, heb ik de wens geconstateerd meer inzage of controle te krijgen over de lesinhoud. Enkele schooldirecties hebben al een soort van ‘gentlemen agreement’, zoals de directeur van OBS de Vuurtoren in Lelystad het omschrijft. ‘Het is niet de bedoeling dat er gesproken wordt over één richting’, heeft hij als wens, en met deze ‘overeenkomst’ kunnen ze dit in de gaten houden. Ook OBS de Margriet in Rotterdam heeft een dergelijke overeenkomst. De school biedt drie vormen van godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs aan, waarvan alle kinderen gebruikmaken. Hierdoor blijft er een vakleerkracht over, die de lessen bij kan wonen. ‘En dat doen we omdat we dan feedback

kunnen geven op welke manier er les gegeven wordt en ook om te kijken of er geen rare dingen gezegd worden.’ Daarnaast zit ze wel eens met de leerkrachten rond de tafel en worden er onderling ideeën uitgewisseld. Niet om invloed uit te oefenen, maar om informatie te krijgen: ‘Verder bemoei ik me daar niet zoveel mee. Zolang ik geen klachten hoor...er geen narigheid verteld wordt.’

Wettelijk gezien mag de school zich ook niet ‘bemoeien’ met de lesinhoud. Door de extra toevoeging in WPO artikel 51 kan de school wel controle uitoefenen op de pedagogisch-didactisch kwaliteiten van de docent, maar de inhoud van de lessen blijven onder de verantwoordelijkheid van de zendende organisaties vallen. De zogenaamde ‘gentlemen agreements’ lijken ook alleen gebaseerd te zijn op een controle, niet op het opleggen van hun mening. Enkele schooldirecties nemen de taak van de school heel letterlijk en willen niet weten wat er in de lessen gezegd wordt. Zoals de directeur van ’t Vogelnest in Bodegraven: ‘Ze werken aan de hand van een boekje, maar ik heb geweigerd dit in te zien. Commentaar kan ik alleen geven op de wijze waarop lesgegeven wordt.’

De wens om meer inzage te krijgen of controle te hebben over de lesinhoud heeft een correlatie met de mate van vertrouwen in de docent, de zendende instantie en/of het bestuur openbaar onderwijs. Het vertrouwen in de docent ontstaat niet zelden doordat ze een onderdeel van het team is en tijd vrijmaakt om gesprekken met docenten en directieleden te voeren. Zoals het voorbeeld van OBS Charlois in Rotterdam: ‘Dat is een kwestie van vertrouwen. We hebben nu een SPIOR-leerkracht, die loopt geregeld naar binnen en je hebt er een gesprek mee in de lerarenkamer. Dan weet je ongeveer wel wat er is. Dus dan weet je: we hebben geen extremist ofzo.’ Ook de opmerking van de directrice van OBS de Klimop spreekt boekdelen: ‘Ze is er niet de persoon naar om op een andere manier les te geven.’ De directeur van OBS de Bloemhof baseert zijn vertrouwen op contact met SPIOR: ‘Ik heb er geen invloed op. Ik heb wel vertrouwen in SPIOR. Eenvoudig door gesprekken weet ik dat het bij SPIOR vooral gaat om het vertellen.’ De schooldirecties die ik in Vlaardingingen gesproken heb, hebben vertrouwen in de docent en de inhoud van de lessen, doordat ze vertrouwen hebben in hun bestuur: ‘Het leerplan is nagekeken bij de Stichting en ik neem aan dat de lessen daarom zullen kloppen.’, antwoordt de directrice van OBS de Wereldwijzer. De locatiedirecteur van OBS Holy de Klimop geeft een overeenkomstig antwoord.

Een wens, die door veel schooldirecties uitgesproken wordt, is het onderwijs buiten de reguliere lestijd aan te bieden. De reden is niet dat ze het niet vinden passen bij het karakter van de openbare school, maar omdat ze het organisatorisch lastig vinden de lessen in te roosteren. Deze wens betreft dan ook scholen waarvan een gedeelte van de kinderen

islamitisch godsdienstonderwijs volgen en de andere kinderen niets. De scholen waarvan bijna 100 procent van de kinderen naar deze lessen gaan of de scholen die verschillende vormen godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs gelijktijdig aanbieden, hebben daar vaak minder moeite mee. Zoals de directrice van OBS de Klimop te Rotterdam me uitlegt: ‘Het is bij ons altijd gemakkelijk gegaan, omdat het de hele groep betreft’.

Een laatste veel uitgesproken wens is dat de scholen graag zouden zien dat de docenten op pedagogisch-didactisch niveau beter opgeleid worden. ‘We hebben te maken met mensen die heel bevoegen zijn, zonder meer, maar die niet altijd de taal spreken van het kind’, legt de directeur van de Rotterdamse school Bloemhof me uit.

5.3. Draagvlak islamitisch godsdienstonderwijs vergroten

Met de nieuwe Rijksfinanciering liggen er mogelijkheden het draagvlak te vergroten. Zo wordt de positie van de docent sterker, omdat de docent ook op pedagogisch-didactisch niveau gelijk komt te staan met de andere docenten in de openbare basisschool. Vanaf het nieuwe schooljaar valt de docent onder dezelfde CAO als alle andere docenten op het openbaar onderwijs. Dat betekent niet alleen dat de docent (meer) betaald krijgt voor de gegeven lessen, maar ook voor de uren die de docent aan voorbereidingen en vergaderingen kwijt is. De docent krijgt daarmee meer tijd om een onderdeel te vormen van het schoolteam, wat een bevordering kan geven in het vertrouwen en tevredenheid van de lessen bij de schooldirecties.

Een ander punt, inzage van de lesinhoud staat hiermee in verband. Doordat er meer tijd doorgebracht kan worden met de docenten islamitisch godsdienstonderwijs, krijgen de directies meer inzage in de lesinhoud en de manier van lesgeven. Hier ligt ook een taak van de docent open te zijn over zijn of haar manier van lesgeven. Daarbij verbiedt artikel 51 het niet om een kijkje te nemen bij de lessen en hoeft een gesprek over de lesinhoud niet uitgesloten te worden. Als het binnen de kaders van de wet blijft, en de directie hun eigen wil niet oplegt, is er voor de directie een mogelijkheid een zekere mate van toezicht over de lessen te hebben.

De wens om de lessen buiten de schooltijd te laten vallen wordt breed gedragen. Zowel onder de scholen met draagvlak als de scholen zonder draagvlak voor islamitische godsdienstonderwijs. Volgens de wetgeving dienen de lessen binnen de lestijden gegeven te worden. Met de komst van ‘de brede school’ is het wellicht mogelijk het ‘binnen de lestijden’ anders te interpreteren. Vooral in het geval van de zogenaamde VDA-scholen (Verlengd Dagarrangement) waarbij de bredeschool-activiteiten een verplicht onderdeel vormen in de

dagbesteding van de kinderen. In dat geval zijn alle lessen ‘binnen schooltijd’. Echter: het zijn nog steeds de ouders die om het onderwijs verzoeken. Wellicht staan de ouders achter het besluit de lessen buiten de reguliere schooltijd te laten vallen. Hiervoor dient echter een landelijke enquête uitgevoerd worden.

De ‘ontmoeting’, in de vorm van de pilot in Rotterdam, staat buiten de wetgeving en kan niet gefinancierd worden vanuit de Rijksfinanciering voor godsdienst en humanistisch godsdienstonderwijs. De wens dat de docent islamitisch godsdienstonderwijs over andere godsdiensten spreekt, kan wel meegenomen worden in de overdenkingen van de lesinhoud en het ontwikkelen van het lesmateriaal. Overeenkomstig met de wet ligt het zwaartepunt in de lessen bij islam, waarbij CMO en SPIOR moeten bepalen in welke mate andere godsdiensten en levensbeschouwingen besproken worden. Daarin kunnen ze de meningen van schooldirecties betrekken.

Dit brengt me op het punt van informatieoverdracht. Scholen in Utrecht, Amsterdam en Dordrecht, waar geen ervaring is met het onderwijs, vragen zich af hoe het onderwijs handen en voeten krijgt. Enkele scholen, waaronder ook scholen in Rotterdam, vergelijken het onderwijs met moskeeonderwijs of de OETC-lessen (Onderwijs Eigen Taal en Cultuur). De eis vanuit de schooldirecties dat het onderwijs in het Nederlands gegeven moet te worden, is hier ook een voorbeeld van. Onbekend maakt veelal onbemind. Deze directies zullen niet uit zichzelf interesse tonen in het onderwijs. De islamitische zendende instantie moet zich pro-actief opstellen en de scholen informatie geven over de inhoud en vorm van de lessen. Daarbij dient ook het gemeentelijk bestuur van de openbare scholen benaderd te worden, omdat hun mening veelal van belang is voor de schooldirecties van hun scholen.

CMO dient echter eerst een beslissing te maken over de gewenste organisatiestructuur. In Rotterdam en Lelystad ligt de infrastructuur van SPIOR, wat zich uit in uitdrukkingen als ‘SPIOR-lessen’ en ‘SPIOR-docenten’ vanuit de schooldirecties. De kans bestaat dat het vertrouwen verloren gaat indien de zendende organisatie verder van de praktijksituatie verwijderd staat. Hetzelfde geldt voor Bodegraven, waar geen islamitische organisatie verantwoordelijk is voor de lessen en de directeur graag een aanspreekpunt heeft. Vanuit CMO dienen die mogelijkheden gecreëerd te worden om de tevredenheid te behouden en te vergroten. Daarbij is het mogelijk dat in grote gemeenten als Amsterdam en Utrecht een lokale islamitische organisatie meer invloed heeft in de gemeente, dan een landelijke koepelorganisatie.

Als laatste wil ik kort de informatieoverdracht vanuit het Dienstencentrum bespreken. Het blijkt dat de informatie niet voldoende is geweest vanaf de islamitische denominatie. Het

riep niet het vertrouwen op om directies over de streep te trekken en mee te werken aan de enquêtering voor islamitisch godsdienstonderwijs. De schooldirecties die zich aangemeld hebben, bieden huidig schooljaar het onderwijs al aan. De enkele directies in Amsterdam, Utrecht en Dordrecht die bereid zijn het onderwijs aan te bieden, hebben zich niet aangemeld voor de Rijksfinanciering. Deels omdat ze niet weten hoe het onderwijs 'handen en voeten krijgt' en deels omdat er een vooronderstelling heerst dat de zogenaamde 'nieuwe' scholen niet voor het budget in aanmerking komen. Voor de volgende inventarisatieronde dient er vanuit het Dienstencentrum en de islamitische denominatie meer informatie gegeven te worden over de plaats van het onderwijs in de openbare school, de invulling van het onderwijs en de mogelijkheid het onderwijs te ontvangen.

6. Conclusie

Met de invoering van het duale onderwijsbestel in 1848 ontstaat het recht om voor kinderen op de openbare school een vorm van godsdienst of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs aan te vragen. In de praktijk was dit destijds het christelijk godsdienstonderwijs, waar in de jaren '60 het humanistisch vormingsonderwijs en in de jaren '80 het islamitisch godsdienstonderwijs aan toegevoegd werd. In de WPO artikelen 50 en 51 staat het recht beschreven. Ondanks dat het onderwijs gegeven wordt binnen de reguliere lestijden, staat het buiten de verantwoordelijkheid van de school. Het onderwijs is niet *van* de openbare school, maar *voor* de openbare school en is hiermee niet in strijd met het openbare karakter.

De zendende instanties waren veelal afhankelijk van gemeentelijke verordeningen, waardoor niet elk kind de mogelijkheid kreeg het onderwijs te ontvangen. Om onafhankelijk te zijn van gemeentelijke gelden werd er een lobbycampagne gestart om het onderwijs door de overheid gefinancierd te krijgen. De meerderheid van de Tweede Kamer vonden godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs niet in strijd met de neutraliteit van de openbare school en wensten een Rijksfinanciering. Op 18 december 2008 is in de Kamer besloten het onderwijs structureel met een jaarlijkse subsidie van 10 miljoen te ondersteunen.

Vanaf dat moment gaan de denominaties gezamenlijk de behoefte aan godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs in heel Nederland in kaart brengen. De scholen worden ingeschakeld als intermediair. Omdat de scholen niet verplicht zijn mee te werken aan de enquêtering wordt hen middels een brief vriendelijk verzocht de enquête aan de ouders uit te delen. Zestig procent van de openbare scholen in Nederland toonden hun medewerking, waarvan 3,8 procent een aanvraag indient voor islamitisch godsdienstonderwijs.

In mijn onderzoek heb ik de vooronderstelling geschetst dat de openbare school met een betrekkelijk lage interesse voor islamitisch godsdienstonderwijs nauwelijks medewerking zal verlenen aan de enquêtering. Mijn vooronderstelling is in mijn onderzoek diverse malen bevestigd. De schooldirecties die het godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs, waaronder islamitisch godsdienstonderwijs, belangrijk vinden voor het kind zorgden ervoor dat alle ouders het aanvraagformulier retournerden. Dit resulteerde in een groot aantal aanvragen. De schooldirecties die het onderwijs uit verplichting aanbieden zitten minder achter de ouders aan. Op deze scholen is het aantal kinderen dat godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs volgt beduidend lager. Daarnaast zijn er schooldirecties die een eigen voorkeur hebben en dit opleggen bij de ouders door alleen deze vorm(en) te enquêteren. Ten

slotte zijn er schooldirecties die op de hoogte zijn van een behoefte aan islamitisch godsdienstonderwijs, maar het niet enquêteren omdat ze het onderwijs niet binnen het karakter van de openbare school vinden passen.

Omdat de openbare school invloed heeft op de uitkomst van de inventarisatie naar islamitisch godsdienstonderwijs, is het voor de islamitische denominatie van belang het draagvlak onder de openbare scholen voor islamitisch godsdienstonderwijs te kennen en waar mogelijk te vergroten. Gedurende het onderzoek heb ik me de volgende vraag gesteld:

Wat is het draagvlak onder openbare basisscholen om islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden en hoe kan dit draagvlak vergroot worden?

Op landelijk niveau is het draagvlak onder openbare basisscholen voor islamitisch godsdienstonderwijs zeer laag. Van de 2.500 openbare basisscholen hebben zich slechts 61 voor de Rijksfinanciering aangemeld, waarvan een deel eigenlijk een vorm van ‘geestelijke stromingen’ of christelijk en/of humanistisch onderwijs bedoelden. Echter, in de gemeenten waar het islamitisch godsdienstonderwijs al jarenlang mogelijk wordt gemaakt is er een groot draagvlak onder de openbare basisscholen voor het onderwijs. In Vlaardingen en Deventer vinden de schooldirecties die ik gesproken heb het meer dan logisch het islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden. In Rotterdam is zeventig procent voorstander van het aanbieden van het onderwijs en biedt twintig procent van de tegenstanders het islamitisch godsdienstonderwijs wel aan. Naast deze drie gemeenten zijn er nog enkele gemeenten in het land die op eigen initiatief het islamitisch godsdienstonderwijs zijn gaan aanbieden. Een school in Lelystad heeft daarvoor de Rotterdamse koepelstichting SPIOR in de armen genomen. In Lelystad is het onderwijs door de gemeente succesvol gevonden en wordt het op dit moment door nog twee andere scholen aangeboden. In de gemeente Bodegraven wordt het door de ouders zelf georganiseerd en gefinancierd. In Venlo is het bestuur van het openbaar onderwijs voorstander van het aanbieden van islamitisch godsdienstonderwijs, maar laat de scholen de keus hierin mee te gaan. Tot op dit moment hebben de scholen zich nog niet aangemeld voor het gebruik van de Rijksfinanciering. In de gemeenten Amsterdam, Utrecht en Dordrecht blijken ook enkele openbare basisscholen bereid islamitisch godsdienstonderwijs aan te bieden voor hun leerlingen. Geen van deze scholen heeft zich aangemeld voor de Rijksfinanciering.

De belangrijkste taak om het draagvlak te vergroten ligt in de hoek van voorlichting. Het landelijke Dienstencentrum heeft met hun voorlichtingscampagne de zogenaamde ‘nieuwe’ scholen niet aangemoedigd zich aan te melden voor de Rijksfinanciering. De islamitische denominatie heeft onvoldoende tijd gestoken in de voorlichtingscampagne. Door dat de

samenwerking tussen CMO en SPIOR aanvankelijk vrij stroef verliep en het CMO kostbare tijd verloor door aandacht te moeten besteden aan een ander gebied binnen de organisatie, is de islamitische denominatie in de informatieoverdracht naar de ouders toe tekort geschoten. De expertmeetings die georganiseerd zijn hebben niet voldoende gezorgd voor het informeren van de achterban: de ouders.

Naast het informeren van de ouders is het belangrijk gebleken de schooldirecties uitleg te geven van het onderwijs. De schooldirecties hebben veelal een vooronderstelling van het islamitische godsdienstonderwijs. Ze denken dat het onderwijs in een taal gegeven wordt die ze niet kunnen verstaan, dat de godsdienst bij de kinderen opgelegd wordt en dat de methode niet pedagogisch verantwoord is. Aan CMO en SPIOR de taak de vooronderstelling weg te nemen. Omdat is gebleken dat het bestuur veelal een belangrijke invloed heeft op de schooldirecties kan bij de informatieoverdracht het bestuur ingeschakeld worden.

Voor het CMO en SPIOR ligt er een belangrijke taak in het verschiep het islamitisch godsdienstonderwijs voor alle kinderen die het wensen mogelijk te maken. Hiervoor is het ten eerste van belang duidelijke afspraken te maken over de organisatie in de nabije en verre toekomst. Indien de organisatiestructuur stevig en betrouwbaar is, kan de taak gericht uitgevoerd worden.

Afkortingen

BIO	Beroepen in het onderwijs
BOOR	Bestuur Openbaar Onderwijs Rotterdam
CMO	Contactorgaan Moslims en Overheid
FOMON	Federatie Moslim Organisaties Nederland
HVO	Humanistisch Vormingsonderwijs
IKOS	Inter Kerkelijk Overleg in Schoolzaken
ISBO	Islamitische Scholen Besturen Organisatie
OAT	Onderwijs aan anderstaligen
OETC	Onderwijs Eigen Taal en Cultuur
OCW	Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
SIGV	Stichting Instanties Geestelijke Verzorging
SLO	Stichting Leerplanontwikkeling
SPIOR	Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond
VOO	Vereniging Openbaar Onderwijs
WBO	Wet op het Basisonderwijs
WPO	Wet op het Primair Onderwijs

Bibliografie

Literatuur

Aarsen, E.K. van, R.G.H. Hoffius en B. Verberne, *Godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Onderzoek naar huidige lesaanbod en verwachte vraag* (Uitgevoerd door Research voor Beleid in opdracht van het Ministerie van OCW Leiden 7 juni 2007)

Boersma, P., *Godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs. Onderzoek naar het huidig lesaanbod en verwachte vraag onder leraren G/HVO* (uitgevoerd door De Besturenraad Voorburg juni 2007)

Bommel, Abdulwahid van en Edu Dumasy, *Islamitisch godsdienstonderwijs voor openbare scholen. Concept docentenhandleiding* (3 juli 2009)

Donk, W.B.H.J. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee en R.J.J.M. Plum (red.) *Geloven in het publieke domein. Verkenning van een dubbele transformatie* (Amsterdam 2006)

Emans, Ben, *Interviewen. Theorie, techniek en training* (Noordhoff 2003).

Esch, W. van en M. Roovers, *Islamitisch Godsdienstonderwijs in Nederland, België, Engeland en West-Duitsland* (Nijmegen 1987).

Karagül, Arslan, *Islamitisch Godsdienstonderwijs op de Basisscholen in Nederland. Theorie en Praktijk. In vergelijking met enkele Europese en Moslimse landen* (Amsterdam 1994)

Landman, Nico, *Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland* (Amsterdam 1992), 245

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap *Onderwijspersoneel. Blijf groeien. Wet op de beroepen in het onderwijs* (september 2004)

Onderwijsraad, *Verkenning. Vaste grond onder de voeten. Een verkenning inzake artikel 23 Grondwet* (juli 2002)

Projectbureau sociale integratie, *Sociale integratie...en de islam in Rotterdam. Feiten, teksten, publicaties over de islam en moslims in Rotterdam* (april 2004)

Projectteam CMO, *Basisdocument Islamitisch godsdienstonderwijs op openbare scholen* (Den Haag 29 juni 2009)

Stuij N. en J. Beier, *'Duurzaam G/HVO op de openbare basisschool'. Invoeringsplan* (Dienstencentrum G/HVO 10 maart 2009)

Wagtendonk, K. 'Islamic Schools and Islamic Religious Education. A comparison between Holland and other West European countries' in: W. A.R. Shadid and P. S. van Koningsveld (Eds.), *The Integration of Islam and Hinduism in Western Europe* (Kampen 1991) 154-173

Rath, Jan, Rinus Penninx, Kees Groenendijk en Astrid Meijer, *Nederland en zijn islam. Een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap* (Amsterdam 1996)

Westerman, Wim, *Ongewenste objectiviteit. Onderwijs in geestelijke stromingen in historisch en vergelijkend perspectief* (Kampen 2001).

Zoontjes, P.J.J. 'Bijzonder en Openbaar Onderwijs' in: Ton Bertens e.a. (red.), *Recht en religie*, bijzonder nummer Ars Aequi (Nijmegen 2003)

Websites (13-08-2009)

<http://www.apeldoorn.nl/smartsite.dws?id=66853>

<http://www.bondkbo.nl/files/Open%20brief%20inzake%20GHVO%20mei%202009.pdf>

http://www.cmoweb.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=61

<http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html>

<http://www.gvoenhvo.nl/organisaties/project-ghvo.html>

<http://www.gvoenhvo.nl/meer-informatie/publicaties.html>

http://www.openbaaronderwijsutrecht.nl/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=3&Itemid=4

<http://preview.edegelderland.nl/page/1716>

http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50

http://www.stichtingboor.nl/overzicht_scholen.php?type=1&onderwijsvorm=1

http://www.voo.nl/page/Openbaar_Onderwijs/Levensbeschouwelijke_vorming

http://www.voo.nl/page/Openbaar_Onderwijs/Wat_is_openbaar_onderwijs

<http://www.vosabb.nl/openbaar-onderwijs/item/artikel/14488/84/>

<http://www.vosabb.nl/openbaar-onderwijs/item/artikel/14057/84/?L=uwekkkhsp&cHash=078769206b>

<http://www.wetboek-online.nl/wet/Gw/23.html>

<http://www.wetboek-online.nl/wet/Wpo/46.html>

<http://www.wetboek-online.nl/wet/Wpo/50.html>

<http://www.wetboek-online.nl/wet/Wpo/51.html>

Amendementen, moties, stemmingen, begrotingsbehandelingen, kamervragen

TK, Begrotingsbehandeling OCW 1^e termijn 12-10-2006

TK, Begrotingsbehandeling OCW 2^e termijn 12-10-2006

TK, Stemmingen, 17 februari 2004, TK 52, 52-3418

TK, Stemmingen, 15 december 2005 TK 35, 35-2423

TK, stemmingen, betr. wetsvoorstel 31700 VII, 18 december 2008

TK, vergaderjaar 2003-2004, 28 088, nr.34

TK, vergaderjaar 2005-2006, 30 300 VIII, nr.115

TK, vergaderjaar 2006-2007, 30 800 VIII, nr.29

TK, vergaderjaar 2006-2007, 30 800 VIII, nr.159

TK, vergaderjaar 2007-2008, 31 200 VIII, nr. 84

TK, vergaderjaar 2007-2008, 31 200 VIII, nr. 199

TK, vergaderjaar 2008-2009, 31 700 VIII, nr. 79

TK, vergaderjaar 2008-2009, 31 700 VIII, nr.144

TK, vergaderjaar 2007–2008, Kamervragen, 3285

Krant en tv

Lux Magazin/IKON ‘Godsdienstles’ zondag 15 maart 2009 om 23.15 op Nederland 2

Nieuws.nl, ‘VVD tegen plan islamonderwijs op openbare scholen’, 1 juli 2008

Parool, ‘Islamles openbare scholen’, 30 augustus 2008

Trouw, ‘Openbare school biedt al ruimte voor les over islam’, 27 juni 2008

Trouw, ‘Lijfstraffen tijdens les Koran’, 20 juni 2008

Bijlages

Bijlage 1 Overzicht toekenning uren SPIOR '08/'09.¹⁶⁴

	School	Uren SPIOR
1	De Notenkraker	2
2	De Kubus	2
3	De Akkers	3
4	De Vierambacht	11
5	Jan Prins	3
6	Daltonschool de Margriet	5
7	De Wilgenstam	2
8	De Esch	1
9	't Prisma	2
10	Over de Slinge	6
11	Charlois	8
12	De Zonnekorf	5
13	De Korf	4
14	De Schalm	2
15	De Klimop	3
16	De Tweebos	7
17	Mytylschool de Brug	1
18	Finlandia	3
19	Bloemhof	9
20	De Globe	4
21	De Waaier	6
22	Nelson Mandela	4
23	De Dukalf	3
24	De Blijvliet	4
25	Babylon	2
26	DUO 2002	7
27	De Driehoek	3
28	Barkentijn	3
29	Combinatie 70	6
30	De Boog	4
	Totaal	128

¹⁶⁴ Het overzicht is gebaseerd op de inventarisatieformulier Godsdienstonderwijs 07/'08. Omdat er destijds een dreiging was dat de subsidietoekenning zou komen te vervallen, hebben de denominaties SPIOR, HVO en IKOS met het openbaar bestuur Stichting BOOR besloten niet te inventariseren maar de cijfers van het bestaande schooljaar over te nemen.

Bijlage 2 Interviewvragen schooldirecties

Naam interviewer: Suzanne Bouma

Naam geïnterviewde:

Datum interview:

Tijdstip aanvang interview:

Plaats:

Introductie

Bij inleiding van het gesprek moeten de volgende punten aan de orde komen.

- Ik ben student van de master Islam in de Moderne Wereld.
- Dit interview zal verwerkt worden in mijn scriptie over islamitisch godsdienstonderwijs en het draagvlak onder openbare basisscholen.
- Uitleg onderzoek en belang van dit interview.
- Het interview wordt opgenomen. Heeft u daar bezwaar tegen?
- Heeft u er bezwaar tegen dat ik uw naam en uitspraken in dit interview gebruik in mijn scriptie?
- Het interview zal niet langer duren dan een uur.
- Als u interesse heeft kan ik de uitkomsten van mijn onderzoek aan u overhandigen.
- Zijn er aan uw kant nog vragen en/of onduidelijkheden voordat we het interview beginnen?

Deel I: Vragen aan alle scholen.

Ik zal beginnen met enkele korte algemene vragen:

- 1) Wat is uw functie binnen deze school en hoe lang bekleed u deze functie al?**
- 2) Hoeveel leerlingen zitten op uw school?**
- 3) Kunt u iets meer vertellen over de achtergrond van de kinderen?**
Etniciteit (groot-)ouders, religie, etc.
- 4) Wat is het karakter van uw school?**
Brede school, verbrede dagopvang, etc.
- 5) Wat is de visie van de school?**
Hoe wilt u de kinderen opvoeden? Klaarstomen voor de maatschappij? Etc.
(Van tevoren opzoeken op internet en hierop doorvragen: reden van visie)
- 6) Ziet u (uw) openbare basisschool als seculier of actief pluriform?**
Kunt u me uitleggen hoe u die term verstaat en waarom de school volgens u onder

De volgende vragen gaan over godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs.

7) Bent u op de hoogte van de inhoud van wet 50/51 van de wet Primair onderwijs?

Ja (Ga verder naar vraag 8)

Nee (leg inhoudt uit, waarna na vraag 8)

8) Kunt u zich als school in deze wetgeving vinden?

Bent u het eens met de wet? Kunt u als school hieraan voldoen? Heeft u op of aanmerkingen die volgens u doorgevoerd dienen te worden in deze wet?

9) Biedt uw school G/HVO (godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs) aan?

10) Past G/HVO binnen de openbare school?

Kunt u mij dit verder uitleggen?

11) Past IGO (islamitisch godsdienstonderwijs) binnen uw school?

Kunt u mij dit uitleggen?

12) Deed uw school mee aan de jaarlijkse enquête van IKOS, HVO en SPIOR? (Alleen voor de gemeenten met enquête)

Wat is hier de reden van? Hoe verspreidde u het onder de ouders? Had u het idee dat de ouders het begrepen? Hoeveel enquêtes kwamen weer terug?

13) Is het volgens u belangrijk voor uw school dat u G/HVO (IGO) aanbiedt aan de kinderen?

Kunt u me dit uitleggen?

14) Is het volgens u belangrijk voor het kind dat het op uw school G/HVO (IGO) ontvangt?

Vorming van zijn/haar identiteit? Kunt u me dit uitleggen?

15) Kunt u zich voorstellen dat er scholen zijn die geen/wel G/HVO (IGO) aanbieden?

Deel II: Vragen aan school zonder IGO.

16) Heeft u in het verleden (een vorm van) G/HVO aangeboden?

Ja. Welke vorm? Hoeveel jaar? Hoeveel leerlingen? In welke leerjaren? Hoe georganiseerd? Reden van stoppen?

Nee. Kunt u uitleggen wat daar de reden van is?

(Dit onderdeel alleen als de school in het verleden IGO heeft aangeboden) De volgende vragen gaan om de ervaringen van IGO.

17) Had u overzicht van de inhoud van de IGO-lessen?

Ja: Was u tevreden met de inhoud, vorm, leerkrachten?

Nee: Had u dat liever anders gezien? Kunt u me wel vertellen of u tevreden was over de inhoud, vorm, leerkrachten?

18) Waren de kinderen volgens u tevreden/ontevreden over de IGO-lessen?

Kunt u dit verder uitleggen? Kunt u de redenen hiervan geven/bedenken?

Nee: hoe zouden de kinderen het liever willen zien? Wat is volgens u beter voor het kind?

Ja: wat waren de positieve punten van IGO-lessen vanuit het perspectief van de leerlingen?

19) Waren de ouders volgens u tevreden/ontevreden over de IGO-lessen?

Bijvoorbeeld inhoud, vorm, leerkracht. Kunt u dit verder uitleggen? Kunt u de redenen hiervan geven/bedenken?

20) Had u als school enige invloed op de inhoud en/of vorm van de IGO-lessen?

Hoe ervoer u dat? Was u daar tevreden mee?

Dan volgen er nu nog enkele vragen over beweegredenen geen IGO (meer) aan te bieden.

21) Wat zijn concreet de hoofdredenen geen IGO (of andere vorm van G/HVO) aan te bieden?

22) Denkt u dat er iets gaat veranderen t.o.v. IGO door de actuele landelijke ontwikkelingen?

Zo ja. Hoe ervaart u de ontwikkelingen. Denkt u dat er verbetering/verslechtering teweegbrengt of zal het gelijk blijven?

23) Zou u veranderingen willen zien in de wijze dat IGO nu gegeven wordt op andere scholen?

Bv. bij de leerkrachten, het lesmateriaal, de vorm, etc. Heeft u tips voor CMO?

24) Hoe ziet de toekomst eruit van IGO binnen uw school?

Is het mogelijk dat er in de toekomst IGO wordt gegeven op uw school?

Zo ja. In welke vorm? (ontmoetingsles, etc)

Zo nee. Wat is hier de reden van?

25) Wilt u nog iets kwijt over IGO?

26) Wilt u nog iets anders toevoegen aan uw verhaal?

Dan heb ik geen verdere vragen meer. Ik ben u zeer dankbaar voor uw tijd en de uitgebreide antwoorden die u mij gegeven hebt. (Zoals afgesproken zal ik een kopie van mijn onderzoek naar u toezenden).

Deel II: Vragen aan scholen met IGO.

16) Welke vorm(en) van G/HVO biedt u aan?

17) Hoeveel jaar biedt uw school G/HVO aan?

18) Hoeveel uur G/HVO biedt u aan?

19) Hoeveel leerlingen ontvangen G/HVO (IGO)?

20) In welke klassen biedt u het aan?

Wat is hier de reden van?

21) In welke vorm biedt u G/HVO aan?

Leerkracht van buitenaf? Apart lokaal? Ontmoetingslessen (begrip zelf niet in mond leggen)? Binnen/buiten schooltijd?

Kunt u mij vertellen wat daar de reden van is?

De volgende vragen gaan om de ervaringen van IGO.

22) Heeft u overzicht van de inhoud van de IGO-lessen?

Ja: Bent u tevreden met de inhoud, vorm, leerkrachten?

Nee: Had u dat liever anders gezien? Kunt u me wel vertellen of u tevreden bent over de inhoud, vorm, leerkrachten?

23) Zijn de kinderen volgens u tevreden/ontevreden over de IGO-lessen?

Kunt u dit verder uitleggen? Kunt u de redenen hiervan geven/bedenken?

Nee: hoe zouden de kinderen het liever willen zien? Wat is volgens u beter voor het kind?

Ja: wat zijn de positieve punten van IGO-lessen vanuit het perspectief van de leerlingen?

24) Zijn de ouders volgens u tevreden/ontevreden over de IGO-lessen?

Bijvoorbeeld inhoud, vorm, leerkracht. Kunt u dit verder uitleggen? Kunt u de redenen hiervan geven/bedenken?

25) Heeft u als school enige invloed op de inhoud en/of vorm van de IGO-lessen?

Hoe ervaart u dat? Bent u daar tevreden mee?

Dan heb ik nog een paar vragen ter afsluiting.

26) Denkt u dat er iets gaat veranderen t.o.v. IGO door de actuele landelijke ontwikkelingen?

Zo ja. Hoe ervaart u de ontwikkelingen. Denkt u dat er verbetering/verslechtering teweegbrengt of zal het gelijk blijven?

27) Zou u veranderingen willen zien in de wijze dat IGO nu gegeven wordt?

Bv. bij de leerkrachten, het lesmateriaal, de vorm, etc.

Zo ja. Welke veranderingen? Heeft u tips voor CMO?

28) Hoe ziet de toekomst eruit van IGO binnen uw school?

Wilt u op deze wijze doorgaan of wilt u iets veranderen?

29) Wilt u nog iets kwijt over IGO?

30) Wilt u nog iets anders toevoegen aan uw verhaal?

Dan heb ik geen verdere vragen meer. Ik ben u zeer dankbaar voor uw tijd en de uitgebreide antwoorden die u mij gegeven hebt. (Zoals afgesproken zal ik een kopie van mijn onderzoek naar u toezenden)

Bijlage 3 Grondwetartikel 23¹⁶⁵

Artikel 23 | Grondwet

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.
3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.
4. In elke gemeente wordt van overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven.
5. De eisen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten dele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.
6. Deze eisen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.
7. Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs bijdragen uit de openbare kas worden verleend.
8. De regering doet jaarlijks van de staat van het onderwijs verslag aan de Staten-Generaal.

---

¹⁶⁵ <http://www.wetboek-online.nl/wet/Gw/23.html>. (13-08-2009).

Bijlage 4 ‘geestelijke stromingen’ versus godsdienst en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs¹⁶⁶

Godsdienstonderwijs en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs	Geestelijke Stromingen
<ul style="list-style-type: none"> • Op verzoek van ouders voor hun eigen kind 	<ul style="list-style-type: none"> • Verplicht voor elke leerling
<ul style="list-style-type: none"> • Geen onderdeel kerndoelen 	<ul style="list-style-type: none"> • Onderdeel kerndoelen
<ul style="list-style-type: none"> • Geen bekostiging door Rijksoverheid (maar de ‘zendende instantie’ ontvangt soms subsidie van de gemeente)* 	<ul style="list-style-type: none"> • Valt onder reguliere (lumpsum) bekostiging door Rijksoverheid
<ul style="list-style-type: none"> • Onder verantwoordelijkheid van godsdienstige en levensbeschouwelijke organisaties 	<ul style="list-style-type: none"> • Onder verantwoordelijkheid van de school / het bestuur
<ul style="list-style-type: none"> • Mogelijkheid tot doceren één Godsdienst/levensbeschouwelijke visie (docent mag de overtuiging uitdragen) 	<ul style="list-style-type: none"> • Aandacht voor meerdere stromingen (objectiviteit verwacht van de docent)
<ul style="list-style-type: none"> • Godsdienst/Humanisme behandeld als overtuiging 	<ul style="list-style-type: none"> • Behandeling van Godsdienst als verschijnsel

*) Op dit moment is er wel bekostiging van het godsdienstonderwijs en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs vanuit de Rijksoverheid. In paragraaf 2.3 zal ik hier uitgebreid op terug komen.

¹⁶⁶ Overzicht overgenomen uit: E.K. van Aarsen, R.G.H. Hoffius en B. Verberne, *Godsdienst en humanistisch vormingsonderwijs. Onderzoek naar huidige lesaanbod en verwachte vraag* (in opdracht van het Ministerie van OCW Leiden 7 juni 2007) 9.

Bijlage 5 De zeven competenties van leraren¹⁶⁷

Er wordt uitgegaan van competenties die zijn afgeleid van vier beroepsrollen: de interpersoonlijke, pedagogische, vakinhoudelijke & didactische en tot slot de organisatorische beroepsrol. Deze rollen zijn vervolgens in vier beroepssituaties tegen het licht gehouden, wat tot zeven beschreven competenties heeft geleid.

(Competenties)	Met leerlingen	Met collega's	Met omgeving	Met zichzelf
Interpersoonlijk	1	5	6	7
Pedagogisch	2			
Vakinhoudelijk & Didactisch	3			
Organisatorisch	4			

1. Interpersoonlijke competentie: Leiding geven en zorgen voor een goede sfeer van omgaan met en samenwerking tussen leerlingen.
2. Pedagogische competentie: Zorgen voor een veilige leeromgeving en bevorderen van persoonlijke, sociale en morele ontwikkeling of: bevorderen van de ontwikkeling tot een zelfstandig en verantwoordelijk persoon.
3. Vakinhoudelijke en didactische competentie: Zorgen voor een krachtige leeromgeving en bevorderen van het leren.
4. Organisatorische competentie: Zorgen voor een overzichtelijke, ordelijke en taakgerichte sfeer en structuur in de leeromgeving.
5. Competent in samenwerken in een team: Zorgen dat het werk afgestemd is op dat van collega's; bijdragen aan het goed functioneren van de schoolorganisatie.
6. Competent in samenwerken met de omgeving: In het belang van de leerlingen een relatie onderhouden met ouders, buurt, bedrijven en instellingen.
7. Competent in reflectie en ontwikkeling: Zorgen voor de eigen professionele ontwikkeling en de professionele kwaliteit van de beroepsuitoefening.

¹⁶⁷ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap *Onderwijspersoneel. Blijf groeien. Wet op de beroepen in het onderwijs* (september 2004) 10. (<http://www.bekwaamheidsdossier.nl/cms/bijlagen/brochureBIO.pdf>)

Bijlage 6   Gezamenlijke verklaring

Gezamenlijke verklaring godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs (GVO en HVO) op openbare basisscholen

Naar een competente en bekwame GVO- en HVO-docent

Januari 2005

Aanleiding

Onlangs is de Wet BIO aangenomen en zijn ook voor het godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs (hierna gvo en hvo) in het openbaar onderwijs bekwaamheidseisen verplicht gesteld. Onderstaande organisaties zien dit als een impuls om het gvo en hvo kwalitatief te versterken. In de aanloop naar de uitvoering van de Wet BIO blijkt echter dat het belang van het gvo en hvo beter onder de aandacht gebracht kan worden. Juridisch vindt het gvo en hvo zijn basis in de WPO. In art. 46 wordt het karakter van het openbaar onderwijs geschetst als het aandacht hebben voor godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden, de onderkenning van de betekenis van de verscheidenheid daarvan, de toegankelijkheid voor eenieder en de eerbiediging van ieders godsdienst of levensbeschouwing. Art. 50 maakt dit onderwijs mogelijk en art. 51 regelt wie dit onderwijs mag geven. Deze leerkrachten hoeven niet aan de bekwaamheidseisen van de leerkracht primair onderwijs te voldoen (WPO art. 3 lid 2), maar moeten volgens de Wet BIO wel aan bij dit vakgebied nog vast te stellen bekwaamheidseisen voldoen (art. I Wet BIO dat art. 51 WPO aldus wijzigt, evenals art. XII van de Wet BIO die het overgangsrecht regelt). Los van het belang dat de wetgever hecht aan het gvo en hvo menen wij dat – nu wij aan het begin staan van de operatie die moet leiden tot het (nader) borgen van de kwaliteit van het gvo en hvo - nog eens mag worden beklemtoond welk maatschappelijk belang gvo en hvo hebben.

Maatschappelijk belang GVO en HVO – algemeen

Al sinds de Lager Onderwijswet 1920 worden aan ouders het recht en de ruimte geboden voor hun kinderen godsdienstonderwijs te vragen op openbare basisscholen. Later is daaraan de mogelijkheid van humanistisch of levensbeschouwelijk onderwijs (hvo) toegevoegd. In de praktijk is inmiddels naast vooral protestants gvo ook islamitisch gvo een feit. Kortom, gvo en hvo hebben reeds een lange en te koesteren traditie waarvan velen in het basisonderwijs hebben geprofiteerd. Voor gvo en hvo geldt dat ze een bijdrage willen leveren aan de individuele vorming van de betrokken leerlingen en zo bijdragen aan het bevorderen van burgerschap in de Nederlandse samenleving. Om als burger goed te kunnen participeren in de maatschappij is het van belang om kennis van, inzicht in, begrip en gevoel voor de Nederlandse waarden en normen, gebruiken en gewoonten te hebben. In het bijzonder gaat het om de bronnen van de Nederlandse cultuur. Wij doelen hiermee op de joods-christelijke traditie en de humanistische idealen zoals die sinds de Verlichting in ons land vorm kregen, alsmede islam als een hier te lande relatief nieuwe levensbeschouwelijke bron. Hiermee is ook al enigszins - en met de aanwezigheid van islamitische en hindoeïstische medeburgers met nadruk nog actueler – een tweede geheel van doelen gegeven waar gvo en hvo een bijdrage aan willen leveren: de omgang met de pluriformiteit van geloof en levensbeschouwing. Dit vereist het ontwikkelen van een eigen positiebepaling ten opzichte van levensbeschouwelijke zaken en in gedrag waarmaken van waarden als tolerantie, respect, belangstelling en empathie. Door middel van het leergebied geestelijke stromingen wordt dit mede vormgegeven. Aandacht voor geestelijke stromingen komt soms integraal, soms als apart lesuur aan de orde bij de eigen groepsleerkracht. De insteek van dit vak is cognitief, terwijl gvo en hvo als vormingsvak de leerlingen ook op hun affectieve, attitudinale en reflectieve vaardigheden aanspreken. Ideaal gesproken zijn geestelijke stromingen en gvo/hvo complementair aanwezig in het aanbod van de openbare basisschool. Met het ruimte bieden aan gvo en hvo geeft de openbare school ruimte aan het recht van ouders op godsdienstige c.q. levensbeschouwelijke vorming van hun kind in het onderwijs. Met het aanbod van gvo en hvo krijgt het actief pluriforme karakter van de openbare school mede inhoud.

Maatschappelijk belang GVO en HVO – enkele ontwikkelingen

De laatste jaren is er een toenemende politieke en maatschappelijke belangstelling voor ‘normen en waarden’. Het zijn vanzelfsprekend in de eerste plaats de ouders die hierin de belangrijkste verantwoordelijkheid dragen. Wij zijn er echter van overtuigd dat ook het gvo en hvo een bijdrage kunnen en willen leveren aan de morele vorming van kinderen in het basisonderwijs, juist omdat men in de

opvoeding thuis vaak moeite heeft om hier inhoud aan te geven, ook als men het belangrijk vindt. Filosoferen met kinderen, verhalen vertellen, levensbeschouwelijke gespreksvoering met kinderen en creatieve werkvormen zijn geen algemene vaardigheden. In de lessen gvo en hvo wordt geprobeerd bij te dragen aan de godsdienstige c.q. levensbeschouwelijke en daarmee morele vorming van kinderen binnen de hoofdstromen van de betreffende tradities. In de afgelopen decennia valt een tendens van individualisering in de samenleving te bespeuren. Een afname van de sociale cohesie, solidariteit en binding tussen burgers. Een toename van anonimiteit en overlast gevend egoïsme. Zonder positieve kanten als autonomie en zelfbeschikkingsrecht van de individualisering te willen ontkennen, menen wij dat gvo en hvo als (ook) vormingsonderwijs een positieve rol kunnen spelen in het bestrijden van de negatieve aspecten van de individualisering en de binding tussen burgers kunnen versterken. Een andere ontwikkeling is die van feitelijke en normatieve privatisering van religie. Godsdienstige uitingen verdwijnen uit de publieke sfeer en worden vooral in de privé-sfeer beleefd. Dit is niet alleen een feitelijke beweging. Meer en meer lijkt de privatisering een maatschappelijke norm te worden waarop mensen, die wel in de publieke sfeer uiting geven aan hun diepste overtuigingen, veroordelend worden aangesproken. Onderstaande organisaties menen dat het goed zou zijn dat mensen reeds op jonge leeftijd ervan doordrongen raken hoezeer religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen het gedrag van mensen bepalen en dat de inrichting van de samenleving niet los gezien kan worden van haar godsdienstige en levensbeschouwelijke geschiedenis. Het gaat hierbij bovendien om inzicht in vigerende waardesystemen waarin leerlingen ook zelf een rol spelen.

Bekwaamheden voor GVO en HVO

Met deze niet uitputtende opsomming van maatschappelijk belangwekkende onderwerpen en ontwikkelingen is tegelijk het belang aangegeven van de competenties waarover de leerkracht gvo/ hvo dient te beschikken. Die zijn niet gering. In dat licht zien ondergetekenden de komst van de wet BIO als een welkome impuls om de kwaliteit van het gvo en hvo te verbeteren en te borgen. De docent gvo/hvo zal over aantoonbare pedagogisch-didactische competenties moeten beschikken om over bovenstaande onderwerpen met leerlingen in de basisschoolleeftijd sociaal-constructief van gedachten te kunnen wisselen. De docent gvo/hvo moet op een creatieve manier met de leerlingen over godsdienstige, levensbeschouwelijke en morele thema's in gesprek kunnen gaan, waarin ze ook leren van elkaar. Daarnaast zal de docent gvo/hvo moeten beschikken over een gedegen kennis van de eigen overtuiging en van andere levensovertuigingen. Voorts mag verwacht worden dat de docent gvo/hvo een attitude heeft die dienstbaar is aan de versterking van burgerschap, de goede omgang met pluriformiteit, moreel besef, binding tussen burgers en begrip voor uitingen van levensovertuigingen in de publieke sfeer.

Enkele voorwaarden voor een kwalitatieve versterking van de bekwaamheden van leerkrachten GVO en HVO

In het licht van het belang en de stand van zaken van het gvo en hvo in het openbaar onderwijs zijn wij van mening dat alleen aan de kwaliteitseisen van de Wet BIO kan worden voldaan indien in elk geval:

- er overleg komt met betrokkenen over een eventuele aanpassing van het formele en inhoudelijke werkgeverschap binnen de kaders van hetgeen daarover in de WPO (art. 50 en 51) wordt gezegd,
- er een landelijke structuur komt die de inbedding vormt voor bijvoorbeeld het dossierbeheer, de nascholingsreis (en de financiering daarvan) van deze leerkrachten,
- aanpassing plaats vindt van de financieringsstructuur middels landelijke financieringsregels, omdat de huidige wijze van financiering onvoldoende zekerheid geeft voor het gvo en hvo en rechtsongelijkheid met zich brengt,
- er overleg komt over een beroepsprofiel, opgevat als geheel van bekwaamheidseisen
- er in het verlengde van het beroepsprofiel overleg komt over de opleidingseisen voor dit beroep en
- er met het oog op dit beroepsprofiel financiën beschikbaar gesteld worden om – met hulp van het SBL – één en ander met voortvarendheid aan te vatten door onderstaande samenwerkende organisaties:

Het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO),

drs. W.J. Deetman

Deze verklaring is mede opgesteld namens de volgende organisaties en personen:

Het HVO (Humanistisch vormingsonderwijs)	dhr. N. Stuij (directeur)
De stichting IKOS (Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken)	drs. L. Jansen (secretaris)
De Protestantse Kerk in Nederland	dr. B. Plaisier (scriba)
De Besturenraad	mr. H. Strietman (directeur)
De NKS (Nederlandse Katholieke Schoolraad)	drs. B.M. Janssen (voorzitter)
De ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie)	ir. S. Benayad (bestuursvoorzitter)
Het Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs	prof. dr. R.A.P. Tielman (voorzitter)
De VOS/ABB	mr. N.Ph. Geelkerken (directeur)
De VOO (Vereniging voor Openbaar Onderwijs)	dhr. R. Limper (directeur)
De vereniging VBS (Verenigde Bijzondere Scholen)	mr. S.J. Steen (directeur)
De AOb (Algemene Onderwijsbond)	drs. W.T.G. Dresscher (voorzitter)
De OCNV (Onderwijsbond CNV)	mw. drs. M. Barth (voorzitter)

Bijlage 7   Brief organisaties oktober 2006

2 oktober 2006

CIO Plen. 06142/JZ/cvs
Plenair

G/HVO

AANTEKENEN

Aan de Minister van Onderwijs, Cultuur
en Wetenschappen,
Mw. M.J.A. van der Hoeven
Postbus 16375
2500 BJ DEN HAAG

Excellentie,

In uw overleg met een delegatie van de 14 organisaties tellende samenwerkingscoalitie over het Godsdienstig en Humanistische Vormingsonderwijs (hier: G/HVO)¹⁶⁸ op openbare basisscholen van 7 sept. jl. heeft u aangegeven dat u de personele lasten van desbetreffende leerkrachten principieel niet wilt bekostigen. Volgens informatie van uw departement kan de Tweede Kamer pas enkele dagen voor de behandeling van de begroting van OCW – gepland op 11 en 12 oktober as. – een brief van u over dit standpunt tegemoet zien. Graag hadden wij onze reactie opgesteld na van uw schrijven kennis genomen te hebben, maar omdat het kort dag wordt, reageren wij op basis van hetgeen wij reeds van u vernomen hebben. Zo hopen we u en de Kamer bijtijds te informeren over het standpunt van de zendende instanties zodat u tijdens die begrotingsbehandeling goed bent geïnformeerd over wat uw stellingname betekent voor de kerkgenootschappen en de genootschappen op geestelijke grondslag. Wij baseren ons daarbij op het door uw adviseur, mw. M. Zandstra, als zakelijk correct geaccordeerde verslag van het genoemde overleg op 7 september jl. en de mondelinge toelichting van onze woordvoerders uit de samenwerkingscoalitie (zie: Bijlage I).

Personele lasten G/HVO docenten

U heeft tijdens het overleg aangegeven dat u het dragen van de personele lasten van het G/HVO op openbare basisscholen geen taak van de rijksoverheid acht, ook al stelt diezelfde rijksoverheid via de Wet Beroepen in het Onderwijs (Wet BIO) bekwaamheidseisen aan deze leerkrachten. U wijst de kerkgenootschappen en de genootschappen op geestelijke grondslag aan als de instanties die met die personele kosten wel redelijkerwijs zouden mogen worden belast.

Werkgeverschap

In de wetsartikelen 50 en 51 van de WPO wordt van werkgeverschap niet gesproken: de openbare school zelf is gastheer, het kerkgenootschap of het genootschap op geestelijke grondslag is de zendende instantie, maar de werkgever is niet nader genoemd.

Wij willen uw aandacht vestigen op de aard van onze verantwoordelijkheid voor het G/HVO. Kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag zijn zendende instanties, maar treden *de facto* daarbij ook in veel gevallen als een soort werkgever op, hetgeen (historisch) wel verklaarbaar is, maar onzes inziens niet meer houdbaar.

Degenen die in kerken en genootschappen verantwoordelijk zijn voor de aanstelling van een docent, zijn meestal vrijwilligers. Docenten zijn daarmee als werknemer onvoldoende beschermd.

---

¹⁶⁸ De wettelijke term luidt: 'godsdienstonderwijs en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs'. Wij hanteren de meer gangbare term 'Godsdienstig en Humanistisch Vormingsonderwijs' (G/HVO).

Nu de wetgever met de Wet BIO ook aan deze docenten professionele eisen gaat stellen, is het moment gekomen om een einde te maken aan de diversiteit van lokale modellen, opdat een uniforme regeling mogelijk wordt. Dat daarvoor enige centralisatie in de organisatie nodig zal zijn, verschillen wij blijkens ons overleg op 7 september jl., niet van mening. U gaf aan ons tijdelijk op dat punt én op het punt van scholing van deze leerkrachten tegemoet te willen komen. Wij zijn daar blij mee.

Onze taak als zendende instanties

Als zendende instanties beoordelen wij of de betreffende docent namens onze levensbeschouwelijke of geloofsgemeenschappen dit onderwijs mag verzorgen. Over het opleidingsniveau van onze docenten bestaan wat betreft de kerken nu geen bindende voorwaarden. Er zijn wel landelijke gedragslijnen, maar omdat (met name) kerken veelal plaatselijk bepalen wie zij zelf geschikt achten, wordt in de huidige praktijk van deze gedragslijn meer dan eens afgeweken. Gezien het vaak vrijwillige karakter van dit onderwijs vallen er ook weinig eisen te stellen. Met het van kracht worden van de Wet BIO blijft onze kerntaak als zendende instanties staan. Wij zullen blijven bepalen wie er namens ons genootschap gerechtigd is dit onderwijs te verzorgen. Over de onderwijskwaliteiten van de docenten en over de vereisten die verbonden zijn aan het werknemerschap van de docent, hebben wij niet per definitie expertise als bedoeld of verondersteld in de Wet BIO.

Nu is met het van kracht worden van de Wet BIO een professionalisering vereist die de gegroeide praktijk als hierboven geschetst verre te buiten en te boven gaat.

Advies Onderwijsraad – landelijke werkgever

U heeft de Onderwijsraad laten onderzoeken of een aanstelling van G/HVO-docenten aan de openbare basisschool mogelijk zou zijn. De Onderwijsraad gaf aan¹⁶⁹ dat dit in principe wel zou kunnen, maar dat dit praktisch minder wenselijk zou zijn. Vandaar de suggestie om bijvoorbeeld een landelijke werkgeversorganisatie in het leven te roepen. Daarover kunnen wij vanuit ons project ‘Duurzaam G/HVO’ uitgewerkte voorstellen doen, die op consensus van ons als zendende instanties en van de overige betrokken organisaties zoals de bonden en het openbaar onderwijs kunnen rekenen. Dit project werd overigens op instigatie van de Kamer bij amendement op de OCW-begroting van 2006 door de wetgever mogelijk gemaakt¹⁷⁰. Ons lijkt dat een dergelijke landelijke werkgever van G/HVO zélf over middelen moet beschikken om mensen aan te stellen. De overheid heeft hiervoor regels gesteld en moet uitvoering van deze regels ook zelf mogelijk maken. Dat het voor lagere overheden soms nu nog een bovenwettelijke mogelijkheid (en helaas in afnemende mate praktijk) is om subsidies voor het G/HVO¹⁷¹ te verstrekken, geeft aan dat de rijksoverheid zich in dezen geen principiële beperkingen hoeft op te leggen. Omdat alle stromingen gelijkelijk behandeld worden is ook de scheiding van kerk en staat gewaarborgd.

Kwaliteitsslag of nekslag?

In uw voorstel is de docent voor zijn betaling afhankelijk van de gunst van de kerken en de genootschappen op geestelijke grondslag. Het laat zich denken dat dit in de praktijk betekent dat wij landelijk slechts een handvol formatieplaatsen zouden kunnen bekostigen. Onze reeds in 2004 geuite vrees¹⁷² dat de Wet BIO niet een kwali-

¹⁶⁹ In zijn advies: *Dienstverband, godsdienst en de openbare school – Over de aanstelling van de leraren godsdienst en levensbeschouwelijke vorming op de openbare school*, 31 maart 2006, nr. 20060113/859.

¹⁷⁰ *Amendement om geld beschikbaar te stellen voor een kwaliteitsslag t.a.v. bekwaamheidseisen leraren godsdienst en levensbeschouwing*, Kamerstuk 2005-2006, 30300 VIII, nr.113, ingediend door Kraneveldt (LPF), mede ondertekend door De Vries (CDA), Slob (CU), Van der Vlies (SGP), Balemans (VVD) en Eijssink (PvdA).

¹⁷¹ Subsidies die deels worden ingezet als vergoeding voor docenten, maar niet als regulier salaris kunnen worden aangemerkt.

¹⁷² Brief CIO, dd. 12 juli 2004.

teitsslag, maar een nekslag voor dit onderwijs zou zijn, wordt dan bewaarheid.

Wij hopen met deze brief ons standpunt voldoende te hebben toegelicht.

Met de meeste hoogachting,

CIO (Interkerkelijk Contact in Overheidszaken) W. Deetman (voorzitter)

HVO (Humanistisch Vormingsonderwijs)	N. Stuij (directeur)
HV (Humanistisch Verbond)	R. Zunderdorp (voorzitter)
CMO (Contactorgaan Moslims en Overheid)	A. Tonca (voorzitter)
ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie)	S. Benayad (bestuursvoorzitter)
SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond)	I. Spalburg (directeur)
IKOS (Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken)	L. Jansen (secretaris)
PKN (Protestantse Kerk in Nederland)	ds. B. Plaisier (scriba)
RKK (Rooms-Katholieke Kerk)	mgr. E. de Jong (bisschop referent)

Mede ondersteund door de Algemene Onderwijsbond, de Besturenraad, het Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs, de Hindoe Raad Nederland, het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, de Nederlandse Katholieke Schoolraad, de Landelijke Vereniging Humanistisch Vormingsonderwijs, de Onderwijsbond CNV, de Verenigde Bijzondere Scholen/Nederlandse Algemeen Bijzondere Schoolraad, de Vereniging voor Openbaar Onderwijs en de VOS/ABB (Vereniging van Openbare en Algemeen Toegankelijke Scholen).

c.c. Presidium van de Tweede Kamer

Bijlage I - Verslag overleg 7 september 2006 Minister OCW en delegatie van samenwerkende organisaties 'Duurzaam Godsdienstig en Humanistisch Vormingsonderwijs'

Aanwezig:

- *Ministerie OCW*: Minister mw. v.d. Hoeven, mw. Zandstra (PO) en dhr. Dingemans (WJZ).
- *Namens samenwerkende organisaties*: Dhr. Zuidwijk (CIO), mw. Kuyk (PKN), dhr. Tielman (CBOO), dhr. Huijsloot (VOS/ABB), dhr. Bos (Besturenraad).

Inleiding

De minister memoreert enkele hoofdpunten uit de geschiedenis van dit dossier en realiseert zich dat de teruggang van het aantal leerkrachten G/HVO zich het laatste decennium heeft verhevigd, vooral door afnemende bekostiging door gemeenten. Thans ligt er een advies van de Onderwijsraad van eind maart 2006 waarover ze voornemens is in het najaar aan de Kamers haar beleidsstandpunt mee te delen. Ter voorbereiding daarop is een gesprek geweest met de VNG en vindt thans een gesprek plaats met vertegenwoordigers van genoemde samenwerkende organisaties uit het middenveld.

Benoembaarheid en rijksbekostiging

Het gaat haar om twee punten. Ten eerst gaat het om de wettelijke mogelijkheid om leraren G/HVO te benoemen op openbare scholen en om wat de Onderwijsraad daarover adviseert. De samenwerkende organisaties en de minister zijn het erover eens dat een eventuele aanstelling van de G/HVO-docenten op afzonderlijke openbare basisscholen niet praktisch is en dat – conform het advies van de Onderwijsraad – het te verkiezen is dat vanuit één landelijke organisatie gewerkt zou worden. Ten tweede is er het punt van de wens tot landelijke financiering van de personele kosten. De minister geeft aan deze wens niet te willen honoreren. Zij wil de samenwerkende organisaties wel (tijdelijk) tegemoet komen op het gebied van de organisatie en de scholing. Wat betreft de organisatie zal een soort landelijke ‘(uitzend)organisatie’ in het leven moeten worden geroepen. En om het kwalitatieve niveau van het beroep in het kader van de wet BiO te borgen zal scholing geregeld moeten zijn.

Stel: rijksbekostiging

De minister merkt op dat zij eventuele financiering uit de lumpsum heeft laten uitzoeken, mede omdat de Onderwijsraad dit in zijn advies als optie voorstelt. Zij is tot de conclusie gekomen dat financiering van de G/HVO lessen uit de eigen lumpsum geen begaanbare weg is en dat een eventuele bekostiging alleen uit andere, additionele middelen zou kunnen. Organisaties en minister zijn het daarover eens.

Gedachtewisseling

Desgevraagd noemt de minister haar argumenten tegen rijksfinanciering van de personele kosten. Zij ziet het G/HVO als een recht van ouders jegens openbare scholen en niet jegens de overheid. Het onderwijs maakt geen deel uit van de openbare school en de verantwoordelijkheid daarvoor ligt volgens haar volledig bij de zendende instanties. De duplex-orde-vergelijking met justitie en defensie gaat volgens haar niet op, omdat er daar in tegenstelling tot het onderwijs geen sprake is van een onderscheid tussen openbare en bijzondere instellingen. Zij meent ook dat rijksbekostiging zou tornen aan het stelsel van openbaar en bijzonder onderwijs en zij wil het bestel niet wijzigen.

De samenwerkende organisaties en de minister zijn het erover eens dat voor een eventuele rijksbekostiging een wetswijziging nodig zou zijn. De minister wil een dergelijke wetswijziging niet initiëren, niet zozeer vanwege praktische bezwaren, zoals fluctuaties in de (eventuele) vraag en de navenante wisselingen in de financiering, maar veeleer op grond van de principiële stellingname dat zij de personele kosten de verantwoordelijkheid acht van de zendende genootschappen op geestelijke grondslag. Het feit dat die bij teruglopende gemeentelijke subsidies niet in staat zijn deze leerkrachten te betalen conform de professionele eisen die thans met de Wet BiO door de rijksoverheid worden gesteld doet daar volgens de minister niet aan af. De minister geeft de suggestie dat de genootschappen een en ander dan misschien anders moeten organiseren. De opmerking dat bij gelijkblijvend bestel en financie-

ring de organisaties voor bijzonder onderwijs geen bezwaar zouden hebben tegen rijksbekostiging, neemt de minister voor kennisgeving aan. Bij de suggestie van een of andere vorm van cofinanciering merkt zij op dat ze haar voorstel voor een tijdelijke bijdrage in scholing en organisatie als zodanig opvat.

Tenslotte

De organisaties danken de minister voor haar toezeggingen op het gebied van scholing en organisatie. Ze spreken ook hun teleurstelling uit over de weigering van de minister om over te gaan tot rijksbekostiging van de personele kosten. De minister deelt mee de Kamers spoedig op de hoogte te zullen stellen van haar standpunt. Afgesproken wordt dat verder op ambtelijk niveau de punten van scholing en organisatie ter hand zullen worden genomen.

Bijlage 8 Brief aan Voorzitter Tweede Kamer 11-07-2007

CIO • Interkerkelijk Contact in Overheidszaken

< Schakel tussen overheid en kerken >

Utrecht	11 juli 2007	De Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
uw kermerk		Postbus 20018
oms kenmerk	CIO Plen. 07096/JZ/la	2500 EA Den Haag
afdeling	Plenair	
onderwerp	godsdienst- en humanistisch vormingsonderwijs (G/HVO) en de Wet BIO	

bezoekadres
Biltsmaat 121

postadres
Postbus 13049
3507 LA Utrecht

telefoon
030 232 69 28 (25)
013 466 21 83

fax
030 233 46 01

e-mail
JZuijdwijk@rkk.nl
S.C.v.Bijsterveld@uvt.nl
ConnyvS@zkk.nl

homepage
www.cioweb.nl

Geachte leden van de Tweede Kamer,

Onderstaande organisaties hebben kennis genomen van het wetgevingsoverleg op 27 juni jl. tussen u en de staatssecretaris voor Primair Onderwijs, mw. S.A.M. Dijkema. In dat overleg informeerde CDA-Kamerlid J.J. van Dijk naar de stand van zaken over de uitvoering van de motie-De Vries (no. 30800 VII, nr. 29). De staatssecretaris gaf daarbij aan met ons als betrokken organisaties *'in gesprek te zijn'* en *'eerst met de organisaties zelf overeenstemming te willen bereiken'* voordat zij u een brief over de kwestie zou sturen.

Dit antwoord heeft de organisaties bevreemd. Op 5 juni heeft inderdaad het door de staatssecretaris gememoreerde gesprek plaatsgevonden. Tijdens dat gesprek hebben wij onze teleurstelling uitgesproken over de opstelling van de staatssecretaris om niet tot structurele financiering van de salarissen van leraren G/HVO over te gaan. Deze teleurstelling is reeds op 15 juni bevestigd met het verzoek aan de staatssecretaris haar standpunt te herzien (zie bijlage). Daarna is echter geen overleg meer gevoerd.

Uit de brief van 2 juli (PO/KO/2007/27030) maken wij op dat de staatssecretaris niet bereid is haar standpunt te herzien. Bij dat standpunt tekenen wij onze aarzeling aan over het nut van haar aanbod om gedurende enkele jaren € 700.000,- beschikbaar te stellen voor scholingseisen en de landelijke organisatie. Die aarzeling is gebaseerd op de overweging dat wij inspanningen op deze terreinen niet los kunnen zien van het perspectief voor (potentiële) leerkrachten G/HVO op een onderwijsconform salaris. Wij menen dat zo'n perspectief een voorwaarde is voor een duurzame toepassing en handhaving van de Wet BIO voor deze beroepsgroep.

Wij verzoeken daarom de Kamer zich sterk te blijven maken voor het uitvoeren van de genoemde motie-De Vries en voor het beschikbaar stellen van middelen voor structurele rijksbekostiging van de leerkrachten G/HVO alsmede voor de

aanloopkosten van een duurzame organisatie daarvan. Wij zijn altijd bereid om in nader overleg met de staatssecretaris te komen tot een acceptabele realisatie van deze bekostiging.

Hopend u voldoende geïnformeerd te hebben,

verblijf ik,

met de meeste hoogachting,

drs. W.J. Deetman,
voorzitter Interkerkelijk Contact in Overheidszaken

De samenwerkende organisaties zijn: het **CIO** (Interkerkelijk Contact in Overheidszaken); het **HVO** (Humanistisch Vormingsonderwijs); het **HV** (Humanistisch Verbond); het **CMO** (Contactorgaan Moslims en Overheid); de **ISBO** (Islamitische Scholen Besturen Organisatie); de **SPIOR** (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond); het **IKOS** (Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken); de **PKN** (Protestantse Kerk in Nederland); de **RKK** (Rooms Katholieke Kerk); de **AOB** (Algemene Onderwijsbond); de **Besturenraad**; het **CBOO** (Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs), de **Hindoe Raad Nederland**, het **NIK** (Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap), de **NKSR** (Nederlandse Katholieke Schoolraad), de **LVHVO** (Landelijke Vereniging Humanistisch Vormingsonderwijs), de **Onderwijsbond CNV**, de **VBS/NABS** (Vereniging Bijzondere Scholen/ Nederlandse Algemeen Bijzondere Schoolraad), de **VOO** (Vereniging Openbaar Onderwijs) en de **VOS/ABB** (Vereniging van Openbare en Algemeen Toegankelijke Scholen).

Bijlage 9 Petitie rijksbekostiging 25-11-2008

25 November 2008

Petitie rijksbekostiging leraren G/HVO

Wie A zegt moet ook B zeggen

Aan de vaste commissie voor Onderwijs
van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Hooggeachte dames en heren,

De Samenwerkende organisaties constateren dat

- het ruimte bieden voor het volgen van Godsdienstig en Humanistisch Vormingsonderwijs (G/HVO) op openbare basisscholen mede vorm geeft aan het pluriforme karakter van het openbaar onderwijs en bijdraagt aan het bevorderen van burgerschap in de Nederlandse samenleving;
- het moet gaan om kwalitatief hoogwaardig onderwijs, waarop terecht de wet BIO van toepassing is verklaard;
- zonder rijksbekostiging het van kracht worden van de Wet BIO echter als effect zal hebben dat het GVO en HVO de facto op de openbare basisscholen een dode letter wordt in de wet;
- uw Kamer na het tot stand komen van de wet BIO al enkele stappen heeft gezet om tot structurele bekostiging te komen;
- uw Kamer bij de vorige begrotingsbehandeling een amendement heeft aangenomen dat het mogelijk heeft gemaakt het G/HVO te voorzien van een kwaliteitsimpuls;
- kwaliteitsverhoging echter niet beklijft, als de noodzakelijke randvoorwaarden ontbreken;
- er geen (grond)wettelijke bezwaren bestaan tegen rijksbekostiging.¹

en verzoeken de Tweede Kamer

- structurele financiering van leraren Godsdienstig en Humanistisch Vormingsonderwijs op openbare basisscholen op te nemen in de begroting van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, zodat dit onderwijs behouden blijft, aan kwaliteit wint en de wet BIO voor de groep betrokken leerkrachten daadwerkelijk kan worden uitgevoerd.

Namens de samenwerkende organisaties,

R. Limper
Directeur VOO

---

¹ Onderzoek 'Dienstverband, Godsdienst en de Openbare School', Onderwijsraad, maart 2008

Overzicht samenwerkende organisaties :

het **CIO** (Interkerkelijk Contact in Overheidszaken)

Stichting HVO (Humanistisch Vormingsonderwijs)

het **HV** (Humanistisch Verbond)

het **CMO** (Contactorgaan Moslims en Overheid)

de **ISBO** (Islamitische Scholen Besturen Organisatie)

de **SPIOR** (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond)

het **IKOS** (Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken)

de **PKN** (Protestantse Kerk in Nederland)

de **RKK** (Rooms Katholieke Kerk)

de **AOb** (Algemene Onderwijsbond)

de **Besturenraad**

het **CBOO** (Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs)

de **Hindoe Raad Nederland**

het **NIK** (Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap)

de **LVHVO** (Landelijke Vereniging Humanistisch Vormingsonderwijs)

CNV Onderwijs

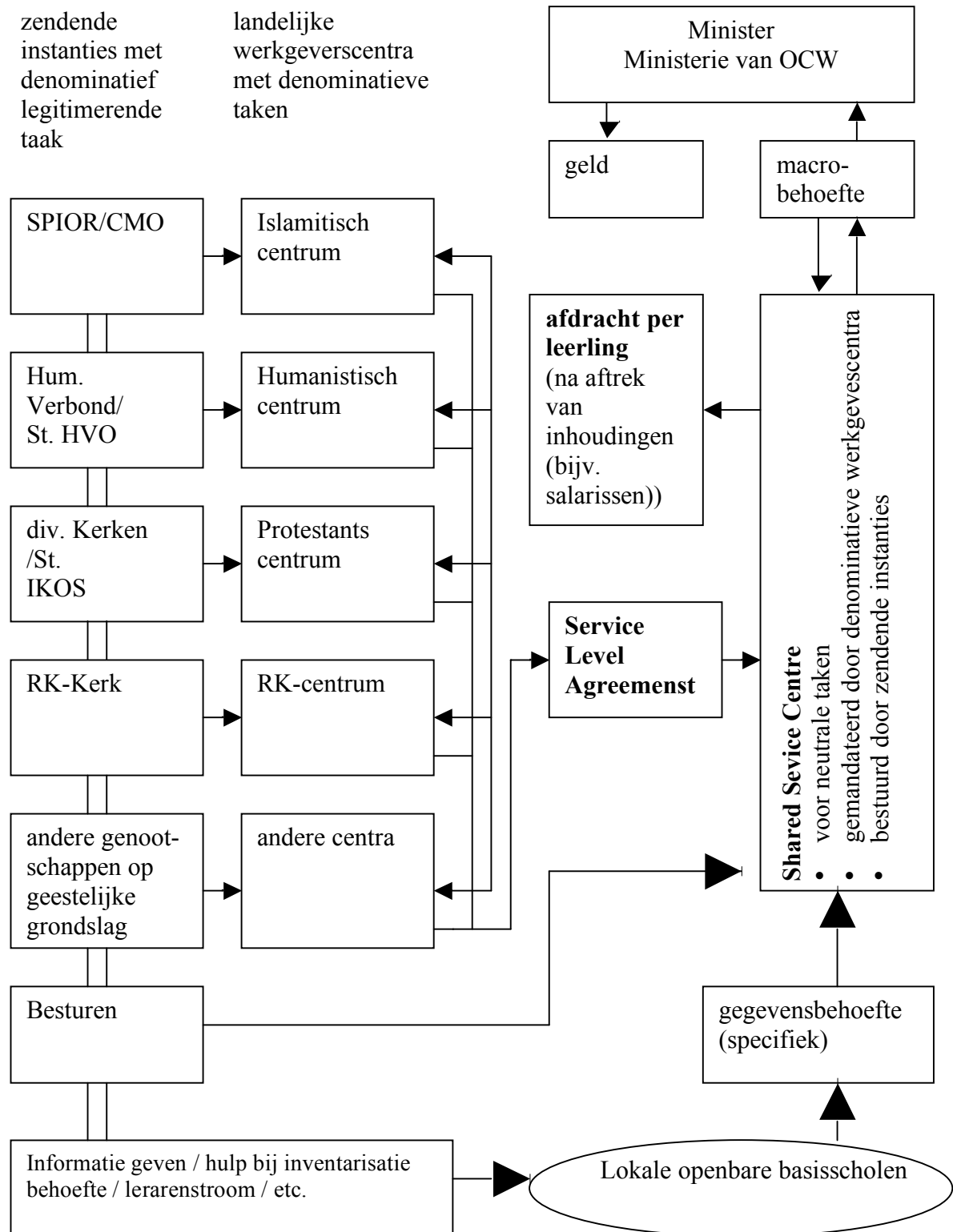
de **VBS/NABS** (Vereniging Bijzondere Scholen/ Nederlandse Algemeen Bijzondere Schoolraad)

de **VOO** (Vereniging Openbaar Onderwijs)

de **VOS/ABB** (Vereniging van Openbare en Algemeen Toegankelijke Scholen).

de **Humanistische Alliantie**

Bijlage 10 Blauwdruk organisatiestructuur¹⁷³

¹⁷³ 'Vijfde schets taakverdeling G/HVO, oorspronkelijke versie 2006' in: Dienstencentrum G/HVO, N. Stuij en J. Beier, 'Duurzaam G/HVO op de openbare basisschool'. Invoeringsplan (10 maart 2009) 20.

Bijlage 11 informatiebrief scholen

Aan

Alle besturen en directies van openbare basisscholen

CC

GMR's en MR's van openbare basisscholen
leraren GVO en HVO
uitvoerende organisaties GVO/HVO

Betreft

Godsdienstig en Humanistisch VormingsOnderwijs (GVO/HVO) vanaf 2009/2010

Utrecht, 13 maart 2009

Geachte mevrouw, mijnheer,

Rijksfinanciering voor het godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs (GVO/HVO) vanaf 1 augustus 2009

Op 18 december 2008 heeft de Tweede Kamer een amendement op de begroting van het Ministerie van OCW aangenomen dat rijksfinanciering van het GVO/HVO mogelijk maakt per 1 augustus 2009. Per schooljaar is hiervoor een bedrag van 10 miljoen euro gereserveerd.

Het zijn de organisaties van humanistische, protestantse, islamitische, katholieke, hindoeïstische en joodse huize die het GVO/HVO mogelijk maken. In deze brief informeren de genoemde organisaties u over de mogelijkheden om GVO/HVO op uw school (scholen) te laten aanbieden met betrekking tot het komende schooljaar (2009/2010). Als gevolg van de landelijke financiering verandert namelijk een aantal zaken ten aanzien van de organisatie van het GVO/HVO.¹⁷⁴

1. Eén loket voor de scholen

Door de komst van de landelijke financiering creëren de uitvoerende organisaties van GVO en HVO een gezamenlijk en centraal loket voor de scholen: het Dienstencentrum G/HVO. Bij dit centrale loket kan GVO/HVO voortaan worden aangevraagd. Tevens beslist het Dienstencentrum G/HVO over de toewijzing van de ingediende aanvragen.

Daarnaast zal elk van de uitvoerende G/HVO-organisaties werkgever worden voor haar eigen leraren GVO of HVO. Dat wil zeggen, elk van deze organisaties bepaalt zelf welke leraar GVO of HVO aan welke school wordt gekoppeld evenals dat zij ook de inhoud van de lessen zelf blijven bepalen. Het Dienstencentrum G/HVO verzorgt enkel de gezamenlijke, denominatief neutrale taken.

Vanwege de gewenste neutraliteit van de openbare school wordt de organisatie van het GVO/HVO verzorgd door de eerder genoemde organisaties. De rol van de school ten opzichte van GVO/HVO is die van gastheer (een plek voor GVO/HVO in het lesrooster en een verwarmd en verlicht lokaal), waarmee de GVO/HVO-organisaties vanzelfsprekend een goede samenwerkingsrelatie willen (blijven) onderhouden. Tevens verzoeken wij de scholen ons te helpen bij het inventariseren van de behoefte naar GVO/HVO onder de ouders.

2. Mogelijkheden en onmogelijkheden met 10 miljoen euro

Het bedrag van 10 miljoen euro lijkt toereikend om het huidige aantal groepen dat GVO/HVO ontvangt te continueren. Wellicht is zelfs een beperkte groei mogelijk van het aantal groepen dat GVO/HVO kan

---

¹⁷⁴ meer achtergrondinformatie over GVO en HVO, wat het is, welke de wettelijke basis is, hoe de financiering van de leraren is veranderd, kunt u lezen op onze website www.gvoenhvo.nl

ontvangen. Het bedrag kan echter onvoldoende blijken om de vraag naar GVO/HVO volledig te dekken. Daarom is door de gezamenlijke GVO/HVO-organisaties de keuze gemaakt om in eerste instantie *voorrang te geven aan de aanvragen van scholen waar ook het huidige schooljaar (2008/2009) reeds GVO/HVO wordt verzorgd.*

In bijlage 1 treft u de specifieke regels aan voor de aanvraag van GVO/HVO in 2009/2010. In de bijlage erna treft u het aanvraagformulier voor GVO/HVO in 2009/2010 aan. In bijlage 3 is een modelbrief ten behoeve van de inventarisatie onder de ouders (verzorgers) opgenomen. Deze kan door elke school op maat worden aangepast en als basis dienen bij de inventarisatie onder de ouders naar hun behoefte en voorkeur voor GVO of HVO. In bijlage 4 is een model inventarisatieformulier, in te vullen door de ouders (verzorgers), opgenomen. Ook deze brief kan op maat worden aangepast.

3. Nadere informatie

Wij kunnen ons voorstellen dat er nog vele vragen leven bij u. Hiervoor verwijzen wij naar onze website en ons e-mail-adres:

Dienstencentrum G/HVO
website : www.gvoenhvo.nl
e-mailadres : info@gvoenhvo.nl

Uw aanvraagformulier kunt u opsturen middels de meegeleverde retourenveloppe.

Wij hopen dat we erin slagen een goede samenwerkingsrelatie met u te behouden dan wel op te bouwen.

Met vriendelijke groet,
namens de gezamenlijke uitvoerende organisaties van GVO en HVO

J.P. de Vries
voorzitter bestuur Dienstencentrum G/HVO

uitvoerende organisaties van GVO en HVO (per 1 maart 2009):
Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO-O i.s.m. IKOS, protestants veld)
Humanistisch VormingsOnderwijs (HVO, humanistisch veld)
Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO, islamitisch veld)
Rooms-Katholieke Kerk Nederland (RKK, katholiek veld)
Hindoeraad Nederland (HRN, hindoeïstisch veld)
Joodse kerkgenootschappen (joods veld)

Bijlage 12 Modelbrief voor ouders

MODEL

Brief voor ouders, door school zelf op maat aan te passen

(elektronisch beschikbaar via www.gvoenhvo.nl)

Godsdienstig en Humanistisch Vormingsonderwijs (GVO/HVO)

Aanmeldingsformulier voor ouders / verzorgers

Geachte heer, mevrouw,

Op onze school bestaat de mogelijkheid dat uw kind (kinderen) het komende schooljaar het vrijwillige keuzevak godsdienstig of humanistisch vormingsonderwijs (resp. GVO of HVO) kan (kunnen) volgen.

GVO en HVO bieden de leerlingen een mogelijkheid te werken aan hun eigen levens-beschouwelijke vorming. Het biedt ouders (verzorgers) een extra kans hun kind kennis te laten maken met een bepaalde levensovertuiging dan wel deze zelf te laten ontwikkelen op een manier die aansluit bij uw eigen (levensbeschouwelijke) voorkeur.

GVO en HVO vallen niet onder de verantwoordelijkheid van de openbare school en de lessen worden dan ook niet door onze eigen groepsleerkrachten verzorgd, maar door vakleerkrachten van de GVO- en HVO-organisaties. Onze school is dus gastheer voor GVO/HVO. De lessen vinden 1 x per week binnen schooltijd plaats, duren 3 kwartier en zijn voor u kosteloos.

Indien u uw kind (kinderen) wilt laten deelnemen, vragen wij u dit aanmeldingsformulier in te vullen en in te leveren bij

..... (groepsleerkracht / leraar G/HVO / administratie school)
en wel vóór .....(datum)

In onze school kunnen wij de volgende vormen van GVO of HVO aanbieden:

(door school zelf te preciseren)

- protestants-christelijk vormingsonderwijs (PC)
- humanistisch vormingsonderwijs (HVO)
- islamitisch vormingsonderwijs (IVO)
- rooms-katholiek vormingsonderwijs (RK)
- hindoeïstisch vormingsonderwijs (HIN)
- joods vormingsonderwijs (JOODS)
- combinatie van ....

Voorbehoud: het doorgaan van de lessen G/HVO is wel afhankelijk van de belangstelling.

Meer informatie over het GVO en HVO kunt u vinden op de website www.gvoenhvo.nl

Met vriendelijke groet,

..... (naam directeur)

Directeur OBS .....

MODEL

Aanmeldingsformulier ouders, door school zelf op maat aan te passen
(elektronisch beschikbaar via www.gvoenhvo.nl)

Godsdienstig en Humanistisch Vormingsonderwijs (GVO/HVO)
Aanmeldingsformulier 2009/2010 voor ouders en verzorgers

Hierbij geeft

naam ouder (verzorger) : .....

adres : .....

postcode : ..... woonplaats : .....

de volgende kinderen op voor deelname aan GVO of HVO in het schooljaar

2009/2010 op de ..... (naam school):

deelnemende kinderen	is leerling van groep	gewenste levensbeschouwelijke richting (kiezen uit PC / HVO / IVO / RK / HIN / JOODS / anders, te weten ...)

Handtekening

.....

**Bijlage 13   Overzicht van lokale initiatieven islamitisch
godsdienstonderwijs¹⁷⁵**

Gemeente	School	leerjaren	aantal leerlingen
Zaandam	OBS Het Eiland	7	81
Bodegraven	OBS 't Vogelnest	3 t/m 8	26
Den Haag	OBS Prinses Marijke	5,6	20
Vlaardingen	Vlaardingse dagschool Erasmus	6,7,8	25
	OBS De Wereldwijzer	6,7,8	59
	SO/VSO Erica	8	16
	OBS De Klinker	6,7,8	17
	OBS De Prisma	6,7,8	13
	OBS Holy Klimop	6,7,8	10
	OBS Holy Het Breinpaleis	7	4
	SBO De Kameleon	8	7
	OBS Holy De Singel	6,7,8	8
Ulvenhout	OBS De Klokkebei	8	33
Venlo	Stichting Akkoord! po	3 t/m 8	87
Eerbeek	OBS Cornelis Jetses	7,8	9
	OBS Johanna Huiskamp	7,8	3
	OBS Jan Ligthart	7,8	10
Deventer	OBS De Wizard	7,8	7

¹⁷⁵ Overzicht gebaseerd op inventarislijst <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

**Bijlage 14   Totaaloverzicht aanvraag islamitisch godsdienstonderwijs
'09/'10¹⁷⁶**

Gemeente	School	Groep	Aantal ll
Rotterdam			
1	Babylon, Taalschool	5 t/m 8	48
2	Jan Prins	3 t/m 8	36
3	Charlois	3 t/m 8	85
4	Globe, De	3 t/m 8	55
5	Over de Slinge	3 t/m 8	33
6	Boog, De	3 t/m 8	26
7	Driehoek, De	3 t/m 8	52
8	Finlandia	3 t/m 8	28
9	Korf, De	3 t/m 8	42
10	Vierambacht, De	2 t/m 8	181
11	Akkers, De	3 t/m 8	39
12	Blijvliet	3 t/m 8	14
13	Bloemhof	3 t/m 8	151
14	Dukdalf, De	3 t/m 8	27
15	Nelson Mandela	3 t/m 8	67
16	Schalm, De	3 t/m 8	25
17	Wilgenstam, De	3 t/m 6	24
18	Notenkraker	3 t/m 8	38
19	Prisma, 't	3 t/m 8	42
20	Tuimelaar	3 t/m 8	7
21	Kubus, De	3 t/m 8	8
22	Esch, De	3 t/m 8	26
23	Waaier, De	1 t/m 7	38
24	Combinatie '70	3 t/m 8	64
25	Klimop, De	3 t/m 8	105
26	Margriet, De	3 t/m 6	53
27	Zonnekorf	4 t/m 8	52
28	De Pijler	3 t/m 8	6
29	Fridjtof Nansen		7
30	Prins Alexander	3 t/m 8	17
31	Openluchtschool	3 t/m 8	12
32	Mytylschool de Brug	3 t/m 8	11
Lelystad			
33	De Vuurtoren	2 t/m 8	65
34	De Optimist	2 t/m 8	114
35	De Brink	1 t/m 8	33

¹⁷⁶ Overzicht gebaseerd op inventarislijst <http://www.gvoenhvo.nl/doelgroepen/scholen-schoolbesturen/welkom/goedgekeurde-ghvo-lessen.html> (13-08-2009).

Emmeloord				
36	Koninging Juliana	5 t/m 8		15
Vlaardingen				
37	Dagschool Erasmus	6 t/m 8		24
38	De Wereldwijzer	6 t/m 8		59
39	Erica	8		16
40	De Klinker	6 t/m 8		17
41	De Prisma	6 t/m 8		13
42	Holy Klimop	6 t/m 8		10
43	Holy Het Breinpaleis	7		4
44	Holy de Singel	6 t/m 8		8
45	De Kameleon	8		7
Harderwijk				
46	De Delta	6 t/m 8		30
Lexmond				
47	Prinses Wilhelminaschool	7,8		28
Ulvenhout				
48	De Klokkenbei	8		42
Tilburg				
49	De Sleutel	6		15
Venlo				
50	Stichting Akkoord	3 t/m 8		174
Eerbeek				
51	Cornelis Jetses	7,8		9
52	Johanna Huiskamp	7,8		2
53	Jan Ligthart	7,8		12
Deventer				
54	De Snippeling	7,8		15
55	Het Mozaiek	7,8		10
56	Borgloschool	7,8		10
57	De Wizard	7,8		10
De Haag				
58	Prinses Marijke	5,6		20
Bodegraven				
59	t Vogelnest	3 t/m 8		34
Zaandam				
60	Het Eiland	6,7		78
Dieren				
61	Annie M.G. Schmidt	6 t/m 8		14

Bijlage 15 Overzicht aanvraag G/HVO Rotterdam '08/'09¹⁷⁷

	HVO ¹⁷⁸	IKOS ¹⁷⁹	SPIOR ¹⁸⁰	EBG ¹⁸¹
1 1e Openluchtschool	0	4	0	0
2 Babylon	0	0	2	0
3 Barkentijn, Haerestr.	0	1	1	0
Barkentijn, Hoensbroeksingel	0	1	1	0
Barkentijn, Montfoortverloop	0	1	1	0
4 Bergse Zonnebleom	8	0	0	0
5 Blijberg	8	1	0	0
6 Bloemhof, Oleanderstr.	0	0	5	0
Bloemhof, Putsebocht	0	0	4	0
7 Charlois	0	2	8	0
8 Combinatie 70	0	0	6	0
9 Daltonschool de Margriet	7	5	5	0
10 De Akkers	3	0	3	0
11 De Archipel	0	1	0	0
12 De Blijvliet	0	0	4	0
13 De Boog	0	0	4	0
14 De Boomgaard	9	0	0	0
15 De Driehoek	0	0	3	0
16 De Dukalf	0	0	3	0
17 De Esch	0	2	1	0
18 De Globe, De Hertigstraat	0	0	3	0
De Globe, Zwartewaalstr.	0	0	1	0
19 De Klimop, Klein Coolstr.	0	0	3	0
De Klimop, Rembrandtstr.	0	0	3	0
20 De Korf	0	3	4	0
21 De Kruidenhoek	2	2	0	0
22 De Kubus	0	0	2	0
23 De Mare	0	2	0	0
24 De Meridiaan	2	1	0	0
25 De Notenkraaker	0	0	2	0
26 De Pijler	3	0	0	0
27 De Plevier	2	5	0	0
28 De Schalm	0	1	2	0
29 De Triangel, Landmanstr.	8	0	0	0
De Triangel, Quackstr.	9	0	0	0

¹⁷⁷ G/HVO = Godsdienst en Humanistisch Vormingsonderwijs. Overzicht gebaseerd op schooljaar '07/'08 en getallen in '08/'09 overgenomen. Is overzicht van de *toegekende* uren. Is mogelijk dat er in de praktijk verschuivingen zijn ontstaan.

¹⁷⁸ Humanistisch Vormingsonderwijs

¹⁷⁹ Inter Kerkelijk Overleg in Schoolzaken

¹⁸⁰ Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond

¹⁸¹ Evangelische Broedergemeente

30	De Tweebos	0	0	7	0
31	De Vierambacht, De Jagerstr.	0	0	4	0
	De Vierambacht, Graaf Florisstr.	0	0	0	4
	De Vierambacht, Nozemastr.	2	3	7	0
32	De Waaier, A. Wellingpad	0	0	4	0
	De Waaier, Res. Boezemstr.	0	0	2	0
33	De Wilgenstam, Meidoornsingel	1	1	0	0
	De Wilgenstam, Wilgenlei	0	1	2	0
34	Dr. M. Polanoschool	0	1	0	0
35	DUO 2002, Bilderdijkstr.	2	2	3	0
	DUO 2002, Nic. Beetstr.	4	4	4	0
36	Eduard van Beinum	0	4	0	0
37	Finlandia	0	0	3	0
38	Fridtjof Nansen	6	4	0	0
39	Het Landje	13	1	0	0
40	Jacob Maris	6	4	0	0
41	Jan Prins	13	4	3	0
42	Mythyschool de Brug	0	2	1	0
43	Nelson Mandela	0	0	4	0
44	Over de Slinge, Krabbendijkstr.	0	1	4	0
	Over de Slinge, Sommelsdijkstr.	0	1	2	0
45	Passe Partout, D. Costerstr.	2	0	0	0
	Passe Partout, R. Van 't Hoffstr.	2	1	0	0
46	Pluspunt	5	6	0	0
47	Prins Alexander	8	2	0	0
48	Samsam	3	0	0	0
49	t Prisma	0	2	0	0
	t Prisma, Nw. Wetering	0	1	0	0
	t Prisma, S. Burgerhartweg	0	10	2	0
	t Prisma, Saffraanstr.	0	4	0	0
50	Tuinstad, M. Terwogtlaan	7	0	0	0
	Tuinstad, Schiebroek	15	0	0	0
51	van Brienenoord	5	0	0	0
52	van Rijckevorsel	6	5	0	0
53	Zonnekorf, Startbaan	0	5	0	0
	Zonnekorf, Zonnekorf	0	1	5	0
	Totaal	161	102	128	4